ปัชชมธุ

คัมภีร์พรรณนาความอัศจรรย์แห่งพุทธลักษณะ

เนื่องในโอกาสได้รับพระราชทานเสาเสมาธรรมจักร

สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา และ

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐

ปัชชมธุ

คัมภีร์พรรณนาความอัศจรรย์แห่งพุทธลักษณะ

พระพุทธัปปิยะ รจนา

พระคันธสาราภิวงศ์ แปล

เนื่องในโอกาสได้รับพระราชทานเสาเสมาธรรมจักร
สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา และ
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐

ISBN: 978-974-8195-42-1

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๐

จัดพิมพ์โดย
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์
๔๔/๘๐-๘๔ ซอยบุญมงคล ถนนกำนันแม้น
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ ๐-๒๘๐๒-๑๑๔๒
โทรสาร ๐-๒๘๐๒-๑๑๔๓

ที่ ลป ๐๐๓๑/ว ๕๗๑๕

ศาลากลางจังหวัดลำปาง
ถนนวชิราวุธดำเนิน ตำบลพระบาท
อำเภอเมืองลำปาง ลป ๕๒๐๐๐

๑๙ เมษายน ๒๕๕๐

เรื่อง ประกาศผลการคัดเลือกผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ประจำปี ๒๕๕๐

นมัสการ พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. กำหนดการ จำนวน ๑ ฉบับ
๒. สำเนาประกาศผลการคัดเลือกฯ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยจังหวัดลำปาง โดยคณะกรรมการฝ่ายคัดเลือกผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา จังหวัดลำปาง ได้พิจารณาคัดเลือกผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวิสาขบูชา ประจำปี ๒๕๕๐ จำนวน ๑๓ รูป/คน/แห่ง เพื่อกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติ ส่งเสริมคุณความดี และประกาศเกียรติคุณ โดยแพร่หลายและเป็นแบบอย่างให้ผู้อื่นได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ

บัดนี้ คณะกรรมการฝ่ายคัดเลือกผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ได้ประกาศผลการคัดเลือกผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาแล้วโดยพระคุณท่านได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาครั้งนี้ด้วย ตามสำเนาประกาศผลการคัดเลือกที่ส่งมาพร้อมหนังสือนี้ และในปีนี้ ขอให้ท่านเตรียมข้อมูล เพื่อให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนและผู้สนใจนำผลงานไปเผยแพร่โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จพระราชทานรางวัลแก่ผู้ทำคุณประโยชน์ฯ ในวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๗.๐๐ น. ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง กรุงเทพมหานคร

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(นายเจริญสุข ชุมศรี)
รองผู้ว่าราชการจังหวัด ปฏิบัติราชการแทน
ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด
กลุ่มส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม
โทร. ๐-๕๔๒๒-๘๗๖๓
โทรสาร ๐-๕๔๒๒-๘๗๖๒

สมเด็จพระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เกียรติบัตรฉบับนี้มอบให้เพื่อแสดงว่า

พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร

ได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา สมควรได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ

ด้าน ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา

ขอจงประสบสันติสุข และอุดมไปด้วยคุณธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น

ณ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดยอนุมัติสภามหาวิทยาลัย ให้ปริญญาบัตรนี้แก่

พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร

เพื่อแสดงว่า เป็นผู้ทรงคุณวุฒิสมควรแก่

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชา บาลีพุทธศาสตร์

ขอจงเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา ตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๑๘ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐

พระธรรมสุธี

นายกสภามหาวิทยาลัย

อธิการบดี

คณบดี

ประกาศสดุดีเกียรติคุณ

พุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์

สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครั้งที่ ๔/๒๕๕๐ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศว่า

พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร

อายุ ๔๖ ปี พรรษา ๒๔

วุฒิการศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔, เปรียญธรรม ๘ ประโยค

ได้รับเกียรติบัตรเป็นเจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ

เป็นสาสนธชธรรมาจริยะ ของรัฐบาลเมียนม่าร์

วัดท่ามะโอ ๓๗ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

เป็นพระเถระประกอบด้วยศีลาจารวัตรดีงาม รับภารธุระพระพุทธศาสนา บำเพ็ญคุณูปการแก่คณะสงฆ์ สังคม ประเทศชาติ

ด้านการศึกษา มีความเชี่ยวชาญภาษาบาลี สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมพุทธศาสนานุเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยม) สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ (เป็นอันดับ ๓ ของประเทศ) สอบได้ธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ ได้รับเกียรติบัตรเป็นเจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ (เป็นอันดับ ๒ ของประเทศ) สอบได้ ธรรมาจริยะ ของรัฐบาลเมียนม่าร์ ได้รับเกียรติบัตรสาสนธชธรรมาจริยะ

ด้านผลงานเกี่ยวกับคัมภีร์ที่เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและสังคม มีหลายด้าน เช่น ผลงานแปลภาษาบาลี ได้แก่ วุตโตทยมัญชรี สุโพธาลังการมัญชรี สังวัณณนามัญชรี สังวัณณนานิยาม ปทรูปสิทธิมัญชรี (เล่ม ๑) กัจจายนสารมัญชรี คันถาภรณมัญชรี ถามตอบคัณฐิบท ในปทรูปสิทธิปกรณ์ ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม ได้แก่ อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี อภิธัมมาวตาร พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส ผลงานฝ่ายวิปัสสนา ได้แก่ วิธีเจริญสติด้วยภาษาง่าย ๆ การเจริญสติปัฏฐาน วิปัสสนานัย เล่ม ๑ อานาปานทีปนี โพธิปักขิยธรรม มหาสติปัฏฐานสูตร

ในส่วนที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษสอนวิชาบาลี ที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม เป็นเวลาหลายปี และได้รับเกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่น สาขาพระพุทธศาสนา มูลนิธิจำนงค์ ทองประเสริฐ

นับได้ว่า **พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร** เป็นพระเถระที่ได้บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์แก่สังคม ประเทศชาติ พระพุทธศาสนา และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นอเนกประการ ควรแก่การยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ

สภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงมีมติให้ถวายปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ **สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์** เพื่อประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏไพศาลเป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนสืบไป

ให้ไว้ ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๕๐

(พระธรรมเมธี)

นายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำอนุโมทนา
โดยพระธัมมานันทมหาเถระ

ข่าวการได้รับพระราชทานเสาเสมาธรรมจักรของพระคันธสาราภิวงศ์ ในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๐ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และการได้รับปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้นำความโสมนัสยินดียิ่งมาสู่ข้าพเจ้า เนื่องจากเป็นรางวัลเกียรติยศที่ยืนยันว่าสังคมได้เห็นคุณค่าแห่งผลงานกว่า ๒๐ เรื่องของท่านที่จัดพิมพ์เผยแพร่หลักธรรมเกี่ยวกับวิปัสสนา พระอภิธรรม ปกิณกธรรมและไวยากรณ์บาลีประเภทคัมภีร์สัททาวิเสส

คัมภีร์ปัชชมธุฉบับแปลไทยพร้อมด้วยคำอธิบายหลักธรรมและหลักภาษาเล่มนี้เป็นอีกผลงานที่น่าชมเชย เพราะเป็นตำราที่เพียบพร้อมด้วยคำแปลไพเราะสละสลวย กอปรกับมีคำอธิบายเรื่องลายกงจักรในฝ่าพระพุทธบาทที่ละเอียดถี่ถ้วนจากตำราฝ่ายเถรวาทและมหายาน พร้อมคำอธิบายศัพท์ในปัชชมธุและมงคล ๑๐๘ ประการ โดยอ้างอิงหลักฐานจากคัมภีร์สัททาวิเสสและไวยากรณ์สันสกฤตอย่างบริบูรณ์ ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจคำศัพท์ยากในภาษาบาลีเหล่านั้นได้ง่ายขึ้น

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาความอุตสาหะของพระคันธสาราภิวงศ์ในการรวบรวมและเผยแพร่คำสอนของพระบรมศาสดาให้กว้างไกลอย่างหลากหลายวิธีเพื่อยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่มวลชนตลอดกาลนาน ดังคาถาประพันธ์บทหนึ่งที่โบราณาจารย์กล่าวว่า

สปรตฺถํ จเร ธีโร อสกฺโกนฺโต สกํ จเร
อิเมปิ เทฺว อสกฺโกนฺโต ปาปตฺตานํ นิวารเย.

“ธีรชนพึงประพฤติประโยชน์ตนและผู้อื่น ถ้ามิอาจทำเช่นนั้นก็พึงประพฤติประโยชน์ตน ถ้ามิอาจทำทั้งสองประการนี้ได้ ก็พึงประพฤติตนหลีกเลี่ยงจากความชั่ว”

หวังว่าตำราเล่มนี้จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญา ที่เอื้อให้หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป

พระธัมมานันทมหาเถระ
อัครมหาบัณฑิต
เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

คำนำ
โดยพระคันธสาราภิวงศ์

พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษผู้โปรดสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสาครแห่งสงสาร ก่อนชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญบารมีนานัปการเพื่อช่วยเหลือเหล่าสัตว์ บารมีเหล่านั้นของพระองค์เป็นจริยธรรมที่เป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนรุ่นหลังผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ด้วยเหตุนี้ โบราณาจารย์จึงประพันธ์คัมภีร์จำนวนมากที่กล่าวถึงจริยาวัตร หรือพรรณนาพระพุทธคุณ เช่น นมักการะ ปัชชมธุ ชินาลังการ ชินจริต และมหาปณามะ เป็นต้น

คัมภีร์ปัชชมธุเป็นคำพรรณนาความอัศจรรย์แห่งพุทธลักษณะ โดยกล่าวถึงความเพียบพร้อมด้วยรูปกายและนามกายซึ่งเป็นผลแห่งบารมีเริ่มตั้งแต่พุทธลักษณะคือพระนขาเป็นลำดับไปจนถึงพระเกตุมาลาเหนือพระเศียร พร้อมด้วยคำพรรณนาคุณของพระธรรมและพระสงฆ์ คำว่า ปชฺชมธุ แปลว่า “คาถาน้ำผึ้ง” หมายถึง คาถาที่ร้อยกรองไว้ด้วยภาษาอันวิจิตรเพริศแพร้ว มีรสหวานปานน้ำผึ้ง และสูงส่งด้วยอรรถรสทางวรรณคดีอย่างบริบูรณ์ คัมภีร์นี้กอปรด้วยคาถา ๑๐๔ บท แต่งเป็นคาถาวสันตดิลก ๑๔ พยางค์ไว้ในคาถา ๑๐๓ บท นิคมคาถาเป็นคาถาสัททูลวิกกีฬิตะ ๑๙ พยางค์ และท่านผู้แต่งได้แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาสิงหลไว้ด้วย

ต้นฉบับอักษรสิงหลของคัมภีร์นี้ ได้รับการตรวจทานชำระโดยพระเทวมิตร ซึ่งเขียนไว้ในคำนำภาษาสิงหลว่าท่านนำต้นฉบับใบลานสองสามฉบับมาเทียบเคียง และชำระคำผิดให้ถูกต้องตามหลักภาษา ต่อมาพระพม่าชื่อจักกปาละ อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดต่องปอก (วัดเชิงเขา) จังหวัดมองลำไย ได้ปริวรรตและแปลคัมภีร์ปัชชมธุ รวมทั้งคำนำเป็นภาษาพม่าใน พ.ศ. ๒๔๙๓ อีกทั้งยังได้มอบหมายให้พระชนินทะศิษย์ของท่านเป็นผู้ตรวจทานความถูกต้องในกระบวนการพิมพ์

เมื่อผู้แปลศึกษาจบระดับธรรมาจริยะของรัฐบาลพม่าและสถาบันเอกชนเจติยังคณะที่เมืองย่างกุ้งแล้ว ก่อนเดินทางกลับประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้ไปวัดต่องปอกเพื่อขอคัมภีร์ปัชชมธุที่ไม่มีจำหน่ายโดยทั่วไป ท่านเจ้าอาวาสในขณะนั้นคือพระชนินทะได้มอบคัมภีร์ปัชชมธุให้ผู้แปลเพื่อนำมาเผยแพร่ในประเทศไทย และได้เล่าว่าพระจักกปาละมีความเข้าใจภาษาสิงหลเป็นอย่างดี เพราะในสมัยที่ท่านบวชเป็นสามเณรอยู่วัดต่องปอก ได้มีพระสิงหลหลายรูปเดินทางมาศึกษาคัมภีร์พาลาวตารและพระไตรปิฎกในวัดต่องปอกอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีโอกาสศึกษาภาษาสิงหลจากพระสิงหลที่เรียนหนังสือร่วมกัน

คัมภีร์ปัชชมธุนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยโดยอาจารย์จำรูญ ธรรมดา จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระปิฎก-โกศล (ปุ่น อริยปญฺญเถร) สำหรับฉบับแปลใหม่ครั้งนี้ ผู้แปลขอนำเสนอเป็นอีกสำนวนหนึ่งโดยอาศัยคัมภีร์นิสสัยของพระจักกปาละเป็นแนวทาง

ในการแปล พร้อมทั้งเพิ่มคำแปลภาษาอังกฤษของ Dr. D. G. Koparkar ซึ่งจัดพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๕๓ และภาคผนวกท้ายเล่มซึ่งยังไม่มีผู้ใดเขียนไว้เพื่อประเทืองปัญญาแก่ท่านผู้อ่าน

ภาคผนวกที่เพิ่มเติมท้ายเล่ม ๓ เรื่อง คือ

๑. ลายกงจักรในฝ่าพระบาท ว่าด้วยลายกงจักรที่กอปรด้วยมงคล ๑๐๘ โดยนำหลักฐานอ้างอิงจากอรรถกถาของอนาคตวงศ์ชื่อสมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และปาทวันทนาซึ่งเป็นวรรณกรรมบาลีประเภทปกรณ์พิเศษ พร้อมด้วยวรรณกรรมฝ่ายมหายานที่แต่งไว้เป็นภาษาสันสกฤต

๒. คำอธิบายศัพท์ในปัชชมธุ ว่าด้วยการแยกรากศัพท์และแสดงรูปวิเคราะห์ของศัพท์ยากบางศัพท์ในปัชชมธุโดยนำหลักฐานอ้างอิงจากไวยากรณ์ฝ่ายบาลีและสันสกฤต

๓. คำอธิบายศัพท์ในมงคล ๑๐๘ ว่าด้วยการแยกรากศัพท์และแสดงรูปวิเคราะห์ของศัพท์ยากบางศัพท์ในมงคล ๑๐๘ โดยนำหลักฐานอ้างอิงจากไวยากรณ์ฝ่ายบาลีและสันสกฤต

มงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าปรากฏครบถ้วนเป็นครั้งแรกในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หลังสมัยของพระพุทธโฆสาจารย์เล็กน้อย และพบในคัมภีร์ชินา-ลังการฎีกาที่แต่งในราวพุทธศวรรษที่ ๑๗ ข้อความในคัมภีร์ทั้งสองมีความแตกต่างกันบางแห่ง ซึ่งคงเกิดจากการจารใบลานต่อ ๆ กันมานับ

พันปี จึงอาจมีความคลาดเคลื่อนและผิดพลาดได้ ในภาคผนวกท้ายเล่มได้พิจารณ์เรื่องนี้โดยละเอียด อย่างไรก็ตาม มงคล ๑๐๘ในคัมภีร์ปัชช-มธุมีข้อความต่างจากคัมภีร์ทั้งสองนั้นในบางแห่ง ทั้งนี้พระพุทธัปปิยะกล่าวถึงมงคลไว้ตั้งแต่คาถา ๑๑ เป็นต้นไปจนถึงคาถา ๓๘ ดังนี้

คาถา ๑๑	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๑-๔)
คาถา ๑๒	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๕-๘)
คาถา ๑๓	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๙-๑๒)
คาถา ๑๔	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๑๓-๑๔)
คาถา ๑๕	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๑๕-๑๖)
คาถา ๑๖	แสดงจักรลักษณะ ๕	(๑๗-๒๑)
คาถา ๑๗	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๒๒)
คาถา ๑๘	แสดงจักรลักษณะ ๖	(๒๓-๒๘)
คาถา ๑๙	แสดงจักรลักษณะ ๕	(๒๙-๓๓)
คาถา ๒๐	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๓๔-๓๕)
คาถา ๒๑	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๓๖)
คาถา ๒๒	แสดงจักรลักษณะ ๓	(๓๗-๓๙)
คาถา ๒๓	แสดงจักรลักษณะ ๒๒	(๔๐-๖๑)
คาถา ๒๔	แสดงจักรลักษณะ ๓	(๖๒-๖๔)
คาถา ๒๕	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๖๕)
คาถา ๒๖	แสดงจักรลักษณะ ๓	(๖๖-๖๘)
คาถา ๒๗	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๖๙)

คาถา ๒๘	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๗๐-๗๑)
คาถา ๒๙	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๒)
คาถา ๓๐	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๓)
คาถา ๓๑	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๔)
คาถา ๓๒	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๕)
คาถา ๓๓	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๖)
คาถา ๓๔	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๗)
คาถา ๓๕	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๗๘)
คาถา ๓๖	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๗๙-๘๒)
คาถา ๓๗	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๘๓-๘๔)
คาถา ๓๘	แสดงจักรลักษณะ ๒๔	(๘๕-๑๐๘)

อนึ่ง ลำดับมงคลที่กล่าวไว้ในฉบับแปลนี้ได้เรียงไว้ให้ครบจำนวนมงคล ๑๐๘ ตามความเห็นของผู้แปลโดยคล้อยตามจำนวนที่ระบุไว้ในอรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกา แต่คัมภีร์ปัชชมธุฉบับแปลภาษาพม่าของพระจักกปาละกล่าวมงคลไว้เพียง ๙๐ ประการ คือ

คาถา ๑๑	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๑-๔)
คาถา ๑๒	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๕-๘)
คาถา ๑๓	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๙-๑๒)
คาถา ๑๔	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๑๓-๑๔)
คาถา ๑๕	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๑๕-๑๖)
คาถา ๑๖	แสดงจักรลักษณะ ๕	(๑๗-๒๑)

คาถา ๑๗	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๒๒)
คาถา ๑๘	แสดงจักรลักษณะ ๖	(๒๓-๒๘)
คาถา ๑๙	แสดงจักรลักษณะ ๕	(๒๙-๓๓)
คาถา ๒๐	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๓๔)
คาถา ๒๑	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๓๕)
คาถา ๒๒	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๓๖-๓๗)
คาถา ๒๓	แสดงจักรลักษณะ ๑๕	(๓๘-๔๒)
คาถา ๒๔	แสดงจักรลักษณะ ๓	(๔๓-๔๕)
คาถา ๒๕	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๔๖)
คาถา ๒๖	แสดงจักรลักษณะ ๓	(๔๗-๔๙)
คาถา ๒๗	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๐)
คาถา ๒๘	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๕๑-๕๒)
คาถา ๒๙	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๓)
คาถา ๓๐	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๔)
คาถา ๓๑	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๕)
คาถา ๓๒	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๖)
คาถา ๓๓	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๗)
คาถา ๓๔	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๘)
คาถา ๓๕	แสดงจักรลักษณะ ๑	(๕๙)
คาถา ๓๖	แสดงจักรลักษณะ ๔	(๖๐-๖๓)
คาถา ๓๗	แสดงจักรลักษณะ ๒	(๖๔-๖๕)
คาถา ๓๘	แสดงจักรลักษณะ ๒๕	(๖๖-๙๐)

มงคล ๙๐ ตามที่พระจักกปาละระบุในคำอธิบายปัชชมธุโดยย่อ ซึ่งเขียนไว้ต่อจากคำแปลคาถาต้นฉบับนั้น ไม่มั่นใจว่าเป็นความเห็นของพระพุทธัปปิยะหรือของพระจักกปาละ เพราะคัมภีร์ปัชชมธุมีเพียงคาถาที่กล่าวถึงมงคลต่างๆ แต่มิได้ระบุจำนวน ๑๐๘ อย่างชัดเจน ถ้าเป็นความเห็นของพระพุทธัปปิยะก็อาจสันนิษฐานได้ว่าท่านผู้แต่งคงเขียนข้อความนี้โดยอาศัยคัมภีร์มหาอรรถกถาเล่มใดเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงมงคล ๙๐ แต่ถ้าเป็นความเห็นของพระจักกปาละก็อาจเป็นไปได้ว่าเรียงลำดับไม่ครบมงคล ๑๐๘ จึงใคร่ขอฝากให้ผู้รู้พิจารณาต่อไป

หนังสือปัชชมธุเล่มนี้ได้แปลจบเมื่อ ๒ ปีก่อน แต่ด้วยต้องการจะหาข้อมูลเพิ่มเติมซึ่งเกี่ยวกับลายกงจักรในฝ่าพระบาทโดยละเอียด จึงมิได้จัดพิมพ์ จนใน พ.ศ. ๒๕๔๙ ผู้แปลมีโอกาสเดินทางไปประเทศเมียรม่าร์ และพบคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ที่กล่าวถึงลายกงจักรอย่างครบถ้วนเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท จึงนำมาเป็นเอกสารอ้างอิงเขียนเรื่องลายกงจักรในฝ่าพระบาทจนแล้วเสร็จ

เนื่องในโอกาสที่ผู้แปลได้รับพระราชทานเสาเสมาธรรมจักร ในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ และได้รับปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐ จึงดำริจัดพิมพ์หนังสือปัชชมธุ เพื่อแจกเป็นธรรมทาน

และเป็นธรรมบรรณาการแก่คณะศิษย์ที่มาร่วมงานมุทิตาสักการะในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๐

คัมภีร์อ้างอิงที่เป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาในหนังสือเล่มนี้ใช้ฉบับมหาจุฬาฯ ทั้งหมด (พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า) ยกเว้นคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ยังมิได้จัดพิมพ์เป็นฉบับมหาจุฬาฯ ได้ใช้ฉบับโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

ต้นฉบับบาลีในที่นี้ใช้ฉบับพม่าที่จัดพิมพ์ในพุทธศักราช ๒๔๙๓ เป็นหลัก พร้อมทั้งเทียบเคียงกับฉบับอักษรเทวนาครีที่มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งจัดพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๕๓ โดยมี Dattatrey Gangadhar Koparkar M.A.,Ph.D. เป็นบรรณาธิการ

ขอขอบคุณ ผศ.นงค์นุช ศรีธนาอนันต์ ผู้ช่วยขัดเกลาคำแปลบางส่วนให้สละสลวย และคุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์ ในฐานะผู้อ่านที่ให้ความเห็นอันเป็นประโยชน์และช่วยตรวจทานความเรียบร้อยของหนังสือให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขออนุโมทนากุศลจิตของคุณสิทธิโชค ก้อนนาค เจ้าของภาพลายเส้นที่อนุญาตให้นำภาพมาลงในหนังสือเล่มนี้

ขออนุโมทนากุศลจิต **คุณธารทอง - เนาวนุช - ธารธีรา - พงศทอง ไตรนรพงศ์** ผู้อุปถัมภ์การจัดสร้างต้นฉบับคัมภีร์นี้ พร้อมด้วยท่านผู้บริจาคทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์ไว้เป็นสมบัติในบวรพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้ จงมีความสุขสวัสดี และเจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง

พระคันธสาราภิวงศ์

ประวัติผู้แต่ง

คัมภีร์นี้แต่งโดยพระพุทธัปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า โจลิยพุทธัปปิยะ (พระพุทธัปปิยะชาวโจละ) ท่านเดินทางไปเรียนพระปริยัติธรรม ณ ประเทศลังกา โดยฝากตัวเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระ แม้ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าท่านเกิดในสมัยใด แต่มีนักวิชาการได้สันนิษฐานจากข้อความในนิคมคาถาของปทรูปสิทธิ-ปกรณ์ว่าท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระ ผู้มีเกียรติศักดิ์ขจรขจายประดุจธชของลังกา พระอานันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาและได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อาราธนาให้แต่งคัมภีร์ชื่อพระธรรมมิตตะ ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๕๔ คาถา ๓๕) ว่า “พระธรรมมิตตะพำนักอยู่ ณ วัดสิตถคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทะผู้ครองราชย์ระหว่างพุทธศักราช ๑๔๙๙-๑๕๑๙” จึงพอสรุปว่าพระพุทธัปปิยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธ-ศตวรรษที่ ๑๖

หนังสือ Dictionary of Pali Proper Names (Malalasekara, 1974 : 271) กล่าวว่า “พระอานันทะผู้แต่งมูลฎีกาเป็นชาวอินเดีย ท่านไปเรียนพระปริยัติธรรมแล้วพำนักอยู่ในลังกาเป็นเวลานาน ต่อมาเป็นเจ้าคณะปกครองภิกษุสงฆ์ฝ่ายวนวาสี คงมีชีวิตอยู่ระหว่างคริสต์ศต-วรรษที่ ๘ หรือ ๙ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ หรือ ๑๕)”

ท่านผู้แต่งคัมภีร์ปัชชมธุนี้มีชื่อเสียงเลื่องลือในแคว้นโจละ หรือโจลมณฑล (โกโรมันเดล) ซึ่งก็คือแคว้นทมิฬของอินเดียใต้ที่อยู่ถัดจากแคว้นอันธระ ตั้งแต่แคว้นมัทราสลงไปตามชายฝั่งทะเล และเป็นรู้จักในนามว่า พระทีปังกร ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดสองแห่ง คือพาลาทิจจวิหาร (วัดตะวันหนุ่ม) และวัดจูฬามณิกรรม ชื่อพาลาทิจจวิหาร พบในนิคม-คาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์โดยตรง ส่วนชื่อวัดจูฬามณิกรรมปรากฏในคำนำภาษาสิงหลของคัมภีร์ปัชชมธุ อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์พยาขยาของสิงหลที่อธิบายนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์ พบชื่อจูฑามณิกรรมเป็นวัดตั้งอยู่ ณ เมืองนาคปัฏฏนะ ในอินเดียตอนใต้ ซึ่งกษัตริย์ชาวอินโดนีเซียผู้นับถือพระพุทธศาสนาพระนามว่า มารวิชโยตตุงควรรมันเป็นผู้สร้างถวาย

ผลงานของท่านพระพุทธัปปิยะที่แต่งเป็นภาษาบาลีอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ ปทรูปสิทธิ แปลว่า คัมภีร์เป็นเครื่องยังอักษรทั้งหลายให้สำเร็จเป็นรูปแห่งบท” โดยเฉพาะคำว่า สิทฺธิ (ทำให้สำเร็จ) หมายถึง การประกอบรูปเสียงต่างๆ ให้สำเร็จเป็นบท กล่าวคือ การประกอบรูปศัพท์นั่นเอง คัมภีร์นี้เป็นตำราที่นำเนื้อหาจากกัจจายนไวยากรณ์มาเรียบเรียงใหม่ให้เรียนง่าย แต่มีเนื้อหามากกว่ากัจจายนไวยากรณ์ ๕ เท่า ผู้แปลได้แปลและอธิบายคัมภีร์นี้โดยมีชื่อว่า ปทรูปสิทธิมัญชรี และจัดพิมพ์เล่ม ๑ ใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ทั้งจะจัดพิมพ์เล่ม ๒ ในปีนี้ต่อไป

สำหรับช่วงสมัยที่พระพุทธัปปิยะมีชีวิตอยู่นั้น มีอีกมติหนึ่งที่กล่าวแตกต่างไปจากข้างต้นโดยอ้างอิงคำนำภาษาสิงหลของคัมภีร์ปัชช-มธุ ซึ่งเขียนโดยพระสิงหลชื่อเทวมิตตะที่ได้กล่าวว่า "พระพุทธัปปิยะผู้แต่งคัมภีร์ปัชชมธุเป็นเจ้าอาวาสวัดทักขิณาราม ซึ่งพระเจ้าสิริสังฆ-ปรากรมพาหุผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช ๑๗๐๓ เป็นผู้สร้างถวาย" คำกล่าวนี้สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์สารสังคหะซึ่งแต่งโดยพระสิทธัตถะ ศิษย์รูปสุดท้ายของพระพุทธัปปิยะว่า

ทกฺขิณารามปติโน ปิฏกตฺตยธาริโน
พุทฺธปฺปิยวฺหเถรสฺส โย สิสฺสานนฺติโม ยติ.
เตน สิทฺธตฺถนาเมน ธีมตา สุจิวุตฺตินา
เถเรน ลิขิโต เอโส วิจิตฺโต สารสงฺคโห.[๑]

"ภิกษุใดเป็นศิษย์รูปสุดท้ายของพระเถระชื่อว่า พุทธัปปิยะ ผู้ทรงพระไตรปิฎก ปกครองวัดทักขิณาราม ภิกษุนั้นผู้เป็นพระเถระนามว่า สิทธัตถะ ผู้มีปัญญา มีความประพฤติอันหมดจดได้ประพันธ์คัมภีร์สารสังคหะอันวิจิตรนี้ไว้"

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่าพระพุทธัปปิยะที่กล่าวถึงนี้คงเป็นภิกษุอีกรูปหนึ่งที่มีฉายาเดียวกัน เพราะชื่อวัดทักขิณารามไม่ปรากฏในตอนท้ายของปทรูปสิทธิปกรณ์ที่กล่าวถึงผู้แต่ง และช่วงเวลาที่อ้างก็ห่างจากช่วงระยะที่พระอานันทะผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกามีชีวิตอยู่ถึง ๒๐๐ ปี ทั้งผู้

---

[๑] สารสงฺคห. หน้า ๓๒๓-๒๔

แต่งคัมภีร์สารสังคหะก็มิได้กล่าวบทขยายที่ชี้ชัดว่า ปทรูปสิทฺธิการิโน (เป็นผู้แต่งปทรูปสิทธิปกรณ์) เพียงกล่าวโดยสามัญว่า ปิฏกตฺตยธาริโน (ผู้ทรงพระไตรปิฎก) ดังนั้นพระสิทธัตถะจึงควรเป็นศิษย์ของพระสิงหลอีกรูปหนึ่งที่มีฉายาเหมือนกัน

หลักฐานที่กล่าวถึงประวัติของพระพุทธัปปิยะ ปรากฏโดยย่อในนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์และคัมภีร์ปัชชมธุตามลำดับ ดังข้อความต่อไปนี้

วิขฺยาตานนฺทเถรวฺหยวรคุรุนํ ตมฺพปณฺณิทฺธชานํ
สิสฺโส ทีปงฺกราขฺยทฺทมิฬวสุมตีทีปลทฺธปฺปกาโส
พาลาทิจฺจาทิวาสทฺวิตยมธิวสํ สาสนํ โชตยี โย
โสยํ พุทฺธปฺปิยวฺโห ยติ อิมมุชุกํ รูปสิทฺธึ อกาสิ.[๑]

“ภิกษุนามว่าพุทธัปปิยะ เป็นศิษย์ของครูผู้ประเสริฐนามว่า อานันทเถระ ผู้มีชื่อเสียง ผู้เป็นธงของเกาะลังกา พระภิกษุนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียงที่ได้รับแล้วดุจประทีปในแผ่นดินทมิฬ ด้วยนามว่า ทีปังกร ครองอาวาส ๒ แห่งมีพาลาทิจจวิหารเป็นต้น ผู้ยังพระศาสนาให้รุ่งเรือง ได้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิอันตรงประเด็นนี้สำเร็จแล้ว”

---

[๑] ปทรูปสิทฺธิ. หน้า ๕๐๐

อานนฺท’รญฺญรตนาทิมหายตินฺท-
นิจฺจปฺปพุทฺธปทุมปฺปิยเสวตงฺคี
พุทฺธปฺปิเยน ฆนพุทฺธคุณปฺปิเยน
เถราลินา รจิตปชฺชมธุํ ปิพนฺตุ.[๑]

“ขอมวลชนจงดูดดื่มคาถาน้ำผึ้งซึ่งรังสรรค์ไว้โดยภมรคือพระเถระชื่อ พุทธัปปิยะ ผู้เคารพรักในพระพุทธคุณยิ่งนัก ผู้ซ่องเสพปทุมชาติอันงามบานสะพรั่งเสมอคือพระอานันทวนรัตน์มหาเถระ”

[คำว่า วนรัตน์ คงจะเป็นสมณศักดิ์ของเจ้าคณะฝ่ายวนวาสี]

ส่วนในปทรูปสิทธิปกรณ์ ฉบับสิงหล พร้อมทั้งคัมภีร์แปลสิงหล ที่เรียกว่า อัตถพยาขยา (เรียกสั้นๆ ว่า คัมภีร์พยาขยา) มีคาถาลงท้าย ๒ บทซึ่งไม่พบในฉบับฉัฏฐสังคายนาดังนี้ว่า

สาติเรกสตฺตรส- ภาณวาเรหิ คนฺถโต
นิฏฺฐิตา รูปสิทฺธีติ ปทสํสิทฺธิสาธินี.

สทา สทฺธาสีลี สติธิติมตี จาคปฏฺมา
กตญฺญู โลกญฺญู ปรหิตรโต ฌานนิรโต
อกมฺปี สมฺภาเร ทุรภิภวสํสารคหเน
ภเวยฺยาหํ สมฺโพธิสมธิคมํ ยาว ภวติ.[๒]

---

[๑] ปชฺชมธุ. คาถา ๑๐๓

[๒] ปทรูปสิทฺธิ. หน้า ๕๐๐

"ปกรณ์ชื่อว่า รูปสิทธิ ที่แสดงความสำเร็จแห่งบท จบแล้วด้วยภาณวาร ๑๗ กว่าโดยคัมภีร์

ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีศรัทธา ทรงศีล เพียบพร้อมด้วยสติสมาธิ และปัญญา เป็นผู้ฉลาดในทาน รู้คุณ รู้โลก ยินดีในการเกื้อกูลผู้อื่น และรื่นรมย์ในฌาน พึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในโพธิสมภารตราบจนกระทั่งบรรลุสัมโพธิญาณในชัฏคือสงสารที่ข้ามพ้นได้ยาก"

[๑ ภาณวาร = ๒๕๐ คาถา หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์]

ข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธัปปิยะเป็นหน่อเนื้อพุทธางกูรผู้บำเพ็ญบารมีโพธิสมภารเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณโปรดเวไนยชนในกาลภายหน้า แม้ในนิคมคาถาของคัมภีร์ปัชชมธุ ก็มีข้อความที่คล้ายคลึงกันนี้ว่า

อิตฺถํ รูปคุณานุกิตฺตนวสา ตํตํหิตาสีสโต
วตฺถานุสฺสติ วตฺติตา อิห ยถา สตฺเตสุ เมตฺตา จ เม
เอวนฺตา หิ ภวนฺตรุตฺตรตรา วตฺตนฺตุ อาโพธิ เม
สํโยโค จ ธเนหิ สตฺตหิ ภเว กลฺยาณมิตฺเตหิ จ.[๑]

---

[๑] ปชฺชมธุ. คาถา ๑๐๔

“โดยประการดังนี้ ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลนั้นๆ ได้เจริญอนุสสติรำลึกถึง คุณของพระไตรรัตน์และแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ในภพนี้ โดยประการใด การรำลึกถึงคุณของพระไตรรัตน์และการแผ่เมตตานั้นจงเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในภพต่อไปจวบจนข้าพเจ้าบรรลุสัมโพธิญาณ โดยประการนั้น ทั้งความเพียบพร้อมด้วยอริยทรัพย์ ๗ และกัลยาณมิตร จงมีแก่ข้าพเจ้าเทอญ”

สารบัญ

คนฺถารมฺภกถา

๑. สทฺธมฺมรํสิมาลี โย อุทยํ โพธิยุคนฺธเร
พุทฺธเขตฺตตฺตเย เอโก ชินาทิจฺโจ วิชมฺภติ.

๒. โมหนฺธการวิทฺธํสึ กมลากรโพธกํ
วนฺทามิ ตํ สสทฺธมฺมํ สสํฆํ สิรสาทรํ.

๓. พุทฺธปฺปิเยน เถเรน ฆนพุทฺธปฺปิยายินา[๑]
ปชฺชมธุ กตํ พุทฺธ- ลกฺขณจฺเฉรทีปนํ.

๔. ตํ โอชาขฺยสมายุตฺตํ ปสตฺถํ มธุสนฺนิภํ
สทา สารตฺถสญฺญุตฺตํ หาเสติ กวิมานสํ.

๕. อตฺถพฺยาขฺยา มยา ตสฺส กยฺยเต หิตกามตา
สปาทมงฺคลา เจตฺถ สสทฺทนิจฺฉยา ตถา.

๖. สา เม เหสฺสติ อตฺถาย หิตาย จ หิเตสินํ
วิชฺชตฺถิกานํ สมฺพุทฺธ- สาสนสฺส จ วุทฺธิยา.

คนฺธสาราภิวํโส

---

[๑] คำว่า ปิยายี สำเร็จรูปมาจาก ปิย ศัพท์ + อาย ปัจจัย + ณี ปัจจัย ลง อาย ปัจจัย ในความหมายว่า กระทำ ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๕ สูตร ๑๐) ว่า สทฺทาทีนิ กโรติ (ลง อาย ปัจจัยท้าย สทฺท ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า กระทำเสียง เป็นต้น) เช่น สทฺทายติ (ย่อมกระทำเสียง, ย่อมส่งเสียง), ปิยายติ (ย่อมกระทำความรัก), เมตฺตายติ (ย่อมกระทำเมตตา)

คำเริ่มคัมภีร์

๑. พระชินาทิตย์พระองค์ใดในพุทธเขต ๓ เพียงพระองค์เดียว ทรงมีข่ายรัศมีคือพระสัทธรรม เสด็จเหนือยอดเขายุคันธรคือพระสัม-โพธิญาณ ย่อมงดงาม

๒. ข้าพเจ้าขอนมัสการพระชินาทิตย์พระองค์นั้นผู้ทรงขจัดความมืดคือโมหะ ทรงยังกลุ่มดอกปทุมให้แย้มบาน พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ด้วยเศียรเกล้าโดยเคารพ

๓. พระเถระชื่อพระพุทธัปปิยะผู้เคารพรักในพระพุทธคุณยิ่งนักได้ประพันธ์คัมภีร์ปัชชมธุอันแสดงความอัศจรรย์แห่งพุทธลักษณะ

๔. คัมภีร์นั้นกอปรด้วยรสคำที่ชื่อว่าโอชคุณ น่าพึงใจเหมือนน้ำผึ้ง ประกอบด้วยเนื้อความอันเป็นแก่นสาร ย่อมยังจิตของกวีให้ชื่นชมเป็นนิตย์

๕. ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลจะประพันธ์คัมภีร์แปลของคัมภีร์ปัชชมธุนั้น พร้อมด้วยมงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาท และคำวินิจฉัยศัพท์ในคัมภีร์นี้

๖. คัมภีร์ของข้าพเจ้านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้หวังประโยชน์ที่ปรารถนาความรู้ และเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา

พระคันธสาราภิวงศ์

ปัชชมธุ

อุณฺณาปุณฺณสสิมณฺฑลโต คลิตฺวา

ปาทมฺพุชงฺคุลิทลฏฺฐสุธาลวานํ

ปนฺตีว สตฺถุ นขปนฺติ ปชา วิเสสํ

ปีเณตุ สุทฺธสุขิตํ มนตุณฺฑปีตา.

ขอพระนขาที่เรียงราย สถิตในกลีบพระองคุลี ณ บัวบาทของพระศาสดา
งามดุจสายธารสุธาที่ไหลจากมณฑลแห่งสมบูรณจันทร์คือพระอุณาโลม
โปรดยังปวงประชาผู้ดูดดื่มด้วยจงอยใจให้เอิบอิ่มเป็นสุขล้ำพรรณนา

Let the row of nails of the Preceptor, kissed with their mouths by the devotees with minds pure and happy, gladden those choicest people ! - The row of nails, which resembles a line of drops of nectar trickling on the petal-like toes of the lotus-like feet from the small curled hair which are like the full orb of the moon.

๒

ขิตฺตาย มารริปุนา ปริวตฺย สตฺถุ
ปาทสฺสยา ชิตทิสาย สิตปฺผลาย
ยา เชติ กญฺจนสราวลิยา สิรึ สา
เทตงฺคินํ รณชยงฺคุลิปนฺติกนฺตา.

ขอแถวพระองคุลีที่งดงาม อันทำลายสิริแห่งกลุ่มศรทองที่มีปลายขาวนวลดับปรปักษ์ ซึ่งพุ่งซัดมาโดยศัตรูพระยามาร ให้กลายเป็นมาลาบูชาบัวบาท โปรดประทานพรชัยในสงครามแก่ชนทั้งหลาย

May the charming row of the toes of the Preacher, which surpasses in lustre the series of golden arrows shot by the Devil, the foe, bestow on His disciples victory in the battle! - The series of arrows, which has conquered all enemies because of its sharpness, which is transformed and has fallen at the feet of the Teacher.

๗

โสวณฺณวณฺณสุขุมจฺฉวิโสมฺมกุมฺม-
ปิฏฺฐีว ปิฏฺฐิ กมตุนฺนติ ภาติ เยสํ
เต สุปฺปติฏฺฐิตสุโกมลทีฆปณฺหี
ปาทา ชินสฺส ปททนฺตุ ปทํ ชนสฺส.

หลังพระบาทใดมีพระฉวีสีทองเนียนผ่อง อูมดั่งหลังจุลจิตร (เต่า) ย่อมงดงาม ขอพระบาทที่มีพระปราษณี (ส้นเท้า) ยาวละเอียด มีทรวดทรงดีนั้น โปรดประทานที่พึ่งแก่ปวงชน

Let the feet of the Victor confer shelter on all people! - The feet, the heels of which are well-rounded, extremely delicate and long, and the upper side of which is gradually sloping, golden-hued, tender-skinned, and glistening, like the back of a tortoise.

อจฺเฉรปงฺกชสิรึ สิริยา สกาย
เย มทฺทิโน วิย จรนฺติ สโรชสีเส
สญฺจุมฺพิตา วิย จ ตานิ ปราคราคา
เต นีรชา มุนิปทา ปททนฺตุ ลกฺขึ.

ขอพระบาทบงกชของพระมุนีที่เสด็จเหนือปทุมชาติ อันเปรียบดั่งย่ำยีสิริของวาริช (บัว) อัศจรรย์ด้วยสิริของตน ราวกะว่าจุมพิตวาริชเหล่านั้นด้วยความใคร่ในเกสร โปรดประทานสิริมงคลเถิด

May the feet of the sage bring good fortune! - The feet, which are free from evil (or dirt), which as it were constantly go on throwing into the background with their own beauty the beauty of the miraculous lotus on which they are rested, and which have as though borrowed the hue of the pollen.

อาคามิกาลชนมงฺคลภตฺตุภาวํ

พฺยากตฺตุ’มตฺร กุสเลนิว นิมฺมิตานิ

ยตฺราสุ’มฏฺฐสตมงฺคลลกฺขณานิ

สาเธตุ นํ ปทยุคํ ชยมงฺคลานิ.

พระมงคลลักษณ์ ๑๐๘ ประจักษ์แล้วในพระยุคลบาทใด เหมือนดั่งเนรมิตโดยช่างผู้ชำนาญ เพื่อประกาศความเป็นมงคลสรณะแก่อนุชนในโลกนี้ ขอพระบาทยุคลนั้นโปรดยังชัยมงคลให้สำเร็จเถิด

May the pair of feet help us secure victory and welfare! - The feet, which bear eight hundred auspicious marks, created by the skilled as if to proclaim the capacity to administer well-being to all future generations on this globe.

๖

สสฺเสวิชนฺตุ วรสนฺติปุรปฺปเวเส

นิจฺจํ สุสชฺชจปิตานิว มงฺคลาย

เย เต ทรนฺติ กลมงฺคลลกฺขณานิ

วตฺตนฺตุ เต ชินปทา ชยมงฺคลาย.

พระบาทของพระชินเจ้าปรากฏมงคลลักษณ์อันน่าพึงใจ เหมือนประดับไว้เสมอเพื่อความเป็นมงคลแก่ชนผู้ซ่องเสพตนในการเข้าศานตินครอันประเสริฐ ขอพระบาทนั้นจงประทานชัยมงคลแก่ปราณชาติทั้งหลาย

May the feet of the Victor conduce to your victory and welfare! - The feet, which possess the excellent lucky signs, and which are auspiciously ever ready to help the worshippers in order that they should enter the highest City of Peace.

๗

สพฺเพ'ภิภูย สปเทสุ นิปาตนสฺส

สญฺญาณกํ วิย ยทสฺสิตสพฺพโลกา

ปาทา ตฺยโธกตติโลกสิโรวราปิ

โลกํ ปุณนฺตุ ชยมงฺคลการณานิ.

พระบาทยุคลที่มีโลกทั้งปวงปรากฏอยู่ เปรียบดั่งสัญลักษณ์แห่งการชนะไพรีทั้งมวลแล้วน้อมกราบแทบพระบาทของตน ขอพระยุคลบาทอันประดับเหนือเศียรของไตรโลกนั้น โปรดประทานเหตุแห่งชัยมงคลชำระชาวโลกให้หมดจดเถิด

Let the feet of the Buddha purify the people! - The feet, which are the cause of victory and welfare, which have despised even the powerful heads of the three worlds, and which have been resorted to by all people as if with the consciousness of their own downfall after having tried all things which are like the Buddha.

โลกตฺตเยกสรณตฺตวิภาวนาย
สชฺโชว ติฏฺจติ ยหึ สุวิภตฺตโลโก
ตํ สพฺพโลกปฏิพิมฺพิตทปฺปณาภํ
ปาททฺวยํ ชนสุสชฺชนเหตุ โหตุ.

ชาวโลกที่พระองค์ทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ย่อมหมอบกราบแทบพระยุคลบาท เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นสรณะแห่งไตรโลก ขอพระบาทยุคลที่ประดุจคันฉ่องส่องสรรพโลกนั้นจงเป็นเหตุแห่งการประดับมวลชนเถิด

Let the pair of feet, which resembles a mirror in which all the worlds are reflected, and which has been resorted to attentively by all the well-classified people in the world because of the conviction that this pair of feet is the only refuge for all the three worlds, be the cause of making men ready.

๙

โลกุตฺตราย สิริยาธิคมาย สุฏฺฐุ
ราชนฺติ ยตฺถ ทิคุณานิว ปาตุภูตา
จกฺกา สนาภิสหเนมิสหสฺสรานิ
ตฺยงฺฆี ทิสนฺตุ สกลิสฺสริยํ ชนสฺส.

จักรลักษณะที่ประดับด้วยกงล้อ มีดุมและซี่กำนับพัน ณ พระยุคลบาท ย่อมรุ่งเรืองประหนึ่งเพิ่มเป็นสองเท่าเพื่อการบรรลุสิริฝ่ายโลกุตระ ขอพระบาทยุคลนั้น โปรดประทานความเป็นใหญ่ทั้งปวงแก่มหาชน

The feet should bestow all glory on the people! - The feet, on which shine the marks of wheels with the hubs, rims and a thousand spokes, and which appear doubled as if to secure duly the divine wealth.

๑๐

ยตฺรุลฺลสนฺติ ทุวิธานิว ปาตุภูตา
ธมฺมสฺส สพฺพภุวนสฺส จ อิสฺสรตฺเต
จกฺกานิ จกฺกสทิสานิ สุทสฺสนสฺส
ตานชฺช ชนฺตุสรณา จรณานิ โหนฺตุ.

จักรลักษณะ ณ พระบาทยุคล ย่อมรุ่งโรจน์ปรากฏเป็นสองฝ่ายในความเป็นใหญ่แห่งธรรมและโลกทั้งปวง ดุจจักรแก้วของพระเจ้าสุทัสสนะในอดีต ขอพระยุคลบาทนั้นจงเป็นที่พึ่งแก่ปราณชาติทั้งหลายในกาลนี้

Let the feet be the refuge of all beings! - The feet, on which the wheel-marks resembling the discus appear beautiful and doubled as though to be the masters of the entire world and of the Dhamma.

๑๑

สตฺเตสุ วจฺฉตุ สิรี สิริวจฺฉเกน
โสวตฺถิ โสตฺถิ'มนุติฏฺจตุ ปุคฺคเลสุ
นนฺทึ ชนาน'มนุวตฺตตุ นนฺทิวตฺติ
สีสาน'ลํกุรุตุ ปาทวตํสโกปิ.

ขอสิริมงคลจงบังเกิดแก่ชาวโลกด้วยเรือนยอด

ขอสวัสติกะ (ลายกากบาทปลายหักมุมขวา) โปรดประทานสวัสดิมงคลแก่ปวงชน

ขอดอกพุดซ้อนจงนำความปีติยินดีมาแก่มวลชน

ขอดอกไม้กรองบนศีรษะที่พระยุคลบาทจงประดับเศียรของชนทั้งหลาย

Let wealth reside with the people due to the chest mark. Let His mark bestow welfare on all mortals. Let the mark gladden the people. And let His foot-ornament decorate the heads of the bowing disciples.

๑๒

ภทฺทาย ปีฐ'มุปคจฺฉตุ ภทฺทปีฐํ
วุทฺธึ ชนาน'มนุวตฺตตุ วทฺธมานํ
ปุณฺณตฺต'มงฺคิ'มนุกุพฺพตุ ปุณฺณกุมฺโภ
ปาติ จ ปาตุ สตตํ ชนตํ อปายา.

ขอตั่งทองจงเป็นที่รองรับสิริมงคลแก่มวลชน
ขอถ้วยใส่เครื่องสังเวยจงนำความเจริญมาให้
ขอหม้อใส่น้ำเต็มจงดลบันดาลให้ชาวโลกประสบแต่ความไพบูลย์
ขอถ้วยน้ำจงอภิบาลมวลชนจากอบายเป็นนิตย์

May the auspicious throne give us firm abode for the prosperity. May the mystical diagram contribute to the prosperity of the people. May the pitcher full bestow perfection on the devotees. May the alms-bowl protect all people from danger for all time.

๑๓

เสตาตปตฺต’มปเนต’มฆาตเป ตํ
ขคฺโค วิฉินฺทตุ สทา ทุริตาริวคฺเค
สํเกฺลสทาห’มปเนตุ สตาลวณฺฏ-
สํวีชนี กุมติมกฺขิก โมรหตฺโถ.

ขอเศวตฉัตรจงบดบังความทุกข์ร้อนของชาวโลก
ขอพระขรรค์จงตัดหมู่ศัตรูคือความชั่วร้ายออกจากจิตเป็นนิตย์
ขอพัดใบตาลจงปัดเป่ากิเลสความเร่าร้อน
ขอพัดหางนกยูงจงพัดแมลงวันคือมิจฉาทิฏฐิออกจากจิตเถิด

The white umbrella should remove this heat of sin. The sword should ever destroy the brood of foes in the form of sins. The fan made of palm-leaves should allay the burning sensation in the form of taints. The bunch of peacock feathers should ward off flies in the form of evil tendencies.

๑๔

อากฑฺฒโน ชนวิโลจน'มตฺตนินฺนํ
วาเรตุ สพฺพคติวารณ'มงฺกุโส โส
ปาทมฺพุชสฺสิริวิลาสนิเกตนํว
ปาสาทลกฺขณ'มุเปตุ มโนปสาทํ.

ขอให้ขอช้างอันสามารถโน้มน้าวนัยน์ตาของชนให้แลดูตน จงยับยั้งพญาช้างคือภพทั้งปวง
ขอรูปปราสาทอันเปรียบดั่งคฤหาสน์ ทรงสิริงามสง่า โปรดยังใจของมวลชนให้ผ่องใสเถิด

The goad which attracts the eyes of the people towards itself should control the elephant in the form of existence. The foot-lotus which alone is the abode of the graces of the goddess of wealth should assume the characteristics of a palace which please the mind.

๑๕

ปาณีน'มตฺตภชตํ วรปุญฺญปตฺตํ

สมฺมา ททาตุ ปทนิสฺสิตปุญฺญปตฺโต

ปาเทสุ ชนฺตุมนพนฺธนทามภูตํ

ทามํ ทเมตุ วิมลํ ชนตํ มนานิ.

ขอเครื่องบรรณาการที่สถิต ณ ฝ่าพระบาท โปรดประทานเครื่องบรรณา-การคือพระนฤพานแก่ปวงชนผู้ภักดีพระองค์

ขอดอกมะลิอันชูช่อไสวดุจผูกไว้ในหทัยของมวลชน โปรดชำระใจของชนทั้งหลายให้ปราศจากกิเลสธุลีเถิด

The pitcher placed at the feet of the Buddha should very well bestow a gift of boons on the persons who worship. The garland at the feet which acts like a fetter binding the minds of the beings should curb the hearts of the pure people.

๑๖

อุณฺหีสกุปฺปลมณิปทุเมหิ ปาทา
สสฺเสวิชนฺตุกรณานิ วิภูสยนฺตุ
สนฺเนตฺตนาวุปคตาน'มนคฺฆกานิ
โพชฺฌงฺคสตฺตรตนานิ ทเท สมุทฺโท.

ขอพระบาทยุคลโปรดประดับกายของปวงชนผู้มาพึ่งพิงด้วยพระลักษณะ
คือกรอบหน้า ดอกอุบล แก้วมณี และดอกปทุม
ขอมหาสมุทรโปรดประทานรัตนะ ๗ คือโพชฌงค์อันทรงค่าแก่มวลชน
ผู้เข้าถึงด้วยสำเภานัยนาเถิด

The feet should decorate the limbs of the bowing devotees with turbans, blue lotuses, jewels and red lotuses. The hand which is marked with auspicious signs should grant seven jewels in the form of the jewels which are so precious to those who have embarked in a ship which is controlled by an excellet helmsman.

๑๗

อุตฺตุงฺคนิจฺจลคุณา ชิตตาย นิจฺจํ-
เสวีว ปาทสิรินิจฺจสมุพฺพหํว
อตฺราปิ สกฺกภวนุพฺพหเน นิยุตฺโต
ปาทฏฺฐเมรุ ภวตํ ภวตํ วิภูตฺยา.

ขอขุนเขาสุเมรุอันทรงวิมานของท้าววาสพไว้ ณ พระบาทยุคลนี้ เปรียบดั่งซ่องเสพนำสิริมงคลมาสู่พระบาทยุคลเป็นนิตย์ โดยชนะหมู่มารด้วยคุณานุภาพอันสูงสง่าและไม่หวั่นไหว โปรดนำความไพบูลย์มาแก่ท่านทั้งหลาย

The mountain Meru at the feet should conduce to your prosperity! -Meru, who possesses the qualities of loftiness and stability, who is eternal servant being subjugated by Him, and who always puts on as it were the sheen of feet, although he is commissioned to uphold the mansion of Indra.

๑๘

โส จกฺกวาฬสิขรีปฺย’วตํ สมนฺตา
สพฺพูปสคฺควิสรา ชนตํ สมคฺคํ
ทีปา ปฺฐูปิ จตุโร ทฺวิสหสฺสขุทฺทา
ธาเรนฺตฺว’ปายปตมาน’มทตฺว ชนฺตุํ.

ขอภูเขาล้อมจักรวาล โปรดอภิบาลมวลชนให้ปลอดจากอุปัทวันตรายรอบด้าน

ขอทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปบริวารสองพัน โปรดทรงชาวโลกไว้มิให้ตกอบายเถิด

The mountain should protect all the people on all sides from the brood of all kinds of calamities. The four major continents and the 2000 minor isles should save all beings from difficulties not allowing them time to fall into them.

๑๙

สูโร ปโพธยตุ ชนฺตุสโรรุหานิ
จนฺโท ปสาทกุมุทานิ มโนทเหสุ
นกฺขตฺตชาต'มขิลํ สุภตาย โหตุ
จกฺกํ ธชํ ริปุชยาย ชยทฺธชาย.

ขอดวงอาทิตย์โปรดยังดอกปทุมคือเวไนยชนให้แย้มบาน
ขอดวงจันทร์โปรดยังดอกกุมุทคือศรัทธาในสระใจของสาธุชนให้แย้มบาน
ขอหมู่ดาราโปรดประดับปวงประชาให้งดงาม
ขอกงจักรโปรดนำชัยชนะศัตรูมาให้
ขอธงชัยโปรดเป็นธงแห่งการชนะไพรีเถิด

The sun should make the lotuses in the form of beings blossom. The moon should cause the night-lotuses in the form of devotion bloom in the lakes of people's minds. All the consellations should conduce to the well-being. The wheel should lead to victory over the enemy and the banner should prove to be the banner of victory.

๒๐

เชตุํ สสํสทสุทสฺสนจกฺกวตฺติ-
จกฺกานุคนฺตลลิตํ ยหิ’มาวเหยฺย
จกฺกานุวตฺติ ปริสาวุตจกฺกวตฺติ
ตํ วตฺตตํ ปทยุคํ ชนตาหิตาย.

พระเจ้าจักรพรรดิทรงแวดล้อมด้วยบริวาร เสด็จไปตามจักรรัตน์เพื่อชนะไพรี ทรงสิริงดงามคล้อยตามจักรรัตน์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุทัสสนะ ผู้พรั่งพร้อมด้วยบริวาร สถิตอยู่ ณ พระบาทยุคลใด ขอพระบาทยุคลนั้นโปรดนำความเจริญมาสู่มหาชนเถิด

May the pair of feet lead to the good of the people! -The pair of feet, which would challenge in order to subdue even the sovereign who is surrounded by his assembly of feudatories ruling in his empire, and who possesses the glory of royalty similar to that of the emperor Sudassana surrounded by his assembly.

๒๑

ปูเชตุ'มาคตวตา วชิราสนฏฺฐ-
มินฺเทน ฉฑฺฑิตมหาวิชยุตฺตราขฺยํ
สงฺขํ ปวิฏฺฐ'มิว มารภยา ปทาโธ
ปาทฏฺฐสงฺข'มิห วตฺตตุ สนฺติยา โว.

สังข์อันสถิตอยู่ ณ พระบาทยุคล เหมือนดั่งมหาสังข์ชื่อวิชยุตตร์ซึ่งทิ้งไว้โดยองค์อินทร์ผู้เสด็จมาบูชาพระศาสดา ผู้ประทับอยู่ที่วชิรอาสน์ แล้วหลบเข้าสู่ใต้ฝ่าพระบาท ขอสังข์นั้นโปรดนำศานติธรรมมาสู่ท่านทั้งหลายในโลกนี้

May the conch-mark on the feet give you tranquility! - The conch-mark, which is as it were the conch-shell of Indra possessing the excellent style, which he had forgotten when he had come to pay homage to Him, who was sitting cross-legged, and which seems to have hidden under His feet when it contacted fear for the Devil.

๒๒

โสวณฺณมจฺฉยุคลํ สิวภตฺตโภเค
อิจฺฉาพหูปกรณํ ภวตํ ชนานํ
กุมฺภีลธิคฺคหิตโตว ปทุฏฺฐจิตฺตา
ปาทมฺพุชากร วิคาหิตุ โน ปโหนฺตุ.

ขอปลาตะเพียนทองคู่จงเป็นอาหารหลากหลายในการบริโภคภัต คือพระนฤพานตามต้องการ

ขอชนผู้มีจิตประทุษร้ายเพราะถูกจระเข้กัด จงอย่าหยั่งลงสู่สระบัวแห่งยุคลบาทได้เลย

Let the pair of golden fish-shaped ear-rings be very well helpful to the people to satisfy their desires regarding good luck, food, and enjoyment. Let us plunge into the pond of His foot-lotuses because our minds are as though obsessed on account of the fear of a crocodile.

๒๓

สตฺตาปคา ชนมโนชมเล ชหนฺตุ

สํเกฺลสทาห'มปเนนฺตุ ทหา จ สตฺต

เสลา จ สตฺต วิทธนฺตุ ชนสฺส ตาณํ

โลกปฺปสิทฺธิชนเน ภวตํ ปตากา.

ขอแม่น้ำสีทันดร ๗ สาย โปรดชำระบาปมลทินในจิตของปวงชน

ขอสระน้ำ ๗ แห่ง จงกำจัดกิเลสความเร่าร้อน

ขอเขาสัตบริภัณฑ์ ๗ ทิว โปรดประทานการคุ้มครองแก่ปวงชน

ขอธงผืนผ้าจงสถิตอยู่เพื่อเกียรติยศแก่ชาวโลก

The seven rivers should wash off the dirt in the minds of the people. The seven lakes should remove the heat caused by the Afflictions. The seven mountains should afford protection to the people. The banner should conduce to firm faith.

๒๔

ปาฏงฺกิ สนฺติคมเน ภวตูปการา

ทาเหตุตเนสุ ชหตํ ปทจามรํ ตํ

สลฺโลกโลจนมหุสฺสวอุสฺสิตํว

วตฺเตยฺย โตรณ'มนุตฺตรมงฺคลาย.

ขอวอทองโปรดเกื้อหนุนให้ชาวโลกเข้าถึงศานติธรรม

ขอพัดหางจามรีที่ฝ่าพระบาท โปรดปลดเปลื้องความเร่าร้อนในจิตของมวลชน

ขอเสาระเนียดที่ฝังไว้ในงานสมโภชนัยนาของสาธุชน โปรดยังสิริมงคลอันสูงสุดให้บังเกิดแก่ชาวโลก

Let your raised seat be helpful in securing peace. The chowrie at your feet should completely remove of the afflicted souls. The arched gateway which is raised in order, as it were, to gladden the eyes of good people should contribute to the best of good luck.

๒๕

ยสฺมึ มิคินฺทคตภีติพลาว ทฑฺฒ-

ทานา นตา สิรวิทารณปีฬิตาว

นาฬาคิรีกริวโร คิริเมขโล จ

ตํ สีหวิกฺกมปทํ หนตา'ฆทนฺตึ.

พญาช้างนาฬาคิรีและคิริเมขละหายจากการตกมัน ย่อมน้อมศิโรราบ ณ พระยุคลบาท ประดุจกลัวเดชของพญาราชสีห์ และเหมือนถูกเจาะทำร้ายกลางขม่อม ขอพระยุคลบาทของพระผู้ทรงแกล้วกล้าดั่งพญาราชสีห์โปรดกำจัดช้างร้ายคือบาปให้หมดสิ้นไป

The foot which has the grace of the foot of a lion should kill the elephant in the form of sin! -The foot, which the lordly elephants and bent low with their ichor dried up on account of the terrible fear of the lion and they were harassed as if their temples were being shattered.

๒๖

ปาปาหิโน หนตุ ปาทสุปณฺณราชา
พฺยคฺฆาธิโป กลิชเน อทตํ อเสสํ
วาลาหอสฺสปติ สมฺปติตุํ อทตฺวา-
ปาเยสุ ปาปยตุ สนฺติปุรํ ปชาโย.

ขอพญาครุฑที่ฝ่าพระบาท โปรดกำจัดพญานาคคือบาป
ขอพญาเสือโคร่ง โปรดกัดกินฝูงชนคือความชั่วร้ายให้หมดไป
ขอพญาม้าวลาหก โปรดอย่าปล่อยให้เวไนยชนตกอบาย จงนำไปสู่ศานตินครเถิด

The eagle placed at the feet should destroy the serpent-like sins of the people. The best of the tigers should completely swallow the wicked people. The best of the steeds called Val?haka at His feet should take the people to the City of Peace without letting them fall.

๒๗

ฉทฺทนฺตทนฺติลลิตํ คลิตํ รุสมฺหา

ลุทฺเทตฺตทูภินิ ทิเส อจลํ ทธาโน

ปาทฏฺฐหตฺถิปติ สมฺปติ ชนฺตุตาเส

ตาเสตุ หาส'มปรํ ทิสตํ สตาณํ.

ขอพญาช้าง ณ ฝ่าพระบาท อันทรงความงามแห่งพญาช้างฉัททันต์ ผู้ตั้งมั่นไม่ขุ่นเคืองในพรานศัตรูผู้รุกรานตน โปรดขับไล่ความสะดุ้งกลัวของมวลชนในปัจจุบัน และโปรดประทานความเบิกบานใจพร้อมด้วยพระนฤพานเถิด

The lordly elephant, who holds a rock as gracefully as the elephant Chattanta did in order to attack in anger the enemies who are full of greed and hatred, should immediately ward off the calamities of the people and should also chase off the joy of the hundreds of enemies.

๒๘

สพฺพงฺคิโน จรณุโปสถหตฺถิราชา
ปาเปตุ สพฺพจตุทีปิกรชฺชลกฺขึ
กิตฺตีว ปาทปริจาริกตานิยุตฺตา
เกลาสเสลปฏิมา หิต'มาจเรยฺย.

ขอพญาช้างอุโบสถโปรดยังฝูงชนให้ได้รับสิริแห่งพระจักรพรรดิราช ผู้ครองทวีป ๔
ขอภูเขาไกรลาสอันเลื่องลือราวกับเนรมิตไว้บำเรอบาทของพระศาสดา โปรดบำเพ็ญประโยชน์แก่มวลชน

The lordly elephant whorshipping the feet should bring within reach of all the devotees the sovereignty of all the four continents. The image of the Kailas mountain, which is as it were fame and which is as though the maid appointed to shampoo His feet, should do good to the people.

๒๙

สามิสฺส หํสสมเย ทหปาสพทฺธ-
มาสีนเวสคมโก วิย ปาทหํโส
นิคฺโฆสคนฺติชิตโต วิย มูคปกฺโข
วาเรตุ สพฺพชนตาภวคนฺตุกตฺตํ.

ขอพญาหงษ์ที่ฝ่าพระบาทของพระศาสดา ซึ่งเมื่อครั้งเป็นพญาหงษ์ในอดีตได้ติดบ่วงใกล้สระน้ำ แล้วทำเหมือนคนเปลี้ยเสียการทรงตัว ราวกะแสดงท่านั่งอย่างเดียว เพราะตนอาจควบคุมการพูดและการเดินได้ โปรดขัดขวางการท่องเที่ยวไปในสงสารของปวงชนเถิด

May the swan at the feet stop the tendency of all the people to transmigrate! -The swan, who when the Master begins to laugh is seen in a seated posture as if his feet are fettered with strong strings, and whose wings are motionless because he is as it were conquered as regards sonorous sound and graceful gait.

๓๐

โอหาย ทิพฺพสรสึ'ขิลโลกสพฺพ-
รมฺมงฺฆิวาปิ'มวคาหิตวาว ปาเท
เอราวโณ กริวโร มนสาภิรูฬฺเห
ชนฺตู ปุรินฺททปุรํ นยตํว สีฆํ.

ขอพญาช้างเอราวัณอันประเสริฐที่ฝ่าพระบาท เหมือนดั่งละสระโบกขรณีบนสวรรค์ แล้วหยั่งลงสู่โบกขรณีหลวงคือพระบาทยุคลที่งามด้วยทรัพย์ศฤงคารทั่วไตรโลก โปรดนำปราณชาติผู้ขึ้นขี่ด้วยใจให้ลุถึงดาวดึงส์โดยพลันเถิด

Let the excellent elephant, Eravan, quickly take all beings to the city of Indra! -The elephant, who has abandoned the celestial lake and has taken bath in the well of the Buddha's pleasing feet which is all attractive to all the people.

๓๑

หิตฺวา สกมฺภวน’มงฺฆินิเสวนตฺถ-
มาคมฺม รมฺมตรตายิห นิสฺสิโตว
ปาเลตฺว’มูนิ ปทวาปิตรงฺคภงฺคิ-
มงฺคีกโรนฺตตนุ วาสุกินาคราชา.

ขอพญานาควาสุกีผู้มีร่างงามดุจเกลียวคลื่นในสระน้ำคือพระบาทของพระมุนี ทอดทิ้งวิมานของตนแล้วมาอาศัยอยู่ในพระบาทอันน่ารื่นรมย์นี้ด้วยความภักดี โปรดอภิบาลเวไนยชนเหล่านี้เถิด

Let Vasuki, the cobra-king, protect all! -Vasuki, whose coil imitate the series of waves in the wells in the form of the feet, who has abandoned his native abode to worship the feet, and who having come has taken shelter at His feet considering them to be more pleasant.

๓๒

นาถสฺส กญฺจนสิขาวลชาติลีล-
มาวีกรํว ปทนิสฺสิตโมรราชา
ตํธมฺมเทสนรเวนิว ลุทฺทกสฺส
โลกสฺส ปาปผณิโน หนตํ อเสสํ.

ขอนกยูงทองซึ่งสถิตอยู่ในฝ่าพระบาท เหมือนดั่งประกาศความงามแห่งนกยูงทองในอดีตของพระศาสดา โปรดขจัดอสรพิษคือบาปทั้งปวงของชาวโลกให้สิ้นไปด้วยเสียงแสดงธรรมของนกยูงทองนั้น ประดุจการฆ่าอสรพิษคือบาปของนายพรานป่า ฉะนั้น

Let the king of peacocks who has sought refuge at the feet and who displays much more grace than is possessed by the golden tuft of hair on the Lord’s head, completely destroy the cobras in the form of the sins of the people as in the case of the robber who was absolved of all sins on hearing the Buddha’s voice when He preached Dhamma.

๓๓

สํสารสาครคเต สธเน ชเนเต

เนตํ ปเท กลจตุมฺมุขเหมนาวา

นิพฺพานปฏฺฏนวรํ ภรุกจฺฉกํ ตํ

สุปฺปารปณฺฑิตคตา วิย อาสุ นาวา.

ขอสำเภาทองอันงดงามมีประตู ๔ ด้าน สถิตอยู่ที่ฝ่าพระบาทอันเปรียบดั่งสำเภาที่สุปปาระบัณฑิตควบคุม ซึ่งแล่นเข้าสู่เมืองท่าภารุ-กัจฉะโดยพลัน โปรดนำนายพาณิชผู้ไปสู่สาครแห่งสงสาร ให้ถึงฝั่งอันงามเลิศคือพระนิพพานเถิด

As in the case of the sailor who went in a boat, let the charming four-helmed golden boat anchored at your feet quickly take the worthy people, who are still in the ocean of worldly existence, to the excellent city of Barukaccha which is as beautiful as Broach.

๓๔

สมฺโพธิญาณ ปริปาจยโต มุนิสฺส
ภตฺโต ยถา หิมวตทฺทิ สมาธิเหตุ
เอวํ มเนน ภชตํ หิมวทฺทิ ปาเท
สมฺโพธิญาณปริปาจนเหตุ โหตุ.

ขุนเขาหิมาลัยที่พระมุนีเข้าไปพักพิงเมื่อครั้งอบรมบ่มโพธิญาณ ย่อมเป็นเหตุก่อให้เกิดสมาธิ ฉันใด ขอขุนเขาหิมาลัยอันสถิตอยู่ ณ พระบาทยุคล จงเป็นเหตุอบรมบ่มโพธิญาณแก่ผู้ซ่องเสพด้วยใจ ฉันนั้น

Just as the mountain Himavat was the cause of the concentration to the Sage who was ripening his knowledge of perfect enlightenment, similarly let the mountain Himavat at the feet be the cause of cultivating the knowledge of enlightenment to those who worship the Buddha in their hearts.

๓๕

ทพฺพํ ปราชิตตยา มุนินา สเรน
สุญฺญสฺสโรปคตปญฺชรพนฺธโนว
โส ปาทปญฺชรคโต กรวีกปกฺขี
สพฺเพส'มปฺปิยวจํ ชหตา'ภวนฺตํ.

ขอนกการเวกที่อยู่ในกรงคือพระบาท ถูกบดบังด้วยพระสุรเสียงของพระจอมมุนี จึงสงัดเงียบราวกะว่าถูกพันธนาการไว้ในกรง โปรดขจัดวาจาอันไม่ไพเราะของมวลชนให้หมดไปจวบจนถึงพระนฤพานเถิด

Let the paradise window bird encaged at the feet remove from you all your evil talk! -The bird, who is silent because he is decisively surpassed by the Sage in voice or because he is as it were freed from the bondage of the cage

๓๖

เต จกฺกวากมกรา อปิ โกญฺจชีวญฺ-
ชีวาทิปกฺขิวิสรา สรสึว ภุตฺตํ
เวสฺสนฺตเรน จรณมฺพุชินึ ภชนฺตา
ชนฺตู ตหึ วิย ปเท สุรเมนฺตุ นิจฺจํ.

นกจากพราก มังกร และหมู่วิหคคือนกกระเรียน นกโพรดก เป็นต้น ที่ปรากฏในพระบาทเหล่านั้น พากันเริงร่าอยู่ที่สระบัวอันพระเวสสันดร ทรงบริโภคใช้สอยอยู่เสมอ ฉันใด ขอมวลชนผู้ซ่องเสพสระบัวคือพระบาทจงรื่นรมย์ในพระบาทอันเปรียบดั่งสระบัวนั้นเป็นนิตย์เถิด

Just as the multitudes of birds like the dragons, sharks, curlews and charadriidae deserting their aquatic resorts remained attached to the lotus-like feet, just so let the beings be ever whole-heartedly devoted to the feet of the Buddha.

๓๗

ตํ จนฺทกินฺนรคตึ คตวสฺส โพธิ-
สตฺตสฺส ตสฺส สปชาปติกสฺส ภาวํ
สํสูจยนฺต ปทกินฺนรกินฺนรีว
สามคฺคิ’มคฺคปฏิปตฺติสุ ปาปยนฺตุ.

ขอกินนรและกินนรีที่ฝ่าพระบาท ราวกะว่าประกาศความงดงามของพระโพธิสัตว์ผู้เสวยพระชาติเป็นจันทกินนรอยู่ร่วมกับกินนรีคู่บารมีในอดีตชาติ โปรดยังมวลชนให้ลุถึงความสำเร็จในการปฏิบัติอันเลิศเถิด

Let the kinnara couple standing at His feet lead to the right comprehension of the Path in its entirely! -The couple, which suggests as it were the presence of the Bodhisattva accompanied by his wife who had attained the state of Enlightenment.

๓๘

สํราชธานิ’มุสโภ วหตคฺคภารํ

ปีติปฺปโย ปชนเยยฺย สวจฺฉเธนุ

สสฺเสวิโน อภิรเมนฺตุ ฉ กามสคฺคา

ธาเรนฺตุ ฌายิ’มิห โสฬส ธาตุธามา.

ขอพญาวัวโปรดนำภาระคืออรหัตตมรรคไปสู่มหานครคือพระนิพพาน
ขอแม่โคนมที่มีลูกโคจงผลิตน้ำนมคือความปีติยินดีแก่ปวงชน
ขอเทวโลก ๖ ชั้นโปรดยังผู้พักพิงให้อภิรมย์รื่นเริง
ขอพรหมโลกทั้ง ๑๖ ชั้นในพระบาทนี้โปรดค้ำจุนผู้ได้ฌานไม่ให้ตกอบายภูมิ

Let the bull carry the burden of the select devotees to the capital city of Nibbana. Let the cow with her calf yield milk in the form of spiritual joy. Let the six heavens which can be attained at will gladen His devotees. Let the sixteen sanctuaries containing relics support monks who are practising meditation.

๓๙

สุตฺวา ชินสฺส กรวีกสรํ มนุญฺญํ

อญฺโญญฺญภีติรหิตา อปิ ปจฺจนีกา

หิตฺวา คตึ วิย ฐิตา ปทสตฺตรูปา

สพฺพํ ภวสฺสิตชนาน คตึ หนนฺตุ.

แม้ชนผู้เป็นศัตรูกัน เมื่อได้ยินเสียงร้องอันไพเราะของนกการเวกแล้ว ก็ไร้ความหวาดหวั่นยืนนิ่งไม่ไหวติง ฉันใด ขอรูปสัตว์นานาประการที่ปรากฏในฝ่าพระบาทโปรดหยุดยั้งภพทั้งปวงของชาวโลกผู้อยู่ในภพเถิด

Let the creatures at His feet destroy all the gatis of the people who are entangled in conflict! -The creatures, who though hostile became fearless of one another on hearing the voice of the Victor melodious like that of the cuckoo, and who overcame the cycle of births and as it were sat as creatures at His feet.

๔๐

โสวณฺณกาหฬยุโคปม’มินฺทิราย
สนฺนีรปุปฺผมุกุโลปม’มุสฺสวาย
นิจฺจํ สุสชฺชจปิตํ มุนิ ติฏฺฐตํ เต
ชงฺฆาทฺวยํ ชนวิโลจนมงฺคลาย.

ข้าแต่พระมุนี พระชงฆ์คู่ของพระองค์อันเสมอด้วยตะโพนทองคู่หนึ่ง ซึ่งงามดุจดอกมะพร้าวตูม อันผู้บูชาจัดแจงไว้เป็นนิตย์เพื่อบูชาพระนางลักษมีในพิธีเฉลิมฉลอง โปรดสถิตเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่นัยน์เนตรของเวไนยชน

Let the pair of your shanks, O Sage, which are like a pair of golden gourds, and like the buds of the flowers of the blue lotus and sannira, remain quite ready for all time for the festivities and for their auspicious onlooking!

๔๑

ลกฺขฺยา วิลาสมุกุรทฺวยสนฺนิกาสํ

ตาฑงฺกมณฺฑนวิฑมฺพก'มํสุภณฺฑํ

ชานุทฺวยํ ลลิตสาครพุพฺพลาภํ

โหตํ ชคตฺตยนิชตฺตวิภูสิตุํ เต.

ขอพระชานุคู่ของพระองค์ อันเสมอด้วยคู่พระฉายงามของพระนางลักษมี ราวกะว่าเย้ยหยันกุณฑลประดับของพระนาง มีแสงสุกสกาวดั่งฟองน้ำในสาครอันสวยงาม โปรดสถิตอยู่เพื่อประดับอัตภาพของไตรโลก

May the pair of your knees be helpful for the three worlds to decorate their spiritual bodies! -The knees, which appear like the two toilet-mirrors of the goddess Laksmi, the fleshy fatness of which imitates an ear-ornament, and which are similar to the charming bubbes of the sea.

๔๒

ฉทฺทนฺติทินฺนวรทนฺตยุโคปมานา

ตํหตฺถิโสณฺฑกมปุณฺณคุณา ตโวรู

ลีลาปโยธิสิริเกลิสุวณฺณรมฺภกฺ-

ขนฺธาว เทนฺตุ ปริปุณฺณคุเณ ชนานํ

พระอูรุ (ต้นขา) ของพระองค์เสมอกับงาคู่อันงามเลิศซึ่งพญาฉัททันต์มอบให้นายพราน อันเพียบพร้อมด้วยคุณที่เต็มเปี่ยมเรียวไปตามลำดับดั่งงวงพญาหัตถีนั้น อันเปรียบดั่งลำกล้วยสีทองเหลืองอร่ามซึ่งเย้ยสิริแห่งสาครงามให้ขวยเขิน โปรดประทานคุณความดีที่พร้อมมูลแก่ปวงชน

Let your thighs give the people all good qualities! -The thighs, which are comparable to the excellent tusks that were given away by Chaddanta, which are like the gradually tapering trunks of an elephant, and which resemble the stems of golden plantain-trees used as play-things in her sport-lake.

๔๓

ชงฺฆกฺขกทฺวยสมปฺปิตจิตฺตปาท-
จกฺกทฺวยี มนมโนชหโย มุเน เต
โสณีรโถ สิริวโห มนสาภิรูฬฺหํ
โลกตฺตยํ สิวปุรํ ลหุ ปาปยาตุ.

ข้าแต่พระมุนี ขอราชรถคือพระโสณีอันทรงสิริสถิตที่เพลาคือพระชงฆ์ทั้งสองของพระองค์ มีจักรสองวงคือพระบาทอันวิจิตร เทียมด้วยม้าคือจิตและเจตสิก โปรดยังไตรโลกผู้โดยสารไปด้วยจิตให้ลุถึงแดนเกษมโดยพลัน

O Sage, let the chariot in the form of your hips quickly carry all beings in the three worlds to the pleasant and auspicious city! -The chariot of hips, which has a pair of wheels in the form of your wonderful feet, fixed to the double axle in the form of your shanks, to which is a lovely horse in the form of your mind; and which carries in it.

๔๔

รมฺโมรปากฏฺตฬากตฏฺาสวนฺต-
โรมาวลี ชลปณาลิกโกฏิกฏฺจา
นาภีคภีรสรสี สิริเกลิตา เต
สสฺเสวินํ พฺยสนฆมฺมฺม’มลํ สเมตุ.

ขอบ่อน้ำอันลุ่มลึกคือพระนาภีที่ทรงสิริในสรีรกายของพระองค์ อันตั้งอยู่ที่ปลายเหมืองน้ำคือทิวแถวแห่งพระโลมา อันไหลจากทำนบของสระที่ตื้นเขินคือพระอุระอันน่ารื่นรมย์ โปรดยังความเร่าร้อนคือหายนะของชนผู้ซ่องเสพตนให้สงบร่มเย็นยิ่งๆ ขึ้นไปเถิด

Let your navel completely quell the heat in the form of the calamities that befall your devotees! The navel, which has the same grace as that of a deep water-reservoir, which stands at the end of the water-conduit in the form of the line of hair flows from the side of the big lake in the form of your august chest.

๔๕

กนฺติจฺฉฏาลุลิตรูปปโยธินาภิ-
อาวฏฺฏวฏฺฏิตนิมุชฺชิตสพฺพโลโก
โสภคฺคโตยนิวหํ วิวโส ปิวิตฺวา
โลกุตฺตราทิสุขมุจฺฉิตตํ ปยาตุ.

สรรพสัตว์ในโลกทั้งปวง ผู้ถูกน้ำวนคือพระนาภีพัดหมุนลงไปสู่ใต้สาคร แห่งพระสรีระ ถูกละเลงกวนด้วยลำแสงจนหมดทางสู้แล้ว จงดื่มด่ำธารน้ำแห่งความงามแล้วเข้าถึงความสุขล้ำมีโลกุตตรสุขเป็นต้นเถิด

All the people are whirling round and round and drowing in the whirlpool in the form of the navel situated in the ocean in the form of His beauty agitated by the waves of His bright complexion. Helpless as they are, they have to drink a great quantity of water in the form of His grandeur. Let such people reach the state of unconsciousness induced by the pleasure of experiencing transcendental.

คมฺภีรจิตฺตรหทํ ปริปูรยิตฺวา

ตํสนฺทมานกรุณมฺพุปวาหตุลฺยา

โรมาลิวลฺลิ หรินาภิสุภาลวาลา

เทตํ ลหุํ สิวผลํ ภชตํ มุเน เต.

ข้าแต่พระมุนี ขอเถาวัลย์คือทิวแถวพระโลมาอันเปรียบดั่งสายธารแห่งน้ำพระมหากรุณา ที่ยังแอ่งอันลุ่มลึกคือหทัยของพระองค์ให้เปี่ยมล้นแล้วไหลหลากจากแอ่งนั้น อันมีอ่างทองที่งดงามคือพระนาภี โปรดประทานผลนฤพานแก่มวลชนผู้มาสวามิภักดิ์โดยพลันเถิด

O Sage, let the creeper in the form of the row of hair in the auspicious water-basin in the form of your tawny navel promptly bestow the auspicious fruit on the devotees! -The row of hair, which resembles a current of water in the form of compassion over-flowing the deep lake in the form of your mind.

๔๗

จารูรสาริผลโก กุฏิลคฺคโลม-
ปนฺตีวิภตฺติสหิโต สิริเกลิสชฺโช
สคฺคาปวคฺคสุขชูตกเกลิเหตุ
โหตํ ติโลกสุขชูตกโสณฺฑกานํ.

ขอกระดานสกาคือพระอุระอันงาม กอปรด้วยช่องแห่งทิวแถวพระโลมาที่มีปลายโค้งงอ โปรดเป็นปัจจัยในการแข่งขันการเล่นสกาคือสุขในสรวงสวรรค์และนิพพานแก่ไตรโลก ผู้ประดุจนักเลงมัวเมาในสกาแห่งความสุขเถิด

The chess-board in the form of your charming chest, which has four quadrants made by the lines of short curly hair, and which is as it were a fitting sport requirement, should become the incentive to start the game of dice with a view to secure the happiness of heaven and of salvation to the devotees who are addicted to betting for obtaining the pleasures of the three worlds.

๔๘

คมฺภีรจิตฺตรหโท’ทรคาหมาน-
เมตฺตาทยากริวธูกรสนฺนิกาสา
สพฺพงฺคินํ สิวผลํ ตนุเทวรุกฺเข
สาขาสขา ตว ภุชา ภชตํ ททนฺตุ.

ขอพระพาหาของพระองค์อันเปรียบดั่งกิ่งของเทพพฤกษาคือพระวรกายอันเสมอเหมือนงวงคู่ของช้างพังคือพระเมตตาและพระกรุณา ซึ่งหยั่งลงสู่สระน้ำลึกแห่งพระทัย โปรดประทานผลนฤพานแก่ชนผู้ซ่องเสพเถิด

Let the branch-like arms of your Kalpa-tree-like body, which resemble the trunks of a pair of she-elephants in the form of Love and Compassion which reside deep in the depths of the lake in the form of your mind give the Auspicious Fruit to all devotees.

๔๙

นีหารพินฺทุสหิตคฺคทโลปโสภี-

พฺยาลมฺพรตฺตปทุมทฺวยภงฺคิภาชา

ปาปาริสีสลุนเนนิว รตฺตรตฺตา

รตฺตา กรา ตว ภวุํ ภุวิมงฺคลาย.

พระหัตถ์ของพระองค์อันทรงความงามแห่งดอกปทุมแดงคู่ซึ่งห้อยระย้างามด้วยกลีบเรียงรายประดับปลายน้ำค้าง อันมีสีแดงเหมือนดั่งย้อมโลหิตด้วยการตัดศีรษะของบาปัจจามิตร โปรดสถิตอยู่เพื่อความเป็นสิริมงคลในโลก

Let your red palms be the cause of good fortune on the earth! -The palms, which have gone red with blood at the time of your lopping off the head of the foe in the form of sin and which bear the semblance of two red lotuses hanging down and shining with excellent petals covered with dew drops.

๕๐

รูปสฺสิรีจริตจงฺกมวิพฺภมา เต
ปิฏฺฐี ยถา กลลมุทฺธนิ เสตุภูตา
เอวํ ภวณฺณวสมุตฺตรณาย เสตุ
โหตํ มหากนกสงฺกมสนฺนิกาสา.

พระปฤษฎางค์ของพระองค์ เปรียบดั่งสะพานทองงดงามดุจที่จงกรม ของสิริพระวรกาย เป็นสะพานทอดเหนือเปลือกตมรองรับพระพุทธเจ้าทีปังกร ฉันใด ขอจงเป็นสะพานทอดข้ามสาครแห่งภพ ฉันนั้น

Let your back, similar to a broad golden causeway, and having the grace of the parambulating ground, as it were, for the Goddess of Beauty to tread on -act as a bridge to cross the ocean of Sams?ra as it once did over the muddy path for Tipankara Buddha.

๕๑

สทฺธมฺมเทสนมโนหรเภรินาท-
สญฺจารเณ สิวปุรํ วิสิตุํ ชนานํ
คีวา สุวณฺณมยจารุมุทิงฺคเภริ-
ภาวํภชา ภวตุ ภูตวิภูติยา เต.

ขอพระศอของพระองค์ อันทรงความงามแห่งตะโพนทองที่งดงามน่าทัศนา เพื่อบันลือเสียงเสนาะแห่งธรรมเภรีให้มวลชนเข้าไปสู่บุรีอันเกษม โปรดสถิตอยู่เพื่อความเจริญไพบูลย์แก่ชาวโลก

In order that the people should be enabled to reach the Auspicious City when there begins to spread the attractive sound of the drum in the form of the preaching of the excellent Doctrine, may your throat act as the beautiful golden tabor and drum for the good of the beings.

๕๒

ลกฺขีนิวาสวทนมฺพุช’มตฺตนินฺน-
มากฑฺฒยํ ชนวิโลจนจญฺจรีเก
โสรพฺภธมฺมมกรนฺทนิสนฺทมานํ
ปีเณตุ เตน สรเสน สภาชิโน เต.

ขอพระโอษฐ์บงกชของพระมุนี อันเป็นที่สถิตแห่งสิริ ดึงดูดแมลงภู่คือนัยนาของสาธุชนและหลั่งเสาวรสคือพระธรรมอันหอมระริน โปรดยังจิตของชนผู้ซ่องเสพให้เอิบอิ่มด้วยเสาวรสนั้นเถิด

Let your lotus-like face, which is the abode of Laksmi, which attracts towards itself the bee-like eyes of the people, and from which trickles out the fragrant honey of the Dhamma, gladden all the highly worthy people with that juicy honey of Dhamma.

๕๓

ลกฺขีสมารุหิตวตฺตรเถ รถงฺค-
ทฺวนฺทานุการิมิคราชกโปลลีลํ
ตาฑงฺกมณฺฑลยุคํ วิย กณฺณภาชํ
คณฺฑตฺถลทฺวย'มลํกุรุตํ ชนตฺเต.

ขอพระปรางของพระมุนี อันเปรียบดั่งล้อคู่ในราชรถคือพระพักตร์ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งสิริ อันงามดั่งแก้มของพญามิคราช ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งพระกรรณทั้งสองดุจกุณฑลคู่ โปรดประดับจิตของปวงชนเถิด

Let your phump cheeks, which are like the two wheels of the circular chariot occupied by Laksmi, which are similar to a lion’s cheeks and which possess two ears as if they are the two auspicious ears-ornaments, gladden the minds of the people.

๕๔

ลาวณฺณ’มณฺณวปวาลลตาทฺวยาภํ

ตนฺเทหเทวตรุปลฺลวกนฺติมนฺตํ

วตฺตารวินฺทมกรนฺทปราชิโสภํ

รตฺตาธรทฺวย’มโฆกุรุตํ ชนาฆํ.

ริมพระโอษฐ์คู่สีแดงดุจผลตำลึงสุก งามดั่งเถาแก้วประพาฬคู่หนึ่งในมหรรณพอันสง่าลาวัณย์ สวยสดดุจแมกไม้ทิพย์คือสรีรกายของพระองค์ มีความงามดั่งละอองเกสรในพระพักตร์บงกช โปรดขจัดความชั่วร้ายของปวงชนเถิด

Let your two reddish lips suppress the sins of the people! - The lips, which possess the beauty similar to that of a pair of coral creepers found in the sea of beauty, which have the lustre as that of a sprout of the Divine Tree in the form of the body of the Buddha, and which surpass the beauty of the honey of the red round lotus.

อุณฺณาสกุนฺติคตมตฺถกนตฺถุกูป-

สุพฺภูลการสหิโตฏฺฐจปวาลนาวา

คตฺตุตฺตรณฺณวคตา ตว ชนฺตุกานํ

โหตํ ภวณฺณวสมุตฺตรณาย นาถ.

ข้าแต่พระนาถะ ขอนาวาแก้วประพาฬคือริมพระโอษฐ์อันกอปรด้วยใบเรือคือพระขนงอันงดงามผูกกางอยู่ในเสากระโดงคือสันพระนาสิกซึ่งเป็นที่พักพิงของนกพิราบสื่อสารคือพระอุณาโลมของพระองค์ อันแล่นสู่สาครทิศอุดรคือพระวรกาย โปรดเป็นพาหนะนำเหล่าชนให้ข้ามพ้นสาครแห่งภพเถิด

My lord, let the boat of your coral-like lips, which has the sails of the two eyebrows, which has the main mast of the nose, at the top of which birds in the form of the soft hair between the eyebrows come to roost, and which is sailing in the ocean of your excellent limbs, -be useful to all people to cross this ocean of the circle of existences.

อีสํวิกาสปทุโมทรเกสราลิ-

ลีลาวินทฺธรุจิรา ตว ทนฺตปนฺติ

วาณีวธูธริตมาลติมาลฺยตุลฺยา

ตสฺสํ ชนสฺส มนรญฺชน'มาจเรยฺย.

ขอพระทนต์อันเรียงรายของพระองค์ งามราวกะว่าห่อหุ้มไว้ด้วยความงามแห่งกลุ่มเกษรภายในกลีบดอกปทุมที่แย้มบาน และเสมอเหมือนพวงดอกมาลตี (มะลิ) ที่พระนางสรัสวดีทัดทรง โปรดดลใจของปวงชนให้ปลาบปลื้มในพระทนต์นั้นเถิด

Let the row of your teeth, which is engaging because it is covered over with the grace of a line of filaments in the interior of a half opened lotus, and which is similar to the garland of flowers put on by Queen Surasavati, offer diversion to the minds of those people.

๕๗

สทฺธมฺมนิชฺฌรสุรตฺตสิลาตลาภา

ชิวฺหา วจีนฏวธูกลรงฺคภูตา

สทฺธมฺมเสฏฺฐจตรณีนิหิตปฺผิยา เต

สํสารสาครสมุตฺตรณาย โหตุ.

ขอพระชิวหาของพระองค์อันเปรียบดั่งทับทิมในน้ำตกแห่งพระสัทธรรม ซึ่งเสมอเหมือนพื้นเวทีอันสง่างามของนางฟ้อนคือพระนางสรัสวดี และเหมือนดั่งไม้พายอันงามเลิศในเรือพระสัทธรรม โปรดเป็นปัจจัยเพื่อการข้ามสาครแห่งภพเถิด

May your tongue, which is as it were a red slab of stone in the spring of the excellent Dhamma, which is the charming stage for the actress in the form of speech, which is the best boat to reach the Saddhamma, which is fixed and is dear, be useful for crossing the ocean of the cycle of births.

๕๘

ทนฺตํสุกญฺจุกิตรตฺต’ธโร’ปธาเน

ชิวฺหาสุรตฺตสยเน มุขมนฺทิรฏฺเจ

อาโมกฺข’มุตฺติวธุยา สยิตาย ตุยฺหํ

กุพฺพนฺตุ สงฺคม’มลํ ชนโสตุกามึ.

ขอชนผู้ใคร่ฟังธรรมจงซ่องเสพพระนางสรัสวดีคือพระสัทธรรมของพระองค์ สถิตอยู่บนแท่นบรรทมสีแดงคือพระชิวหาที่เคียงข้างด้วยพระเขนยคือริมพระโอษฐ์อันมีปลอกสีแดงคือรัศมีแห่งพระทนต์ซึ่งอยู่ภายในเรือนพระโอษฐ์เป็นนิตย์นิรันดร์จนกระทั่งบรรลุพระนฤพานเถิด

You should cause a complete union of the people who have a mind to listen to you with the bride in the form of full Liberation residing in the palace of your mouth, sleeping on the red bed of your tongue having two pillows of your lips and with the pillow covers of the rays of your teeth.

๕๙

อุณฺณาตตาภินวปตฺตวราภิรามา
ลีโลลฺลสนฺตภมุกทฺวยนีลปตฺตา
ฆาโนรุจารุกทลี วทนาลวาลา
ตุยฺหํ ปวตฺตตุ จิรํ ชนมงฺคลาย.

ขอต้นกล้วยทองลำใหญ่คือพระนาสิกของพระองค์ อันกอปรด้วยร่องน้ำคือพระโอษฐ์ มีใบสีเขียวคือพระขนงอันรุ่งโรจน์งามสง่า และงามชูไสวด้วยใบอ่อนผลิใหม่อันแผ่ครอบคลุมคือพระอุณาโลม โปรดนำสิริมงคลมาแก่มวลชนเถิด

Let the lofty and charming plantain tree in the form of your nose, having the charming, young and tender leaves in the form of your Un?lom, having full-grown, quivering and blue leaves in the form of your eyebrows moving gracefully, and having the water-basin in the form of your mouth, -conduce to the weal of all people.

๖๐

ภาลตฺถลีหริสิลาตลปิฏฺฐิกฏฺฐจ-
ภูวลฺลรีทฺวยมยูรยุคสฺส ตุยฺหํ
ปญฺจปฺปภารุจิรปิญฺฉยุคสฺสิรีกํ
เนตฺตทฺวยํ มนสิ ปุญฺฉตุ ปาปธูลึ.

ขอพระเนตรคู่ของพระองค์อันทรงสิริงามสง่าดุจแววมยุราคู่หนึ่งซึ่งวิจิตรด้วยสีเบญจรงค์ของนกยูงคู่คือช่อแห่งพระขนง ซึ่งดำรงอยู่บนแผ่นสิลาทองคือเนินพระนลาฏ โปรดปัดกวาดธุลีบาปจากจิตของมวลชนเถิด

Let your eyes having lustre similar to that of a pair of five-hued peacock feathers of the two peacocks in the form of your creeper-like eyebrows perching on the surface of a yellow slab of stone placed in the natural spot of ground in the form of your hair, -wipe off the dust of sins in the minds of the people.

๖๑

อินฺทีวรานุตคตภงฺคิกปนฺติภงฺคี

ปญฺจมฺพุชสฺสรตเฏ วิย คจฺฉปนฺติ

เนตฺตมฺพุชสฺสิริติโรกรณีว ตุยฺหํ

ปมฺหาวลี สิริคเตห ติโรกโรนฺตุ.

ขอทิวแถวแห่งพระโลมจักษุ อันเปรียบดั่งม่านแห่งบงกชที่ทรงสิริคือพระเนตร อันเสมอด้วยกอบัวในฝั่งสระบัวเบญจพรรณ อันงามด้วยหมู่ภมรที่มาดอมดมโปรดล้อมกั้นชาวโลกผู้เข้าถึงสิริในพระเนตรนี้เถิด

Let your eyelashes, which have an arrangement resembling lines of bees entering blue lotuses, which are like two rows of flower bunches on the sides of lakes full of five-coloured lotuses, and which are partly concealing the lustre of your eye-lotuses, -make the people who have lost their lustre disappear from here.

๖๒

วตฺตุลฺลสมฺพุชวิโลจนหํสตุณฺฑ-
กญฺชํสุปิญฺชรมุลาลลตาทฺวยาภํ
โทลาทฺวยํว สวณทฺวย'มตฺตลกฺขฺยา
โหตํ ตวชฺช ชนตามติจารเหตุ.

ขอพระกรรณคู่อันเปรียบดั่งเปลทองทรงสิริของตน อันเสมอกับเครือเถาและรากเหง้าที่งามระย้าด้วยแสงบงกช จรดอยู่ที่จงอยปากของพญาหงษ์คู่คือพระเนตรภายในปทุมชาติคือพระพักตร์ที่งามสง่า โปรดเป็นปัจจัยให้ปัญญาของปวงชนในปัจจุบันกาลรุ่งเรืองจำเริญเถิด

Let your ears, which are like a pair of tender and long lotus-stalks that are turned golden due to the rays of the opening lotus in the form of your smiling face and the rays of the circular and blooming lotus in the form of your eyes, and which are as it were a pair of swings of the goddess of the soul, become the incentive for the people today to excel over the heretics.

๖๓

วมฺมีกมตฺถกสยานกภูริทตฺต-
โภคินฺทโภควลิวิพฺภม'มาวหนฺตี
ฆาโนปริฏฺฐิติ มุเน ตว ตุณฺณ'มุณฺณา
ตคฺคาหิโน วิย ชนสฺส ททาตุ วิตฺตํ.

ข้าแต่พระมุนี ขอพระอุณาโลมอันสถิตอยู่เหนือพระนาสิก งามดั่งขนดของพญานาคภูริทัต ผู้บรรทมอยู่เหนือจอมปลวก โปรดประทานทรัพย์แก่มหาชนโดยพลัน ประดุจพญานาคให้แก้วมณีแก่หมองูผู้จับตน

Bhuratta bestowed wealth on those who dare to reach the depths of his ant-hill. Just so, O sage, let your Unalom which is situated above the nose and which possesses the grace similar to that of the coils of the serpent-king, lying on the top of the anthill bestow wealth on the people soon.

๖๔

รูปินฺทราย วิชเย’ขิลโลกรูปํ

ฆาโนรุจารุปริโฆปริพทฺธสิทฺธา

นีลาภวาตวิลุจนฺตชยทฺธชาภา

ติฏฺจนฺตุ สชฺช ทุริตาริชยาย เต ภู.

ขอพระขนงของพระองค์ อันเปรียบดั่งธงชัยที่ลมพัดชูไสวมีสีคราม ซึ่งผูกไว้เหนือหัวรถอันสง่างามคือพระนาสิกเพื่อประกาศชัยชนะเหนือรูปทั้งปวง โปรดดลบันดาลให้ชนะบาปศัตรูเถิด

Let your eyebrows be ready to secure victory over the enemies in the form of evil deeds! -The eyebrows, which are like two victory banners hoisted by the goddess of Beauty when she won victory over all the world, which are fixed ready over the lofty and grand gate in the form of your nose, and which flutter in the breeze of the fair blue.

๖๕

อุณฺณาสิโตปลนิเวสิตพุนฺธสนฺธิ
ฆาโนรุปิณฺฑก'มฆาตป รุนฺธิตุํ เต
โหตํ มุขมฺพุชสิรีสิรสุสฺสิตาภํ
ภูนีลปฏฺฏิกนลาฏสุวณฺณฉตฺตํ.

ขอพระนลาฏของพระองค์อันเปรียบเสมือนฉัตรทองมีก้านสีครามคือพระขนง ซึ่งปักกั้นไว้เหนือสิริแห่งปทุมชาติคือพระโอษฐ์ มีคันใหญ่คือสันพระนาสิก มีรอยต่อที่โคนฉัตรซึ่งปักตรึงไว้ในแก้วผลึกคือพระอุณาโลม โปรดปิดกั้นแสงแดดคือความทุกข์ของชนทั้งหลายเถิด

May your large portico-like nose keep away the heat in the form of sins! -The nose, by which the joint of the face is made with the stone and which possesses the golden umbrella of the forehead with the blue frame of the eyebrows and which is as it were held over the head of the Beauty of the lotus-like mouth.

๖๖

รูปงฺกเวธนวิโลจนพาณทิฏฺฐิ-
ธารานิสานมณิวฏฺฏสิรี สิโร เต
สิทฺธามโตสธกตญฺชนปุญฺชลกฺขี
โหตุ ชนสฺส นยนามยนาสนาย.

พระเศียรของพระองค์อันทรงสิริงามดั่งแก้วมณีกลม ซึ่งเป็นที่ลับคมศรคือการเห็นแห่งนัยน์เนตร ซึ่งประดุจลูกศรพุ่งเข้าปักเป้าหมายคือรูปที่แลเห็น มีความงามดุจลูกกลอนของยาตา อันปรุงจากอมฤตเภสัชที่บันดาลให้สำเร็จดั่งใจหมาย โปรดขจัดโรคร้ายแห่งนัยน์เนตรของมวลชนเถิด

Let your head cure the diseases of the eyes of the people! - The head, with your vision rolling on account of your pondering over, which possesses the beauty of a rounded jewel ground on the whetting stone, and which possesses the characteristics of a mass of ointment made out of those magical herbs.

๖๗

สกฺขนฺธพาหุยุคโตรณมชฺฌคีวา-
ธารปฺปิตสฺสิรฆโฏปริ มุสฺสวาย
นีลุปฺปลาว จปิตา สวิภตฺติกํ เต
เกสา ภวนฺตุ ภุวนตฺตยมงฺคลาย.

ขอพระเกศาอันมีสีดั่งดอกนิลุบลที่วางไว้อย่างมีระเบียบเหนือหม้อมงคล คือพระเศียร อันตั้งไว้บนฐานรองคือพระศอ ในท่ามกลางมุขประตูคือพระพาหาคู่พร้อมด้วยพระอังสะ เพื่อเฉลิมฉลองนัยนาของสาธุชน โปรดยังสิริมงคลให้เกิดแก่ไตรโลกเถิด

May your curls, which appear like blue lotuses put with a parting line, as if to celebrate some festival, on the pitcher in the form of the head placed on the prop of the neck which is at the centre of the arch of your shoulders and arms, -conduce to the well-being of the three worlds.

๖๘

เหมคฺฆิเย จปิตนีลสิลากปาเล
ปชฺโชตชาลลลิตํ มุนิ สารยนฺตี
รูปสฺสิรีสิรสิ ภูสิตเหมมาลา-
การา กโรตุ สุภคํ ตว เกตุมาลา.

ข้าแต่พระมุนีเจ้า ขอพระเกตุมาลาของพระองค์ อันเปรียบดั่งพวงแก้วที่ประดับไว้เหนือสิริแห่งพระวรกาย อันเตือนให้รำลึกถึงความงามแห่งเปลวประทีป ณ ถ้วยมรกตที่วางไว้ใกล้เสามุขประตู โปรดประดับชาวโลกเถิด

O Sage, let the halo of light about your head bestow good on us! -The halo, which emits rays as graceful as a series of lamps placed on a blue slab, precious as if it is golden, in the form of your forehead, and which has the get-up of the golden garland on the head of the goddess of Beauty

๖๙

พฺยามปฺปภาลิ ตว กญฺจนโมรกาเล
สูโรทเย วิตตจนฺทกจกฺกลกฺขี
เมฆาวนทฺธสิขรุนฺนตเหมเสลา-
สนฺนินฺทจาปวิภตีว ททาตุ โสภํ.

ขอทิวแถวแห่งรัศมีพระวรกายวาหนึ่งของพระองค์ อันงดงามปานสายรุ้งของท้าววาสพใกล้สุวรรณคิรีสิเนรุราชอันสูงตระหง่าน ซึ่งมียอดถูกบดบังด้วยเมฆสีคราม อันสง่างามดุจแววมยุราที่รำแพนในยามอรุโณทัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นนกยูงทอง โปรดประทานสิริโสภาคย์แก่ปวงชน

Let that halo of light spread a fathom about you at the time of your being a peacock emit grandeur! -The halo, which resembles the splendour of a whole bed of jasmine flowers blooming at sunrise, and which is as it were the manifestation of the rainbow on the high peak of mountain Meru envelopped with clouds.

๗๐

ปฏฺจาย เต ปณิธิโต สุจิ ทานสีล-
เนกฺขมฺมปญฺญวิริยกฺขมสจฺจธิฏฺจา-
เมตฺตาอุเปกฺขิติ อิเม ทส ปูรโตว
ปูเรนฺตุ ปารมิคุณา ชนตาน'มตฺเต.

พระบารมี ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การออกบวช ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญอย่างหมดจดจำเดิมแต่มหาปณิธาน ย่อมยังกายและใจของพระองค์ให้เปี่ยมล้นด้วยความดี ฉันใด ขอพระบารมีดังกล่าวโปรดยังกายและใจของปวงชนให้เปี่ยมล้นด้วยความดี ฉันนั้น

May the highest perfections practised by you since your prayer fill the minds of the people with the merits of these perfections, viz. The purity of charity, character, renunciation, wisdom, endeavour, forbearance, truthfulness, resolution love and equanimity.

๗๑

ปตฺตุตฺตรุตฺตรทสา ปณิธานพีชา

เจโตธราย กรุณาชลเสกวุทฺธา

สพฺพญฺญุญาณผลทา สติวาฏคุตฺตา

ตํ สมฺผลํ ทิสตุ ปารมิตาลตา เต.

เครือเถาอันเปรียบดั่งพระบารมีของพระองค์ งอกงามด้วยการรดน้ำคือพระกรุณาจนเติบใหญ่แผ่ไพศาลนับแต่วันที่หว่านเมล็ดพันธุ์แห่งปณิธานในจิตปฐพี ได้รับการคุ้มครองอย่างดีด้วยรั้วสติ ออกผลเป็นพระสัพพัญญุตญาณ โปรดประทานผลของตนแก่ชาวโลกเถิด

Let the creeper of your perfections bestow the desired fruit on the people! -The creeper, which has the seed in the form of determination which is realised by gradual stages; which has grown on account of the sprinkling of the water of compassion arising from the cloud in the form of your mind; which gives the fruit of the knowledge of the omniscient; and which is guarded with the enclosure in the form of mindfulness.

๗๒

อาโพธิปุณฺณมิ ปทิฏฺจทินาทิโต เต
สมฺภารกาลสิตปกฺขกมาภิวุทฺโธ
สมฺปุณฺณปารมิคุณามตรํสิ ตํว
สพฺพงฺคิกุนฺทกุมุทานิ ปโพธเยยฺย.

พระจันทร์ที่ส่องฉายสัมผัสกายชาวโลกให้เย็นฉ่ำ สุกสกาวในสุกกปักษ์ตามลำดับดิถีกาลตั้งแต่วันพบเห็นจวบจนถึงวันเพ็ญ พึงยังดอกคล้าและกุมุทให้แย้มบาน ฉันใด ขอบารมีคุณที่เต็มเปี่ยม อันเจริญตามลำดับในฝ่ายเกื้อหนุนพระสัพพัญญุตญาณ จำเดิมแต่วันพบเห็นพระทีปังกรจวบกระทั่งถึงวันเพ็ญตรัสรู้ โปรดยังเวไนยชนทั้งมวลให้แย้มบาน ฉันนั้น

You alone can make the Kunda flowers and the night-lotuses in the form of your devotees bloom! -You, who are like the moon having nectar-rays in the form of your virtues of the accomplished perfections, and who have gradually grown from your appointed day during the bright fortnight in the form of the preparatory period of Buddhahood till the full-moon day in the form of your enlightenment.

๗๓

อาปจฺฉิมพฺภวสิวปฺผลลาภทานา

ทานปฺปพนฺธ'มปิ ทานผลปฺปพนฺธํ

สํวฑฺฒยิ ตฺว'มภิปตฺถนโต ยเถวํ

ชนฺตุตฺตรุตฺตรผลํ ขลุ สมฺภุณนฺตุ.

พระองค์ทรงเจริญยิ่งด้วยทานและผลทานต่อๆ มา นับแต่วันเริ่มตั้งมหาปณิธานจนถึงวันให้ผลเป็นพระนฤพานในปัจฉิมภพ ฉันใด ขอปวงชนจงบรรลุอิฏฐผลยิ่งๆ ขึ้นไปโดยแท้ ฉันนั้น

Just as since the time you resolved to be the Buddha you accumulated the continuity of gifts and the continuity of the merits of giving gifts right up to your last birth in which you surrendered even the obtaining of the auspicious reward, similarly let the beings also enjoy every higher and higher reward.

๗๔

อารมฺภโตปฺปภุติ ยาวตคฺคมคฺคา
วิกฺขาลิตาฆกลุสํ สุจิสีลโตยํ
เมตฺตาทยามธุรสีตลตายุเปตํ
โสเธตุ ตํว ภวนิสฺสิตชนฺตุ'เมตํ.

ธารน้ำคือศีลบารมีที่ใสสะอาด กอปรด้วยความเย็นฉ่ำน่าชื่นใจกล่าวคือความเมตตากรุณาของพระองค์ ซึ่งล้างมลทินบาปจำเดิมแต่วันเริ่มตั้งมหาปณิธานจวบกระทั่งถึงอรหัตตมรรค จงชำระมวลชนผู้อาศัยอยู่ในภพนี้ให้หมดจดเหมือนพระองค์เถิด

Let the pure water in the form of your spotless character, which has washed off your dirt of sin since you began in the beginning to practise the penance, and which is possessed of sweetness and coolness in the form of friendship and compassion respectively, -wash clean the people as it purified you.

๗๕

อาปจฺฉิมตฺต'มภินิกฺขมนาภิโยคา

ปฏฺฐาย ตมฺปภวโต ปริปุณฺณเคหา

ตฺวํ สพฺพชาติคหโต อปิ นิกฺขมิตฺโถ

เอวํ ชนา ภวทุขา ขลุ นิกฺขมนฺตุ.

พระองค์เสด็จออกจากเรือนคือภพทั้งปวง ด้วยความเพียรในการออกบวชจากคฤหาสถ์ที่เพียบพร้อมด้วยทรัพย์ศฤงคาร ตั้งแต่การเริ่มสั่งสมบารมีเหล่านั้นจนถึงภพสุดท้าย ฉันใด ขอมวลชนจงพ้นจากทุกข์ในภพโดยแท้ ฉันนั้น

You freed yourself from all the house-like existencs till in the last existence you practised the great Going-forth from your opulent house where you could have your say. In a like manner let all the people be freed from the misery of worldly life.

๗๖

เอกคฺคโตปลตเล นิสิตา จิรํ ธี-
ธารา สุจิตฺตุสุผเล สติทณฺฑพทฺเธ
นิพฺพิชฺฌิ ลกฺขณธนุฏฺฐิติ สนฺติลกฺขํ
ขิตฺตา ตเยว’มนุวิชฺฌตุ ชนฺตุขิตฺตา.

คมศรคือปัญญาในหัวศรกล่าวคือจิต ซึ่งผูกไว้ที่ปลายศรเหมือนสติที่ลับแล้วบนแผ่นหินอันเสมอเหมือนสมาธิตลอดกาลนาน อันดำรงอยู่ในแล่งศรคือพระไตรลักษณ์ซึ่งพระองค์ยิงไปแล้ว ได้พุ่งทะลุเป้าคือพระนฤพาน ฉันใด ขอคมศรคือปัญญาที่มวลประชายิงไปจงพุ่งทะลุเป้าหมาย ฉันนั้น

The point of your intellect sharpened for long on the surface of the grinding stone in the form of concentration, tied to the stem in the form of mindfulness, at the tip of the arrow in the form of your noble mind, and set on the bow in the form of the three characteristics, pierced through its target in the form of Peace. Let that point of intellect also destroy the distractions of beings, who are distracted.

๗๗

ตฺวํ ปารมีชลนิธึ จตุรีหพาหุ-

สตฺตีหิ สุตฺตริ จิรํ ชนโกว สินฺธุํ

สมฺปนฺนวิกฺกมผโลสิ ยถา จ โสว

เอวํ ชนา วิริยตปฺผล'เมธยนฺตุ.

พระองค์ทรงว่ายข้ามสาครแห่งบารมีตลอดกาลนาน ด้วยกำลังแขนคือความเพียรมีองค์ ๔ เหมือนดั่งพระมหาชนกว่ายน้ำข้ามสาคร และบรรลุผลสำเร็จแห่งความเพียรเหมือนพระมหาชนกโดยแท้ ฉันใด ขอปวงชนจงบรรลุความเพียรและผลแห่งความเพียรนั้น ฉันนั้น

You, the clever one, have here acquired the fruit of the perfection of endeavour and crossed well the ocean of perfections on the strentgth of your arms struggling for a long time, like king Janaka who crossed the sea. Just so, let all the people succeed in reaping the reward of exertion

๗๘

สตฺตาปราธทหเนสุ จิรํ สุธนฺตํ
ขนฺตีสุวณฺณกตรูปสมนฺติมตฺตา
สพฺพาปราธ’มสหี ตฺว’มสยฺห’เมวํ
สพฺเพ ชนาปิ ขมเนน ภชนฺตุ สนฺตึ.

พระองค์ทรงอัตภาพในภพสุดท้ายดุจปฏิมากรรมที่ทำด้วยทองคำคือขันติ ซึ่งหลอมดีแล้วบนกองเพลิงที่เสมอกับโทษของเหล่าสัตว์ตลอดกาลนาน ทรงอดทนโทษที่ทนได้ยากทั้งมวล ฉันใด ขอมวลชนจงบรรลุศานติธรรมด้วยความอดทน ฉันนั้น

Your forbearance accompanied by calmness of mind was like gold well smelted for a pretty long time in the fire of the tortures by the creatures done to you. By virtue of this forbearance you tolerated all the unbearable offences of the people. Similarly, let all people attain Peace by cultivating forbearance.

๗๙

ลกฺขาธิกํ จตุรสงฺขิยกปฺปกาลํ

สจฺเจน สุฏฺฐุ ปริภาวิตวาจิโน เต

วาจาย สจฺจผุสิตาย สเมนฺติ ชนฺตู

เอวํ วิสุทฺธวจนา ชนตา ภวนฺตุ.

มวลชนล้วนสุขสงบพบศานติ ด้วยพระวาจาที่ประกาศสัจธรรมของพระองค์ผู้ทรงพระวจีอันเป็นสัจ ซึ่งอบรมไว้ดีตลอดสี่อสงไขยแสนกัปฉันใด ขอมวลชนจงเป็นผู้มีวจีที่บริสุทธิ์ ฉันนั้น

Your speech was properly tempered with truth for a period of four lac Asankhyeyas of aeons. All beings were appeased with that speech saturated with truth. Similarly let all people be endowed with a pure speech.

๘๐

อาทินฺนธมฺมมหิยํ ถิรสุปฺปติฏฺจา-
ธิฏฺจานปารมิมหาวชิรทฺทิ ตุยฺหํ
สตฺเตน เกนปิ ยถา หิ อเภชฺชเนชฺโช
เอวํ ชนาปิ กุสเลสุ อธิฏฺจหนฺตุ.

ขุนเขาวิเชียรอันยิ่งใหญ่คืออธิษฐานบารมีที่ใครๆ ไม่อาจสั่นคลอนทำลายได้ เพราะมั่นคงตั้งตระหง่านบนแผ่นดินธรรมที่พระองค์ทรงสมาทานแล้ว ฉันใด ขอมหาชนจงตั้งมั่นในกุศลธรรม ฉันนั้น

Yours is a lofty, stable, and well-established mountain in the form of the 4perfection of determination3, based on earth in the form of your acquired merit, and invulnerable by any weapon whatsoever. Similarly, let all people make a resolve to do good things.

๘๑

ตฺวํ สพฺพสตฺตจิรภาวิตเมตฺตจิตฺต-
โตเยหิ สํสมิตโกธมหาหุตาโส
โลกุตฺตรํ ตทิตรํ หิต'มาวหิตฺโถ
เอวํ ชเนสุ ชนตา หิต'มาวหนฺตุ.

พระองค์ทรงดับกองไฟคือโทสะด้วยน้ำพระเมตตา ที่บำเพ็ญไว้ตลอดกาลนานในสรรพสัตว์ ได้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมฉันใด ขอนรชนจงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน ฉันนั้น

With the waters in the form of your mind practising for ever love toward all beings, you have extinguished the great fire of your anger, and have thus brought about their good both here and hereafter. Let all the people do good to others in a like way.

๘๒

มิตฺโตปการปฏิปกฺขชนาปกาเร
ตุวํ นิพฺพิการมนโส จิรภาวนาย
ปตฺโตสิ ลาภปภุตฏฺฐจสุ นิพฺพิการํ
เอวํ ชนา'นุนยโกปนุทา ภวนฺตุ.

พระองค์ทรงปราศจากจิตหวั่นไหว บรรลุความวางเฉยในโลกธรรม ๘ มีการได้ลาภและการเสื่อมลาภเป็นต้น ด้วยการอบรมจิตเสมอมิให้หวั่นไหวในความดีของมิตรและความชั่วของศัตรู ฉันใด ขอชนทั้งหลายจงละความรักและความชัง ฉันนั้น

Due to long practice you remained dispassionate when friends helped you or when enemies offended you; and you reached a very unperturbed state of mind even when you got profit, power and happiness. In the same way, let all people banish love and hated.

๘๓

สมฺปุณฺณเหตุวิภโว ตุสิเต วิมานํ
ยุตฺตํ คุเณหิ นวภิปฺปทวีวิมานํ
ตฺวํ'วา'ธิปารมิ'ธิโรหิณิยา ติโลโก
อาโรหตู'ภยสุขํ ปทวีวิมานํ.

ขอไตรโลกจงขึ้นสู่วิมานคือฐานันดร ซึ่งนำสุขฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมทั้งสองมาให้ ดุจดั่งพระองค์ผู้ทรงบริบูรณ์ด้วยความเจริญแห่งกุศลธรรมอันเป็นเหตุเสด็จขึ้นสู่ดุสิตวิมาน และสู่ฐานันดรของพระสัพพัญญูอันกอปรด้วยพระคุณ ๙ ประการ ด้วยบันไดแห่งพระบารมี

You alone, knowing the group of primary causes of rebirth, climbed the ladder of perfections and the palace of rank having nine steps in the form of the nine qualifications and situated in the Tusita heaven. In the same manner, let the people in the three worlds mount the palace and get the happiness worldly and otherworldly.

๘๔

ตฺวํ เว'รหํ'สิ สมฺพุชฺฌิ ยถา จ สมฺมา
สมฺปนฺนวิชฺชจรโณ สุคโตสิ โหนฺตุ
โลกํวิโท ปุริสทมฺมสุสารถี'สิ
สตฺถาสิ พุชฺฌิ ภควาสิ ตเถว ชนฺตู.

พระองค์ทรงเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดา รู้แจ้งธรรมทั้งปวง และเป็นผู้จำแนกธรรม ฉันใด ขอเหล่าสัตว์จงเป็นฉันนั้นเถิด

Let all the people be like you! -You, who are perfectly enlightened in quietude, who are endowed with knowledge and good conduct, who are well-versed, the knower of the world, the skilled charioteer of the bull-like people, the teacher, the enlighetned one and the blessed one.

๘๕

สจฺจิตฺตภูนิทหิตํ ชนตาย ตุยฺหํ

กลฺยาณวณฺณรตนํ นวชาติภินฺนํ

ทุกฺขคฺคิโจรชลุปทฺทุตชาติเคเห

ตสฺสา สุขํ ภวตุ ชีวิตุ’มาปทาย.

ขอแก้ว ๙ ประการคือพระพุทธคุณอันดีงามของพระองค์ ซึ่งปวงชนฝังไว้ในจิตปฐพีของตน จงยังชีพของพวกเขาให้เป็นสุขยามมีภัยคือเรือนภพถูกความลำบาก ไฟ โจร และน้ำ ย่ำยีแล้ว

You have deposited with the people, -who are in a house in the form of mortal life infested with sorrow, fire, thieves, and flood, -happiness, arising from your pre mind, and quite distinct from the happiness of possessing an ocean of jewels of variegated colours. Let these people the calamities, live and secure that happiness.

วาจาวิจิตฺตวรตนฺตุคตงฺคิกณฺเจ-
สฺวามุตฺตสคฺคุณมหารตนาวลี เต
เววณฺณิยตฺตนิภวํ สกลํ ปหาย
โหตํ ชนสฺส สิริสงฺคมมงฺคลาย.

พวงแก้วมาลาอันงามเลิศคือพระคุณอันดีงาม ที่ร้อยไว้ด้วยด้ายวิจิตรตระการตาคือพระวาจาของพระองค์ประดับไว้ที่คอของมวลชน โปรดละความเศร้าหมองทั้งปวงที่มีอยู่ในตน เป็นไปเพื่อสิริมงคลแก่มวลชน

Your speech, which is like a long jewel-necklace put on by you in the form of your various good qualities, and woven in a thread of variegated colours, should be transferred to the throats of the devotees, should remove all their paleness, and should bring about their auspicious union with wealth.

๘๗

ตํสคฺคุณตฺถวทหฺฏฺจสุติปฺปณาลิ-
นิสฺสนฺทมานคุณนีรนิปาตตินฺเต
เขตฺเตตฺตสญฺญินิ ชนา กตโลมหํส-
พีชงฺกุรี กุสลสสฺสผลํ ลภนฺตุ.

ขอเวไนยชนผู้มีเมล็ดและหน่อคือโลมชาติชูชัน อันหว่านไว้ในนาประดุจพระวรกายที่ชุ่มฉ่ำด้วยการหยดลงแห่งน้ำพระพุทธคุณ อันไหลหลั่งจากทางน้ำคือโสตประสาท ซึ่งอยู่ในทะเลสาบคือพระคุณอันงดงามน่าชมเชยของพระองค์ จงเผล็ดผลข้าวกล้าอันเปรียบดังกุศลเถิด

Let the people get the fruit of the harvest in the form of good luck reaped in the field in the form of the body. -The field, which has seed-sprout in the form of horripilation, which is made wet because in it is absorbed the water in the form of the virtues, which flows through the channels in the form of the ears from the lake in the form of the praise of your merits.

.

๘๘

อาปายิกปฺปภุติทุกฺขนิทาฆกาล-
สนฺตาปิตา นิขิลโลกมโนกทมฺพา
ตํวณฺณเมฆผุสนา หสนงฺกุเรหิ
อิทฺธา ภวนฺตุ มติวลฺลริเวลฺลิตา เต.

ไม้กระทุ่มคือจิตของมวลชน ถูกคิมหันต์กาลคือทุกข์ในอบายเป็นต้นแผดเผา กลับงอกงามไพบูลย์ด้วยหน่อเช่นกับความปีติโสมนัสด้วยการสัมผัสละอองฝนประดุจพระคุณเหล่านั้นของพระองค์ ขอจงถูกรัดรึงด้วยเครือเถาคือพระปัญญาเถิด

By the showers of the cloud in the form of your words, let the kadamba trees in the form of the minds of the people which are harassed on account of the summer in the form of the tortures of hells, etc. Be intertwined with creepers in the form of thoughts and be flourishing with spouts in the form of delight.

๘๙

เหตุทฺทสาผลทสาสมวฏฺฐิตํ ตํ

สพฺพตฺถ สตฺตหิต'มาวหเนน สิทฺธํ

จินฺตาปถาติค'นุภาววิภาวนํ ตํ

ภูตาน'มตฺถุ จริตพฺภุตมตฺถสิทฺธฺยา.

พระจริยาอันน่าอัศจรรย์ของพระองค์ ดำรงมั่นในเหตุผล สำเร็จด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่สรรพสัตว์ในที่ทั้งปวง เป็นอจินไตยล่วงวิถีแห่งจินตนาการ ประกาศอานุภาพของพระองค์ ขอพระจริยาวัตรอันน่าอัศจรรย์นั้นจงเป็นไปเพื่อสำเร็จประโยชน์แก่มวลชน

May your wonderful life help the beings achieve their goal! -Your life, which covers the stages of cultivating the perfections and of enjoying the fruit thereof, which was ever prepared to do good to all beings everywhere, and the thorough understanding of the greatness of which lies beyond the field of our thinking.

๙๐

องฺคารกาสุ’มภิลงฺฆิย ทานกาเล
ภตฺตตฺตโน ปทปฏิจฺฉกปงฺกชา จ
ชาตกฺขเณ ตว ปเทธต’มุฏฺจหิตฺวา
ปงฺเกรุหํ สิวมธุํ สรตํ ททนฺตุ.

ขอปทุมชาติที่รองรับพระบาทในคราวที่พระโพธิสัตว์กระโดดลงสู่หลุมถ่านเพลิงแล้วให้ร่างกายเป็นภัต และปทุมชาติที่ผุดขึ้นรองรับพระบาทในกาลประสูติของพระองค์โปรดประทานน้ำหวานคือพระนฤพานแก่ชนผู้รำลึกถึง

Let the lotuses, which support your feet, bestow on the minds of the people who remember you the honey of auspicious in them! -The lotuses, which rose up quickly under your feet when you crossed the ditch of burning embers at the fulfilling of the Perfections.

๙๑

สจฺเจน มจฺฉปติวสฺสิตวสฺสธารา
สตฺเต ทยาย ตว วสฺสิตวสฺสธารา
คิมฺเห ชนสฺส สมยึสุ ยถา ตถา ตา
ธมฺมมฺพุวุฏฺฐิจิว สเมนฺตุ กิเลสทาเห.

ธารพิรุณที่โปรยปรายด้วยสัจจบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้เกิดเป็นพญามัจฉา ย่อมระงับความร้อนได้ ฉันใด ธารพิรุณคือพระธรรมที่โปรยปรายด้วยความกรุณาในเหล่าสัตว์ของพระองค์ ย่อมระงับความเร่าร้อนของมวลชนได้ ฉันนั้น ขอธารพิรุณคือพระธรรมจงระงับความเร่าร้อนคือกิเลสของมวลชนเถิด

Just as the showers sent down by the king of fishes behaving in a truthful manner allayed the summer heat of the people, similarly let the showers in the form of compassion released by you allay the heat of desires of the beings, like the shower of the Dhamma.

๙๒

ฉทฺทนฺตนาคปตินา ขมตาปราธํ
เฉตฺวา กเร จปิตทนฺตวราว ลุทฺทํ
โลเก หิตาย จปิตา ตว ทนฺตธาตู
เสฏฺฐา ชนํ สิวปุรํ ลหุ ปาปยนฺตุ.

งาคู่ที่พญาช้างฉัททันต์ผู้ยกโทษแล้วตัดมอบไว้ในมือพราน ย่อมยังพรานให้ลุถึงเมืองพาราณสีโดยพลัน ฉันใด ขอพระเขี้ยวแก้วคู่อันงามเลิศของพระองค์ ซึ่งประดิษฐานไว้ในโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลโปรดยังปวงประชาให้บรรลุแดนเกษมโดยพลัน ฉันนั้น

Just as Chaddanta, the king of the elephants, who tolerated all the insults of the people, cut his excellent tusks and placed them in the hands of the hunter, in the same way, you have kept the excellent relics of your teeth for the welfare of the people. Let these relics help the people reach the Auspicious City quickly.

.

๙๓

ตนฺเตมิยาขฺยยติโนสฺสมมาลกมฺหิ

โอกิณฺณมุตฺตกนกา วิย วิปฺปกิณฺณา

การุญฺญวาริทจุโตทกพินฺทุพนฺธู

ธาตู สเมนฺตุ ตว ชนฺตุสุ ทุกฺขทาเห.

พระบรมสารีริกธาตุที่เสมอด้วยหยาดน้ำ ซึ่งโปรยปรายจากเมฆแห่งพระมหากรุณาของพระองค์ เกลื่อนกล่นดั่งแก้วมุกดาและทองที่เรียงรายรอบอาศรมของดาบสเตมีย์นั้นโปรดดับความทุกข์ร้อนของชาวโลกเถิด

Let the tooth-relics of yours, which were placed by the ascetic Temiya on a throne in the hermitage and were strewn over with pearls and golden lotuses, and which resembled drops of water released from the cloud in the form of compassion, allay the torment of acute pain of the beings.

๙๔

รฏฺจสฺส อตฺถจรณาย อสมฺมุขสฺส
ราเมน ทินฺนติณสงฺขตปาทุกาว
ภุตฺตา ตยา จิร’มสมฺมุข’นาคตสฺส
โลกสฺส อตฺถ’มนุติฏฺจตุ ปตฺตธาตุ.

ขอพระธาตุคือบาตรที่พระองค์ทรงใช้สอยแล้ว จงบำเพ็ญประโยชน์แก่อนุชนในอนาคตตลอดกาลนาน เปรียบดั่งฉลองพระบาทที่ทำด้วยหญ้าซึ่งเจ้าชายรามประทานแก่พระภรตผู้อนุชา เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวเมืองกาสีผู้มิได้อยู่เบื้องหน้าพระพักตร์ ฉะนั้น

Just as the sandals made of straw given by Rama proved useful in giving judgments in the case of litigations amongst the people of the nation in his absence, in the same way, let the relics of your bowl which you had used for a long time conduce to the good of the people who are not in your presence and who are yet to be born.

๙๕

วุตฺโต ชนาน'มุปทิสฺส วราหรญฺญา

สฏฺฐีสหสฺสสรทํ วิย ญายธมฺโม

อาเทยฺยเหยฺย'มุปทิสฺส ตยา ปวุตฺโต

ธมฺโม ปวตฺตตุ จิรํ ชนตาหิตาย.

ขอพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงชี้แนะข้อที่ควรปฏิบัติและงดเว้น จงดำรงอยู่ตลอดกาลนานเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ดุจธรรมศาสตร์ที่แสดงความประพฤติอันดีงามซึ่งพญาสุกรชื่อมหาตุณฑิละกล่าวชี้แนะมหาชนดำรงอยู่ตลอด ๖ หมื่นปี ฉะนั้น

The king of boars preached to the people their proper duties for sixty thousand years. In the same way, you have also preached the Dhamma which expounds the things worth accepting and worth rejecting. Let this Dhamma conduce to the profit of the people for all time.

๙๖

มาราริมทฺทนหิตาธิคมํ กโรตา
ภตฺโต ตยา วรมหาชยโพธิราชา
สคฺคาปวคฺคหิตเหตุ ชนสฺส หนฺตฺวา
สพฺพนฺตราย'มิห ติฏฺจตุ สุฏฺจุ สชฺโช.

ขอพระศรีมหาโพธิ์อันประเสริฐซึ่งเป็นที่ชำนะมาร อันพระองค์ทรงอาศัยกระทำการย่ำยีมารและบรรลุประโยชน์ จงเตรียมพร้อมขจัดอันตรายทั้งปวงอยู่ เพื่อเกื้อกูลมหาชนให้บรรลุสวรรค์และนฤพานในโลกนี้

Let the excellent and victorious king in the form of your Enlightenment be quite ready after having destroyed all their calamities! -The king, who is made accessible to humanity by you after having done the good thing of defeating M?ra, the enemy, and who is the cause of attaining the good heaven and Nibbana.

๙๗

สาโมทวณฺณภชนี คุณมญฺชรี'ยํ

จยฺยาลตาวิกสิตา ตว สปฺผลงฺคา

โอติณฺณจิตฺตมธุเป รสปีณยนฺตี

สมฺภาวิตา ภุวิ ปวตฺตตุ มตฺถเกหิ.

ช่อดอกไม้คือคุณธรรมของพระองค์นี้ มีสีสวย กลิ่นหอมรวยรื่น บานสะพรั่งอยู่ตามเครือเถาคือพระจริยา ประดับไว้เหนือเศียรของชาวโลก ยังภมรวิจิตรที่มาถึงให้เอิบอิ่มด้วยมธุรสอยู่ จงสถิตมั่นในโลกตลอดกาลนาน

Let the cluster of flowers in the form of your good qualities be respected on the earth by their heads! -The cluster which possesses fragrance and colour, which blooms on the creeper in the form of deportments, which is the basis of the Best Fruit, and which pleases with its juice the hovering bees in the form of the minds.

๙๘

สมฺพุทฺธเสลวลยนฺตรชานนวฺหา-
โนตฺตฺตโต ติปถคา ยติสาครฏฺฐา
ธมฺมาปคา สุติวโส’ตริเต ปุณนฺตี
สมฺภารสสฺส’มิห วตฺตตุ ปาจยนฺตี.

พระแม่คงคาคือพระสัทธรรมที่ไหลจากสระอโนดาต อันเสมอเหมือนพระโอษฐ์ ซึ่งเกิดภายในเทือกเขาหิมาลัยอันเปรียบดั่งพระสัพพัญญู หลากไหลมาสถิตอยู่ในสาครเช่นกับภิกษุทั้งหลายโดยมรรควิถี ๓ สาย คือ พระไตรปิฎก ชำระบุคคลผู้หยั่งลงสู่กระแสธารให้หมดจด และยังข้าวกล้าคือบารมีให้สุกงอม จงสถิตมั่นในโลกนี้เถิด

Let the river of your Dhamma always flow on the earth to ripen the crops ! -The river of Saddhamma, which purifies all those who have come within the range of hearing it, which has its source from the Anotatta lake of knowledge located in the circular chains of the mountain in the form of Enlightenmlent, which flows into the ocean in the form of monkhood, and hence which is like the Ganges.

๙๙

ปญฺญาณกูปสิตปคฺคหวายุคาหิ-

สทฺธาลการสหิตา สติโปตวาหา

สมฺปาปยาตุ ภวสาครปารตีร-

สปฺปฏฺฏฺฐนํ วรธเน ปฏิปตฺตินาวา.

ขอนาวาคือปฏิปัตติธรรม อันกอปรด้วยเสากระโดงดั่งปัญญา มีศรัทธาเป็นใบเรือที่กระแสลมแห่งวิริยะพัดไป มีสติเป็นนายท้าย โปรดนำบุคคลผู้ทรงอริยทรัพย์ให้บรรลุฝั่งเกษมจากฝั่งโน้นคือสาครแห่งภพเถิด

Let the boat in the form of your Middle Path take us to the Good Harbour situated on the thither shore of the ocean of Samsara in order that we might secure the highest wealth! - The boat, which has the mast in the form of knowledge, to which are tied ropes in the form of exertions by which it can catch the wind, which has the sails in the form of faith and which has the steersman in the form of mindfulness.

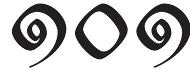
๑๐๐

โพชฺฌงฺคสตฺตรตนากรธมฺมขนฺธ-
คมฺภีรนีรมยสาสนสาคโร สํ
โสสีลฺย’นนฺตตนุเวฏฺฐิตญาณมนฺถ-
เสเลน มนฺถิตวตํ ทิสตา’มตํ เว.

ขอสาครอันเปี่ยมล้นด้วยห้วงน้ำที่ลุ่มลึกคือพระธรรมขันธ์ ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ ๗ อันเสมอด้วยโพชฌงค์ โปรดประทานอมฤตแก่ชนผู้กวนตนด้วยญาณดั่งไม้พายบรรพต ซึ่งรัดรึงไว้ด้วยขนดของอนันตนาคราชคือศีลโดยแท้เถิด

Let the ocean in the form of the Dhamma bestow nectar on those who have churned it with the churning mountain in the form of knowledge and with the winding coils of Ananta naga in the form of the whole body of the precepts! -The ocean, which holds a deep mass of water in the form of the entire body of your teachings and which contains a hoard of jewels in the form of the seven Factors for Enlightenment.

วุตฺเตน เตน วิธินา วิธินา ตโต ตํ
ลทฺธานุภูต’มมตํ’ขิลโทสนาสํ
อจฺจนฺตโรคชรตามรณาภิภูตํ
ภูตํ กโรตุ อมรํ อชรํ อโรคํ.

ขอพระนิพพานที่ขจัดโทษทั้งปวง อันบุคคลได้เสวยด้วยบุญที่สั่งสมไว้ตามวิธีในการปฏิบัตินั้นอันพระศาสดาทรงสั่งสอน จงดลบันดาลให้เหล่าสัตว์ผู้ถูกอาพาธ ชรา และมรณะครอบงำยิ่ง ให้ปราศจากอาพาธ ชรา และมรณะเถิด

Let the nectar make all the beings who are worried by incurable diseases, old age and death, free from them! -The nectar, which is secured and enjoyed by observing the Vidhi taught by the Buddha in the proper manner and which destroys all hatred.

๑๐๒

สทฺธมฺมราชรวินิคฺคตธมฺมรํสิ-
ผุลฺโล ธุตงฺคทลสํวรเกสราลิ
สงฺฆารวินฺทนิกโร สมธุํ สมาธิ-
สกฺกิณฺณิโก ทิสตุ สาสนวาปิชาโต.

กอบัวหลวงคือพระอริยสงฆ์ผู้เกิดในสระอันเปรียบดั่งพระศาสนา บานสะพรั่งด้วยแสงธรรมที่แผ่จากดวงสุรีย์ดุจพระธรรมราชา มีกลีบเป็นธุดงค์ มีกลุ่มเกษรเป็นสังวรศีล มียอดงามเหมือนสมาธิ จงประทานเสาวรสคือความสุขให้แก่สาธุชนเถิด

Let the bed of the lotuses in the form of the Sangha bestow on us its sweetness! -The bed of lotuses, which blooms due to the rays of the Dhamma given out by the sun in the form of the Buddha, which has petals in the form of the austere practices and rows of filaments in the form of the restraints, which has the cavities in the form of concentration and which grows in the well in the form of the preaching.

๑๐๓

อานนฺท’รญฺญรตนาทิมหายตินฺท-
นิจฺจปฺปพุทฺธปทุมปฺปิยเสวตงฺคี
พุทฺธปฺปิเยน ฆนพุทฺธคุณปฺปิเยน
เถราลินา รจิตปชฺชมธุํ ปิพนฺตุ.

ขอมวลชนจงดูดดื่มคาถาน้ำผึ้ง ซึ่งรังสรรค์ไว้โดยภมรคือพระเถระชื่อพุทธัปปิยะ ผู้เคารพรักในพระพุทธคุณยิ่งนัก ผู้ซ่องเสพปทุมชาติอันงามบานสะพรั่งเสมอคือพระอานันทวันรัตน์มหาเถระ

May they drink deeply these honeyed verses composed by the bee-like monk Buddhappiya exceedingly delighted with the Buddha’s virtues, and the chief amongst those who constantly attend upon those lotuses over in full bloom like the Venerable Elder anandavanaratana Mahathera and others.

๑๐๔

อิตฺถํ รูปคุณานุกิตฺตนวสา ตํตํหิตาสึสโต

วตฺถานุสฺสติ วตฺติตา อิห ยถา สตฺเตสุ เมตฺตา จ เม

เอวํ ตา หิ ภวนฺตรุตฺตรตรา วตฺตนฺตุ อาโพธิ เม

สํโยโค จ ธเนหิ สตฺตหิ ภเว กลฺยาณมิตฺเตหิ จ.

โดยประการดังนี้ ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลนั้นๆ ได้เจริญอนุสสติรำลึกถึงคุณของพระไตรรัตน์และแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ในภพนี้โดยประการใด การรำลึกถึงคุณของพระไตรรัตน์และการแผ่เมตตานั้นจงเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในภพต่อไปจวบจนข้าพเจ้าบรรลุสัมโพธิญาณ โดยประการนั้น ทั้งความเพียบพร้อมด้วยอริยทรัพย์ ๗ และกัลยาณมิตรจงมีแก่ข้าพเจ้าเทอญ

Thus I eulogize the form and merits as I hanker after some benefits. I lived mindfully and entertained the feeling of love towards all beings on this earth. So, on account of these two qualities acquired by me, let the various stages of higher enlightenment creep over me in future births and let me be united with wealth, peace and good friends.

ภาคผนวก

ลายกงจักรในฝ่าพระบาท

ก่อนดวงอาทิตย์จะปรากฏฉายแสงสว่างไสวในโลก แสงอรุณย่อมส่องให้เห็นเป็นบุพนิมิตฉันใด ก่อนพระพุทธเจ้าผู้เป็นมหาบุรุษจะอุบัติขึ้นในพิภพ บุพนิมิตย่อมมาปรากฏฉันนั้น กล่าวคือ ในเวลาก่อนพุทธกาลราวหนึ่งพันปี พรหมชั้นสุทธาวาสได้แปลงเป็นพราหมณ์มาสู่มนุษย์โลก แล้วประกาศว่า พระพุทธเจ้าจะมาอุบัติในโลกนับจากนี้ไปหนึ่งพันปี [๑] ทั้งแต่งคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะกล่าวถึงลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งแสดงความเป็นพระจอมมุนีหรือพระเจ้าจักรพรรดิโดยมีคาถาราวหนึ่งหมื่นสองพันบทบรรจุไว้ในไตรเพท ในคาถาเหล่านั้นมีคาถา ๑,๐๑๖ บท เรียกว่า พุทธมนต์ ซึ่งแสดงเรื่องพุทธลักษณะพร้อมด้วยลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้า อัครสาวก มหาสาวก พุทธบิดา พุทธมารดา เป็นต้น[๒]

ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์ที่ได้รับเชิญมาทำนายลักษณะพระราชกุมารสิทธัตถะจึงเข้าใจลักษณะของมหาบุรุษได้ชัดเจน แม้พราหมณ์ผู้แตกฉานไตรเพทในสมัยพุทธกาล เช่น โปกขรสาติ โสณทันตะ กูฏทันตะ และพรัหมายุ เป็นต้น ก็สำรวจดูพุทธลักษณะก่อนจึงได้เชื่อมั่นว่าเป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาหลังพุทธปรินิพพานแล้วคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะนั้นจึงได้อันตรธานไปตามกาลเวลา

อย่างไรก็ตาม เนื้อความที่เกี่ยวกับมหาบุรุษลักษณะหรือพุทธลักษณะนี้ปรากฏโดยตรงในพระสูตร ๓ แห่ง คือ มหาปทานสูตรของทีฆนิกาย มหาวรรค[๓], ลักขณสูตรของทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค[๔] และพรัหมายุสูตรของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์[๕] นอกจากนี้ยังมีกล่าวไว้ในพุทธประวัติฝ่ายมหายานชื่อลลิตวิสตระเช่นกัน[๖]

พุทธลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งนิยมอ้างอิงถึงในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า คือ พุทธลักษณะที่ ๒ : ปาทตลจกฺกตา (ความมีลายกงจักรที่ฝ่าพระบาท)

ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเด่นต่างจากฝ่าเท้าของคนทั่วไป กล่าวคือ มีลายกงจักร ๑,๐๐๐ ซี่ มีดุมของกงจักรปรากฏท่ามกลางพื้นพระบาท มีลวดลายวงกลมกำหนดด้วยดุม มีวงกลมล้อมหน้าดุม มีท่อน้ำ มีซี่ มีลวดลายวงกลมในซี่ มีกง และมีกงแก้วมณี ดังข้อความในลักขณสูตรว่า

ปุน จปรํ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส เหฏฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ โหนฺติ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพาการปริปูรานิ. ยมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส เหฏฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ โหนฺติ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพาการปริปูรานิ, อิทมฺปิ ภิกฺขเว มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณํ ภวติ.[๗]

"ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระมหาบุรุษ มีลายกงจักรเกิดขึ้น มีลายกงจักร มีซี่ ๑,๐๐๐ พร้อมด้วยกงและดุม บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้น มีซี่กำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง ข้อนี้ก็เป็นมหาปุริสลักษณะของพระมหาบุรุษ"

มงคลที่พบในพระสูตร

ในพระสูตรข้างต้นนั้น มิได้กล่าวถึงรูปสัญลักษณ์ในฝ่าพระบาทที่เรียกกันว่ามงคล แต่ในพระสูตรอื่นมีการกล่าวถึงมงคลไว้หลายประการดังข้อความที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลว่า

จกฺกงฺกุสธชากิณฺเณ ปาเท กมลโกมเล
ปสาเรหิ ปณามํ เต กริสฺสํ ปุตฺต อุตฺตเม.[๘]

"ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์โปรดเหยียดพระยุคลบาทอันประเสริฐ ที่เกลื่อนกล่นไปด้วยลายกงจักร ขอช้าง และธงชัยอันละเอียดอ่อนเหมือนกับดอกบัวเถิด หม่อมฉันจะกระทำความนอบน้อมแด่พระองค์"

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรดพระญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราตรัสถึงพระพุทธองค์แก่ราหุลกุมารว่า

จกฺกวรงฺกิตรตฺตสุปาโท
ลกฺขณมณฺฑิตอายตปณฺหิ
จามรฉตฺตวิภูสิตปาโท
เอส หิ ตุยฺห ปิตา นรสีโห.[๙]

"พระองค์มีพระบาทแดงระเรื่อ เพียบพร้อมด้วยลายกงจักรอันประเสริฐ มีส้นพระบาทยาว ประดับด้วยลักษณะต่างๆ มีฝ่าพระบาทประดับด้วยแส้จามรและฉัตร พระนรสีห์พระองค์นั้น เป็นพระราชบิดาของเธอ"

จากความในพระสูตร ได้กล่าวถึงลายกงจักรในฝ่าพระบาทว่ามีรูปขอช้าง ธงชัย แส้จามร และฉัตร นอกจากนั้น ในคัมภีร์พุทธวงศ์ได้กล่าวถึงรูปสัญลักษณ์ ๕ ประการ ได้แก่ ธงชัย แก้ววิเชียร ธงผืนผ้า ถ้วยใส่เครื่องสังเวย และขอช้าง ดังนี้

คายนฺติ เสเฬนฺติ จ วาทยนฺติ จ
ภุชานิ โปเถนฺติ จ นจฺจยนฺติ จ
มุญฺจนฺติ ปุปฺผํ ปน ปญฺจวณฺณิกํ
มนฺทารวํ จนฺทนจุณฺณมิสฺสิตํ.

ยถา ตุยฺหํ มหาวีร ปาเทสุ จกฺกลกฺขณํ
ธชวชิรปฏากา วฑฺฒมานงฺกุสาจิตํ.[๑๐]

"ทวยเทพเปล่งเสียงขับร้อง ย่อมประโคมปรบมือฟ้อนรำ และโปรยปรายดอกมณฑารพ ๕ สีอันเจือด้วยจุณจันทน์ ประกาศว่าข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ลายกงจักรที่พระบาทยุคลของพระองค์ ประดับด้วยธงชัย แก้ววิเชียร ธงผืนผ้า ถ้วยใส่เครื่องสังเวย และขอช้าง ย่อมงดงาม"

สรุปความว่าในพระสูตรข้างต้นกล่าวถึงมงคล ๗ ประการไว้ในฝ่าพระบาท คือ

๑. รูปธงชัย (ธช)
๒. รูปธงผืนผ้า (ปตาก)
๓. รูปแส้จามร (วาลพีชนี)
๔. รูปฉัตร (ฉตฺต)
๕. รูปแก้ววิเชียร (วชิร)
๖. รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วฑฺฒมาน)
๗. รูปขอช้าง (องฺกุส)

มงคลที่พบในคัมภีร์อรรถกถาพระสูตร

คัมภีร์อรรถกถาของมหาปทานสูตร[๑๑] ซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๙ โดยปริวรรตมาจากคัมภีร์มหาอรรถกถาที่เป็นปกิณกเทศนาของพระพุทธเจ้าและคำอธิบายของพระสาวก ได้กล่าวถึงมงคล ๓๙ ประการ คือ

๑.	รูปหอก	(สตฺติ)
๒.	รูปเรือนยอด	(สิริวจฺโฉ)
๓.	รูปดอกพุดซ้อน	(นนฺทิ)
๔.	รูปสวัสติกะ	(โสวตฺถิโก)
๕.	รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ	(วฏํสโก)

๖.	รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย	(วฑฺฒมานกํ)
๗.	รูปปลาคู่	(มจฺฉยุคลํ)
๘.	รูปตั่งทอง	(ภทฺทปีฐํ)
๙.	รูปขอช้าง	(องฺกุสโก)
๑๐.	รูปปราสาท	(ปาสาโท)
๑๑.	รูปเสาระเนียด	(โตรณํ)
๑๒.	รูปเศวตฉัตร	(เสตจฺฉตฺตํ)
๑๓.	รูปพระขรรค์	(ขคฺโค)
๑๔.	รูปพัดใบตาล	(ตาลวณฺฏํ)
๑๕.	รูปพัดหางนกยูง	(โมรหตฺถโก)
๑๖.	รูปแส้จามร	(วาลวีชนี)
๑๗.	รูปกรอบหน้า	(อุณฺหีสํ)
๑๘.	รูปแก้วมณี	(มณิ)
๑๙.	รูปบาตร	(ปตฺโต)
๒๐.	รูปพวงดอกมะลิ	(สุมนทามํ)
๒๑.	รูปดอกบัวขาบ	(นีลุปฺปลํ)
๒๒.	รูปดอกบัวแดง	(รตฺตุปฺปลํ)
๒๓.	รูปดอกบัวขาว	(เสตุปฺปลํ)
๒๔.	รูปดอกปทุม	(ปทุมํ)
๒๕.	รูปดอกบุณฑริก	(ปุณฺฑรีกํ)
๒๖.	รูปหม้อใส่น้ำเต็ม	(ปุณฺณฆโฏ)

๒๗.	รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม	(ปุณฺณปาติ)
๒๘.	รูปมหาสมุทร	(สมุทฺโท)
๒๙.	รูปเขาจักรวาล	(จกฺกวาโฬ)
๓๐.	รูปเขาหิมพานต์	(หิมวา)
๓๑.	รูปเขาสิเนรุ	(สิเนรุ)
๓๒-๓๓.	รูปดวงจันทร์และดวงอาทิตย์	(จนฺทิมสูริยา)
๓๔.	รูปดาวนักษัตร	(นกฺขตฺตานิ)
๓๕-๓๘.	รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และ ทวีปน้อย ๒,๐๐๐	(จตฺตาโร มหาทีปา ทฺวิ-ปริตฺตสหสฺสานิ)
๓๙.	รูปบริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ	(จกฺกวตฺติรญฺโญ ปริสา)

ส่วนในอรรถกถาของพรัหมายุสูตร[๑๒] มีข้อความที่คล้ายคลึงกัน แต่มีมงคลเพิ่มมาอีกรูปหนึ่ง คือ รูปหอกโตมร (โตมโร) อยู่ในลำดับก่อนหน้ารูปปราสาท และคำว่า สุมนทามํ ในมงคลข้อ ๒๐ ก็มีรูปว่า กุสุมทามํ (พวงดอกไม้) ข้อความที่ไม่ตรงกันนี้สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากการจารใบลานผิดพลาดสืบต่อกันมานานนับพันปี เพราะรูปหอกโตมรไม่ปรากฏในอรรถกถาของอนาคตวงศ์และคัมภีร์ชินาลังการฎีกา นอกจากนี้ ทั้งสองคัมภีร์กล่าวถึงรูปพวงดอกมะลิเหมือนอรรถกถาของมหาปทานสูตร

มงคล ๓๙ ประการที่พบในอรรถกถาดังกล่าวนี้ เมื่อนับรวมกับมงคลที่ไม่ซ้ำกันในพระสูตร คือ ธงชัย และธงผืนผ้าแล้ว จะรวมมงคลได้ ๔๑ ประการ โดยแก้ววิเชียร (เพชร) ถือว่าเป็นหนึ่งในรัตนะ ๗ คือ ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้ววิเชียร และแก้วประพาฬ จึงนับเข้าในแก้วมณี (ทับทิม) ไม่นับเป็นอีกมงคลหนึ่ง

มงคล ๑๐๘ ตามคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ ชินาลังการ-ฎีกา และปาทวันทนา

คัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ที่แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ในรัชสมัยพระเจ้าธาตุเสนะ และชินาลังการฎีกาที่แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ประการ เมื่อพิจารณาเทียบเคียงกันก็พบว่าลำดับของบางมงคลในคัมภีร์ทั้งสองต่างกัน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเกิดจากการจารผิดต่อๆ กันมา ทำให้ข้อความคลาดเคลื่อนไปจากเดิม

นอกจากนี้ มีคาถานอบน้อมพระพุทธเจ้าที่กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ในฝ่าพระบาท ชื่อว่า ปาทวันทนา แต่งโดยมหาอำมาตย์ศรีจตุรังคพลในรัชสมัยพระเจ้าสีหสูร หรือพระเจ้าจ่อสวา (พ.ศ. ๑๘๙๔-๑๙๐๔) กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์ปินยะ ประเทศพม่า โดยอาศัยข้อความจากคัมภีร์ทั้งสองข้างต้น แต่พบว่ามีลำดับต่างจากทั้งสองคัมภีร์ที่พบในฉบับปัจจุบัน อนึ่ง คัมภีร์ปาทวันทนานี้ได้แพร่มาถึงประเทศไทยโดยปรากฏชื่อว่า พุทฺธปาทลกฺขณ ในหอสมุดแห่งชาติอีกด้วย

ในการแสดงเปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ ตามคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ ชินาลังการฎีกา และปาทวันทนา สรุปได้ดังนี้

ลำดับ	อนาคตวงศ์	ชินาลังการฎีกา	ปาทวันทนา
๑	รูปหอก (สตฺติ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒	รูปเรือนยอด (สิริวจฺโฉ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓	รูปดอกพุดซ้อน (นนฺทิยาวฏฺฏํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔	รูปสวัสติกะ (โสวตฺถิกํ)	เหมือนกัน (โสวตฺถิโก)	เหมือนกัน (โสวตฺถิโก)
๕	รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ (วฏํสกํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน (วฏํโส)
๖	รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วฑฺฒมานํ)	เหมือนกัน (วฑฺฒมานกํ)	เหมือนกัน (วฑฺฒมานํ)
๗	รูปตั่งทอง (ภทฺทปีฐํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน (ปีฐกํ)
๘	รูปขอช้าง (องฺกุโส)	เหมือนกัน	เหมือนกัน (องฺกุสํ)
๙	รูปปราสาท (ปาสาโท)	เหมือนกัน (ปาสาทํ)	เหมือนกัน (ปาสาโท)

๑๐	รูปเสาระเนียด (โตรณํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๑	รูปเศวตฉัตร (เสตจฺฉตฺตํ)	เหมือนกัน	รูปฉัตร (ฉตฺตํ)
๑๒	รูปพระขรรค์ (ขคฺคํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน (ขคฺโค)
๑๓	รูปพัดใบตาล (ตาลวณฺฏํ)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๔	รูปพัดหางนกยูง (โมรหตฺถํ)	เหมือนกัน (มยูรหตฺถํ)	รูปพัดหางนกยูง (โมรหตฺถกพีชนี)
๑๕	รูปกรอบหน้า (อุณฺหีสํ)	รูปแส้จามร (จามรํ)	รูปกรอบหน้า (อุณฺหีสํ)
๑๖	รูปบาตร (ปตฺตํ)	รูปกรอบหน้า (อุณฺหีสํ)	รูปแก้วมณี (มณิ)
๑๗	รูปแก้วมณี (มณิ)	รูปบาตร (ปตฺตํ)	รูปบาตร (ปตฺตํ)
๑๘	รูปพวงดอกมะลิ (สุมนทามํ)	รูปแก้วมณี (มณิ)	รูปพวงดอกไม้ (ทามํ)
๑๙	รูปดอกปทุม (ปทุมํ)	รูปพวงดอกมะลิ (สุมนทามํ)	รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ)
๒๐	รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ)	รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ)	รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ)

๒๑	รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ)	รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ)	รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ)
๒๒	รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ)	รูปดอกปทุมแดง (รตฺตปทุมํ)	รูปดอกปทุม (ปทุมํ)
๒๓	รูปดอกบุณฑริกสีแดง (รตฺตปุณฺฑรีกํ)	รูปดอกปทุมขาว (เสตปทุมํ)	รูปดอกบุณฑริก (ปุณฺฑรีกํ)
๒๔	รูปดอกบุณฑริกสีขาว (เสตปุณฺฑรีกํ)	รูปดอกบุณฑริก (ปุณฺฑรีกํ)	รูปหม้อใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณฆโฏ)
๒๕	รูปหม้อใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณฆโฏ)	เหมือนกัน (ปุณฺณกลสํ)	รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณปาติ)
๒๖	รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณปาติ)	เหมือนกัน	รูปมหาสมุทร (สมุทฺโท)
๒๗	รูปมหาสมุทร (สมุทฺโท)	เหมือนกัน	รูปเขาจักรวาล (จกฺกวาฬกํ)
๒๘	รูปเขาจักรวาล (จกฺกวาฬํ)	เหมือนกัน (จกฺกวาฬปพฺพโต)	รูปเขาหิมพานต์ (หิมวา)
๒๙	รูปเขาหิมพานต์ (หิมวา)	เหมือนกัน (หิมวนฺตปพฺพโต)	รูปเขาสิเนรุ (สิเนรุ)
๓๐	รูปเขาสิเนรุ (เมรุ)	เหมือนกัน (เมรุปพฺพโต)	รูปดวงอาทิตย์ (สุริโย)

๓๑	รูปดวงอาทิตย์ (สูริโย)	เหมือนกัน (สูริยมณฺฑลํ)	รูปดวงจันทร์ (จนฺทิมา)
๓๒	รูปดวงจันทร์ (จนฺทิมา)	เหมือนกัน (จนฺทมณฺฑลํ)	รูปดาวนักษัตร (นกฺขตฺตา)
๓๓	รูปดาวนักษัตร (นกฺขตฺตํ)	เหมือนกัน	รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ (จตุโร ทีปา ทฺวิสหสฺส-ปริตฺตกา)[๓๓-๓๖]
๓๔-๗	รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย (จตุโร มหาทีปา ปริตฺตทีปา)	เหมือนกัน (สปริวารา จตุมหาทีปา)	รูปพระเจ้าจักร-พรรดิ (จกฺกวตฺติ) [๓๗]
๓๘	รูปพระเจ้าจักรพรรดิ และบริวาร (สปริโส จกฺกวตฺติ)	เหมือนกัน (สปริวาโร สตฺต-รตนสมงฺคีจกฺกวตฺติ)	รูปสังข์ขาว (เสตสงฺโข) [๓๘]
๓๙	รูปสังข์ขาวเวียนขวา (ทกฺขิณาวตฺตเสต-สงฺโข)	เหมือนกัน (ทกฺขิณาวตฺต-เสตสงฺขํ)	รูปปลาคู่ (มจฺฉานํ ยุคลํ) [๓๙]
๔๐	รูปปลาทองคู่ (สุวณฺณมจฺฉยุคลํ)	เหมือนกัน	รูปกงจักร (จกฺกํ) [๔๐]

๔๑	รูปกงจักร (จกฺกํ)	เหมือนกัน (จกฺกาวุธํ)	รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย (สตฺต มหาคงฺคา) [๔๑-๔๗]
๔๒-๔๘	รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย (สตฺต มหาคงฺคา)	เหมือนกัน	รูปขุนเขา ๗ ทิว (สตฺต มหาเสลา) [๔๘-๕๔]
๔๙-๕๕	รูปขุนเขา ๗ ทิว (สตฺต มหาเสลา)	เหมือนกัน (สตฺต กุลปพฺพตา)	รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง (สตฺต มหาสรา) [๕๕-๖๑]
๕๖-๖๒	รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง (สตฺต มหาสรา)	รูปแม่น้ำสีทันดร ๗ แห่ง (สตฺต สีทนฺตสาครา)	รูปพญาครุฑ (สุปณฺณโก) [๖๒]
๖๓	รูปพญาครุฑ (สุปณฺณราชา)	เหมือนกัน (สุปณฺณราชา)	รูปจระเข้ (สุสุมาโร)
๖๔	รูปจระเข้ (สุสุมารโก)	เหมือนกัน (สุสุมาโร)	รูปธงชัย (ธโช)
๖๕	รูปธงชัยและธงผืนผ้า (ธชปฏากํ)	เหมือนกัน (ธชปตากา)	รูปธงผืนผ้า (ปฏากํ)
๖๖	รูปวอแก้ว (รตนปาฎงฺกี)	รูปวอทอง (สุวณฺณสิวิกา)	รูปวอ (ปาฎงฺกี)
๖๗	รูปแส้จามรทอง (สุวณฺณวาลวีชนี)	เหมือนกัน	รูปแส้จามร (วาลวีชนี)

๖๘	รูปภูเขาไกรลาส (เกลาสปพฺพโต)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๙	รูปพญาราชสีห์ (สีหราชา)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๐	รูปพญาเสือโคร่ง (พฺยคฺฆราชา)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๑	รูปพญาม้าวลาหก (วลาหโก อสฺสราชา)	เหมือนกัน (วลาหกอสฺสราชา)	เหมือนกัน (วลาโห)
๗๒	รูปพญาช้างอุโบสถ และรูปพญาช้างฉัททันต์ (อุโปสถวารณราชา-ฉทฺทนฺตหตฺถี)	เหมือนกัน (อุโปสถฉทฺทนฺต-หตฺถิราชา)	รูปช้างอุโบสโถ (อุโปสโถ)
๗๓	รูปพญานาควาสุกี (วาสุกี อุรคราชา)	เหมือนกัน (วาสุกี นาคราชา)	เหมือนกัน (วาสุกีนาคราชา)
๗๔	รูปพญาหงส์ (หํสราชา)	เหมือนกัน	รูปหงส์ (หํโส)
๗๕	รูปพญาวัว (อุสภราชา)	เหมือนกัน	รูปพญาวัว (อุสโภ)
๗๖	รูปพญาช้างเอราวัณ (เอราวโณ นาคราชา)	เหมือนกัน (เอราวณหตฺถิ-ราชา)	รูปช้างเอราวัณ (เอราวโณ)

๗๗	รูปมังกรทอง (สุวณฺณมกโร)	เหมือนกัน (สุวณฺณมกรํ)	รูปมังกร (มกโร)
๗๘	รูปสำเภาทองสี่หน้า (จตุมุขา สุวณฺณ-นาวา)	เหมือนกัน (จตุมุขสุวณฺณ-นาวา)	รูปสำเภาทอง สี่หน้า (จตุมฺมุขา หรินาวา)
๗๙	รูปแม่โคนม (สวจฺฉกา คาวี)	เหมือนกัน (สวจฺฉกา เธนุ)	เหมือนกัน (สวจฺฉกา คาวี)
๘๐	รูปกินนร (กินฺนโร)	เหมือนกัน (กึปุริโส)	เหมือนกัน (กินฺนโร)
๘๑	รูปกินนรี (กินฺนรี)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๒	รูปนกการเวก (กรวีโก)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๓	รูปพญานกยูง (มยูรราชา)	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๔	รูปพญานกกระเรียน (โกญฺจราชา)	เหมือนกัน	รูปนกยูง (มยูโร)
๘๕	รูปพญานกจากพราก (จกฺกวากราชา)	เหมือนกัน	รูปนกจากพราก (จกฺกวากทิโช)

๘๖	รูปพญานกโพรดก (ชีวญฺชีวกราชา)	เหมือนกัน	รูปนกโพรดก (ชีวญฺชีวกนามโกทิโช)
๘๗-๙๒	รูปเทวโลก ๖ ชั้น (ฉ กามาวจรเทวโลกา)	เหมือนกัน (ฉ เทวโลกา)	เหมือนกัน (ฉ กามาวจราเทวา)
๙๓-๑๐๘	รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น (โสฬส พฺรหฺมโลกา)	เหมือนกัน	เหมือนกัน

ข้อความในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ มีดังนี้ คือ

ตานิ ปน สห กมฺมานิสํเสหิ วณฺณยิสฺสาม. มหาปุริโส ปน ปารมีภูมิยํ ทานาทีสุ ปุญฺญกมฺเมสุ ทฬฺหสมาทาโน อโหสิ. เตน สุปฺปติฏฺฐิตปาทลกฺขณํ นิพฺพตฺติสฺสติ. ปเรหิ อวิกฺขมฺภิยภาโว ตทานิสํโส. สตฺตานํ ปน อุปฺปนฺนํ ภยํ ทิสฺวา อารกฺขํ อกาสิ. ปริวารํ กตฺวา ทานํ อทาสิ. เตนสฺส ปาเทสุ จกฺกลกฺขณํ นิพฺพตฺติสฺสติ. ปริวาเรตฺวา อเนกานิ มงฺคลานิ นิพฺพตฺติสฺสนฺติ. เสยฺยถิทํ. สตฺติ, สิรีวจฺโฉ, นนฺทิยาวฏฺฏํ, โสวตฺถิกํ, วฏํสกํ, วฑฺฒมานํ, ภทฺทปีฐํ, องฺกุโส, ปาสาโท, โตรณํ, เสตจฺฉตฺตํ, ขคฺคํ, ตาลวณฺฏํ, โมรหตฺถํ, อุณฺหีสํ, ปตฺตํ, มณิ, สุมนทามํ, ปทุมํ, รตฺตุปฺปลํ, เสตุปฺปลํ, นีลุปฺปลํ, รตฺตปุณฺฑริกํ, เสตปุณฺฑริกํ, ปุณฺณฆโฏ, ปุณฺณปาติ, สมุทฺโท, จกฺกวาฬํ, หิมวา, เมรุ, สูริโย, จนฺทิมา, นกฺขตฺตํ,

จตุโร มหาทีปา ปริตฺตทีปา, สปริโส จกฺกวตฺติ, ทกฺขิณาวตฺตเสตสงฺโข, สุวณฺณมจฺฉยุคฬํ, จกฺกํ, สตฺต มหาคงฺคา, สตฺต มหาเสลา, สตฺต มหาสรา, สุปณฺณราชา, สุสุมารโก, ธชปฏากํ, รตนปาฏงฺกี, สุวณฺณวาลพีชนี, เกลาสปพฺพโต, สีหราชา, พฺยคฺฆราชา, วลาหโก อสฺสราชา, อุโปสถวารณราชา ฉทฺทนฺตหตฺถี, วาสุกี อุรคราชา, หํสราชา, อุสภราชา, เอราวโณ นาคราชา, สุวณฺณมกโร, จตุมฺุขา โสวณฺณนาวา, สวจฺฉกาคาวี, กินฺนโร, กินฺนรี, กรวีโก, มยูราชา, โกญฺจราชา, จกฺกวากราชา, ชีวญฺชีวกราชา, ฉ กามาวจรเทวโลกา, โสฬส พฺรหฺมโลกาติ อฏฺฐุตฺตรสตมงฺคลานิ นิพฺพตฺติสฺสนฺตีติ. พหุปริวารภาโว ตทานิสํโส.[๑๓]

"อนึ่ง ข้าพเจ้าจะพรรณนาพุทธลักษณะเหล่านั้นพร้อมด้วยกรรมและอานิสงส์ พระมหาบุรุษเป็นผู้สมาทานมั่นคงในกุศลกรรมมีทานเป็นต้นในระยะบำเพ็ญบารมี ดังนั้น พระลักษณะที่มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (เรียบเสมอ) จักเกิดขึ้น ภาวะที่บุคคลอื่นข่มขี่ครอบงำไม่ได้เป็นอานิสงส์ของการสมาทานมั่นคงในกุศลธรรมนั้น

พระองค์ทรงเห็นภัยที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์แล้วกระทำการคุ้มครองได้ให้ทานพร้อมด้วยบริวาร ดังนั้น จักรลักษณะจักเกิดขึ้นในพระบาทของพระองค์ และมงคลเป็นอันมากจักเกิดขึ้นแวดล้อม คือ รูปหอก รูปเรือนยอด รูปดอกพุดซ้อน รูปสวัสติกะ รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย รูปตั่งทอง รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเสาระเนียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปหางนกยูง รูปกรอบหน้า รูปบาตร รูปแก้วมณี รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกปทุม รูป

ดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบุณฑริกสีแดง รูปดอกบุณฑริกสีขาว รูปหม้อใส่น้ำเต็ม รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปเขาหิมพานต์ รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร รูปสังข์ขาวเวียนขวา รูปปลาทองคู่ รูปกงจักร รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย รูปขุนเขา ๗ ลูก รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง รูปพญาครุฑ รูปจระเข้ รูปธงชัยและธงผืนผ้า รูปวอแก้ว รูปแส้จามรทอง รูปภูเขาไกรลาส รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาม้าวลาหก รูปพญาช้างอุโบสถและรูปพญาช้างฉัททันต์ รูปพญานาควาสุกี รูปพญาหงส์ รูปพญาวัว รูปพญาช้างเอราวัณ รูปมังกรทอง รูปสำเภาทองสี่หน้า รูปแม่โคนม รูปกินนร รูปกินนรี รูปนกการเวก รูปพญานกยูง รูปพญานกกระเรียน รูปพญานกจากพราก รูปพญานกโพรดก รูปเทวโลก ๖ ชั้น และรูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น

โดยประการดังนี้ มงคล ๑๐๘ จักเกิดขึ้น ความมีบริวารเป็นอันมากเป็นอานิสงส์ของการให้ทานพร้อมด้วยบริวารนั้น”

ข้อความในคัมภีร์ชินาลังการฎีกา มีดังนี้ คือ

เหฏฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานีติ จกฺกลกฺขณํ นาม ทฺวีสุ ปาทตเลสุ เทฺว จกฺกานิ. เอเกกสฺมึ สหสฺสมตฺตา อรา ยุตฺตา โหนฺติ. เนมิวลยํ สุวณฺณวณฺณํ. นาภิ อินฺทนีลมณิวณฺณา. ตสฺมึ มชฺเฌ จ นาภิปริยนฺเต จ นาภิมุเข จ วฏฺฏฏฺฐเลขา. มชฺเฌ ฉิทฺทํ. จกฺกปริยนฺเต เนมิโต พหิทฺธา วฏฺฏเฏฺฐ สตฺติ, สิริวจฺโฉ, นนฺทิยาวฏฺฏํ, โสวตฺถิโก, วฏํสกํ, วฑฺฒมานกํ, ภทฺทปีฐํ, องฺกุโส, ปาสาทํ, โตรณํ, เสตจฺฉตฺตํ, ขคฺคํ, ตาลวณฺฏํ, มยูรหตฺถํ, จามรํ, อุณฺหีสํ, ปตฺตํ, มณิ, สุมนทามํ, นีลุปฺปลํ, รตฺตุปฺปลํ, รตฺตปทุมํ, เสตปทุมํ, ปุณฺฑรีกํ, ปุณฺณกลสํ, ปุณฺณปตฺตํ, สมุทฺโท, จกฺกวาฬปพฺพโต, หิมวนฺตปพฺพโต, เมรุปพฺพโต, สูริยมณฺฑลํ, จนฺทมณฺฑลํ, นกฺขตฺตํ, สปริวารา จตุมหาทีปา, สตฺตรตนสมงฺคีจกฺกวตฺติ, ทกฺขิณาวตฺตเสตสงฺขํ, สุวณฺณมจฺฉยุคฬํ, จกฺกาวุธํ, สตฺต มหาคงฺคา, สตฺต กุลปพฺพตา, สตฺต สีทนฺตสาครา, สุปณฺณราชา, สุสุมาโร, ธชปตากา, สุวณฺณสิวิกา, สุวณฺณวาลพีชนี, เกลาสปพฺพโต, สีหราชา, พฺยคฺฆราชา, วลาหกอสฺสราชา, อุโปสถฉทฺทนฺตหตฺถิราชา, วาสุกีนาคราชา, หํสราชา, อุสภราชา, เอราวณหตฺถิราชา, สุวณฺณมกรํ, จตุมุขสุวณฺณนาวา, สวจฺฉกาเธนุ, กึปุริโส, กินฺนรี, กรวีโก, มยูราชา, โกญฺจราชา, จกฺกวากราชา, ชีวญฺชีวกราชา, ฉ เทวโลกา, โสฬส พฺรหฺมโลกาติ อิเม เอตฺตกา อคฺคมงฺคลลกฺขณา ปาทตเล ปญฺญายนฺติ.[๑๔]

"คำว่า เหฏฺฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ (ลายกงจักรเกิดแล้วที่ฝ่าพระบาทเบื้องล่าง) หมายความว่า ขึ้นชื่อว่าจักรลักษณะ เป็นกงจักร

สองข้างในฝ่าพระบาททั้งสอง ซี่กำในกงจักรแต่ละข้างประกอบไว้พันหนึ่ง ริมกงมีสีทอง ดุมมีสีเหมือนแก้วอินทนิล มีลวดลายวงกลมในท่ามกลางกงจักร ขอบดุม และปากดุม มีรูตรงกลาง ในภายนอกดุมที่สุดของกงจักรมีสัญลักษณ์มงคลอันงามเลิศเหล่านี้ปรากฏเพียงเท่านี้ คือ รูปหอก รูปเรือนยอด รูปดอกพุดซ้อน รูปสวัสติกะ รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย รูปตั่งทอง รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเสาระเนียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปพัดหางนกยูง รูปแส้จามร รูปกรอบหน้า รูปบาตร รูปแก้วมณี รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกปทุมแดง รูปดอกปทุมขาว รูปดอกบุณฑริก รูปดอกบุณฑริกสีขาว รูปหม้อใส่น้ำเต็ม รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปเขาหิมพานต์ รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร รูปสังข์ขาวเวียนขวา รูปปลาทองคู่ รูปกงจักร รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย รูปขุนเขา ๗ ทิว รูปแม่น้ำสีทันดร ๗ แห่ง รูปพญาครุฑ รูปจระเข้ รูปธงชัยและธงผืนผ้า รูปวอทอง รูปแส้จามรทอง รูปภูเขาไกรลาส รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาม้าวลาหก รูปพญาช้างอุโบสถและรูปพญาช้างฉัททันต์ รูปพญานาควาสุกี รูปพญาหงส์ รูปพญาวัว รูปพญาช้างเอราวัณ รูปมังกรทอง รูปสำเภาทองสี่หน้า รูปแม่โคนม รูปกินนร รูปกินนรี รูปนกการเวก รูปพญานกยูง รูปพญานกกระเรียน รูปพญานกจากพรากรูปพญานกโพรดก รูปเทวโลก ๖ ชั้น และรูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น”

ข้อความในคัมภีร์ปาทวันทนา* แต่งเป็นคาถาประพันธ์ ๑๒ บท คือ

๑. ปาเทสุ ยสฺส ชาตานิ เทฺว จกฺกานิ สกมฺมโต
นานากาเรหิ ปุณฺณานิ วนฺเท ตํ ปุริสุตฺตมํ.

"ลายกงจักรทั้งสองอันสมบูรณ์ด้วยลักษณะต่างๆ ปรากฏแล้วด้วยกรรมของตน ในฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระมหาบุรุษพระองค์นั้น"

๒. สตฺติ จ สิริวจฺโฉ จ นนฺทิยาวฏฺฏเมว จ
โสวตฺถิโก วฏํโส จ วฑฺฒมานญฺจ** ปีจกํ.

"รูปหอก รูปเรือนยอด รูปดอกพุดซ้อน รูปสวัสติกะ รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย รูปตั่งทอง (๑-๗)"

๓. องฺกุสญฺเจว ปาสาโท โตรณํ ฉตฺตเมว จ
ขคฺโค จ ตาลวณฺฏญฺจ โมรหตฺถกพีชนี.

"รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเสาระเนียด รูปฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปพัดหางนกยูง (๘-๑๔)"

๔. อุณฺหีสํ มณิ ปตฺตญฺจ ทามํ นีลุปฺปลํ ตถา
รตฺตเสตุปฺปลญฺเจว ปทุมํ ปุณฺฑริกํ ตถา.

*คัมภีร์นี้เป็นตำราที่ประพันธ์มงคล ๑๐๘ จากอรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกามาเป็นคาถา เพื่อให้ท่องจำง่าย นับเข้าในปกรณ์พิเศษ

**บางฉบับเป็น วทฺธมานญฺจ

“รูปกรอบหน้า รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกไม้ รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกปทุม รูปดอกบุณฑริก (๑๕-๒๓)”

๕. ปุณฺณฆโฏ ปุณฺณปาติ สมุทฺโท จกฺกวาฬกํ
หิมวา สิเนรุ เจว สูริโย จนฺทิมา ตถา.

“รูปหม้อใส่น้ำเต็ม รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปเขาหิมพานต์ รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ (๒๔-๓๑)”

๖. นกฺขตฺตา จตุโร ทีปา ทฺวิสหสฺสปริตฺตกา
จกฺกวตฺติ เสตสงฺโข มจฺฉานํ ยุคฬํ ตถา.

“รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ รูปพระเจ้าจักรพรรดิ รูปสังข์ขาว รูปปลาคู่ (๓๒-๓๙)”

๗. จกฺกํ สตฺต มหาคงฺคา* มหาเสลา มหาสรา
สุปณฺณโก สุสุมาโร** ธโช ปฏากเมว จ.

“รูปกงจักร รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย รูปขุนเขา ๗ ทิว รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง รูปพญาครุฑ รูปจระเข้ รูปธงชัย รูปธงผืนผ้า (๔๐-๖๕)”

---

*บางฉบับเป็น จกฺกํ ตถา มหาคงฺคา **บางฉบับเป็น สํสุมาโร

๘. ปาฏงฺกี วาลวีชนี * เกลาสปพฺพโต ตถา**
สีหราชา พฺยคฺฆราชา วลาโห จ อุโปสโถ.

“รูปวอ รูปแส้จามร รูปภูเขาไกรลาส รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง รูปม้าวลาหก รูปช้างอุโบสโถ (๖๖-๗๒)”

๙. วาสุกี นาคราชา จ หํโส จ อุสโภ ตถา***
เอราวโณ มกโร จ**** หรินาวา จตุมฺมุขา.

“รูปพญานาควาสุกี รูปหงส์ รูปพญาวัว รูปช้างเอราวัณ รูปมังกร รูปสำเภาทองสี่หน้า (๗๓-๗๘)”

๑๐. สวจฺฉกา ตถา คาวี กินฺนโร กินฺนรีปิ จ
กรวีโก มยูโร จ โกญฺจราชา ตเถว จ.

“รูปแม่โคนม รูปกินนร รูปกินนรี รูปนกการเวก รูปนกยูง รูปพญานกกระเรียน (๗๙-๘๔)”

๑๑. จกฺกวากทิโช เจว ชีวญฺชีวกนามโก
ฉ กามาวจรา เทวา พฺรหฺมโลกา จ โสฬส.

“รูปนกจากพราก รูปนกโพรดก เทวโลก ๖ ชั้น รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น (๘๕-๑๐๘)”

---

*บางฉบับเป็น หริวีชนี **บางฉบับเป็น เกลาสปพฺพโตปิ วา

***บางฉบับเป็น หํโส จ อุสโภปิ วา ****บางฉบับเป็น มกาโร จ

๑๒. เอตานฎฺฐุตฺตรสตํ*　　ลกฺขณานิ มเหสิโน
　　ปาเทสุ ยสฺส ทิสฺสนฺเต　　วนฺเท ตํ ปุริสุตฺตมํ.**๑๕

“ลักษณะ ๑๐๘ เหล่านี้ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าผู้เป็นบุรุษสูงสุดพระองค์นั้น”

การเทียบเคียงมงคลในสามคัมภีร์

จากการศึกษาเทียบเคียงกันทำให้สันนิษฐานได้ว่าอรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกาทั้งสองอาศัยคัมภีร์มหาอรรถกถาเล่มเดียวกัน แต่ความต่างกันของมงคลในทั้งสองฉบับคงเกิดจากการจารอักษรผิดพลาดต่อ ๆ กันมา ประเด็นที่ปรากฏต่างกันในคัมภีร์ทั้งสองโดยเทียบเคียงกับคัมภีร์ปาทวันทนาและคัมภีร์อื่น ๆ สรุปได้ดังนี้

๑. มงคลข้อ ๑๕ ในอรรถกถาของอนาคตวงศ์มีรูปว่า อุณฺหีสํ คือ รูปกรอบหน้า แต่ชินาลังการฎีกากล่าวถึงรูปว่า จามรํ คือ แส้จามร สันนิษฐานว่า คำว่า จามรํ น่าจะเกินมา เพราะในมงคลข้อ ๖๗ ก็กล่าวถึงแส้จามรทองด้วยคำว่า สุวณฺณวาลวีชนี และในคัมภีร์ปาทวันทนาก็กล่าวถึงรูปกรอบหน้าไว้ในมงคลข้อ ๑๕ เหมือนอรรถกถาของอนาคตวงศ์

*บางฉบับเป็น เอตานฎฺฐุตฺตรสต-　　**บางฉบับเป็น ปุริสาสภํ

๒. มงคลข้อ ๑๖ และ ๑๗ ในอรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกากล่าวถึงรูปบาตรและรูปแก้วมณี แต่คัมภีร์ปาทวันทนากล่าวสลับกันเป็นรูปแก้วมณีและรูปบาตร สันนิษฐานว่าผู้แต่งคัมภีร์ปาทวันทนาคงจะพบข้อความที่สลับกัน จึงประพันธ์คาถาตามฉบับที่พบในสมัยนั้น แม้คัมภีร์วชิรโชติกฎีกา (หน้า ๒๕) ที่เขียนตามมติของคัมภีร์ชินาลังการฎีกาก็กล่าวถึงรูปแก้วมณีก่อนหน้ารูปบาตร แสดงว่าฉบับใบลานของชินาลังการฎีกาบางฉบับคงมีข้อความสลับกัน

๓. มงคลข้อ ๑๙-๒๔ ในอรรถกถาของอนาคตวงศ์ได้กล่าวถึงดอกบัว ๖ ประเภท คือ รูปดอกปทุม (ปทุมํ), รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ), รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ), รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ), รูปดอกบุณฑริกสีแดง (รตฺตปุณฺฑรีกํ) และรูปดอกบุณฑริกสีขาว (เสตปุณฺฑรีกํ) ส่วนคัมภีร์ชินาลังการฎีกากล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภท คือ รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ), รูปดอกบัวแดง, (รตฺตุปฺปลํ), รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ), รูปดอกปทุมแดง (รตฺตปทุมํ), รูปดอกปทุมขาว (เสตปทุมํ) และรูปดอกบุณฑริก (ปุณฺฑรีกํ) สันนิษฐานว่ารูปมงคลในคัมภีร์ที่พบทั้งสองฉบับในปัจจุบันยังไม่ถูกต้อง เพราะขัดแย้งกับอรรถกถาของมหาปทานสูตร[๑๖] ที่กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภท คือรูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ) รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ) รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ) รูปดอกปทุม (ปทุมํ) และรูปดอกบุณฑริก (ปุณฺฑรีกํ) แม้คัมภีร์ปาทวันทนาก็กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภท จึงเป็นไปได้ว่าท่านผู้แต่งคัมภีร์ปาทวันทนาพบข้อความที่กล่าวถึงดอกบัวดังกล่าวในสมัยนั้น อีกทั้งคัมภีร์วชิร-

โชติกฎีกา(หน้า ๒๕) ก็กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภทนั้นเช่นกัน

๔. การกล่าวถึงดอกบัว ๖ ประเภทไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ ทำให้มีจำนวนรูปมงคลเกินจากฎีกาของชินาลังการ ๑ รูป แต่ฎีกาของชินาลังการก็มีมงคลเกินมา ๑ รูปเช่นกัน โดยมีแส้จามรซ้ำในมงคลข้อ ๑๕ ดังนั้น เมื่อคัมภีร์ปาทวันทนาแยกรูปธงชัยและธงผืนผ้าออกเป็น ๒ ข้อ ลำดับของมงคลในคัมภีร์ทั้งสามตั้งแต่ข้อ ๖๖ เป็นต้นไปจึงตรงกัน

๕. มงคลข้อ ๖๕ ในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกากล่าวถึงรูปธงชัยและธงผืนผ้าเป็นมงคลเดียวกัน แต่เนื่องจากธงทั้งสองมีลักษณะแตกต่างกัน แม้ในคัมภีร์อปทาน[๑๗] ก็กล่าวถึงธงชัยอย่างเดียว มิได้กล่าวคู่กับธงผืนผ้า ดังนั้น จึงเห็นว่าควรแยกเป็นสองประการตามความในคัมภีร์ปาทวันทนา อีกทั้งคัมภีร์ปัชชมธุ (คาถาที่ ๑๙, ๒๓) ก็กล่าวไว้แยกกัน

๖. มงคลข้อ ๗๒ ในคัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกากล่าวถึงรูปพญาช้างอุโบสถและรูปพญาช้างฉัททันต์ว่าเป็นมงคลข้อเดียวกัน แต่คัมภีร์ปาทวันทนากล่าวถึงรูปช้างอุโบสถเท่านั้น สันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งคัมภีร์ปาทวันทนาคงไม่พบข้อความที่กล่าวถึงรูปพญาช้างฉัททันต์ในสมัยนั้น นอกจากนี้ ข้อความในอรรถกถาของอนาคตวงศ์ ฉบับใบลานของไทย เลขที่ ๔๑๓๘/ข/๖ ต.๘๙ ช.๖/๒น. ได้กล่าวถึงรูปพญาช้างอุโบสถอย่างเดียว แม้ในทีฆนิกาย มหาสุทัสสน-

สูตร[๑๘] ระบุถึงช้างอุโบสถว่าเป็นพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วยเหตุนี้ จึงควรมีรูปพญาช้างอุโบสถเท่านั้น

๗. คัมภีร์ชินาลังการฎีกา (ฉบับพม่า หน้า ๑๘๙) มีรูปว่า จตุ-มุขสุวณฺณนาวา (รูปสำเภาทองสี่หน้า) แต่ฉบับมหาจุฬาฯ (หน้า ๑๗๗) มีรูปว่า จตุมุขพฺรหฺมา (ท้าวมหาพรหมที่มีพระพักตร์สี่ด้าน) สุวณฺณ-นาวา (รูปสำเภาทอง) รูปตามฉบับไทยนี้ไม่สมควร เพราะขัดแย้งกับข้อความในอรรถกถาของอนาคตวงศ์ที่กล่าวว่า จตุมุขา โสวณฺณนาวา (รูปสำเภาทองสี่หน้า)

โดยสรุปแล้วเห็นว่ามงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปาทวันทนาน่าจะใกล้เคียงกับความถูกต้องมากที่สุด ยกเว้นการกล่าวถึงรูปบาตรและรูปแก้วมณีสลับลำดับกัน มงคล ๑๐๘ ประการพร้อมด้วยความหมายของมงคลเหล่านั้น มีดังต่อไปนี้

มงคล ๑๐๘ และความหมายของมงคล

๑ รูปหอก (สตฺติ) หอกเป็นอาวุธใช้ในการทำสงครามสำหรับพระมหากษัตริย์ มีความหมายถึงอำนาจทางโลก

๒ รูปเรือนยอด (สิริวจฺโฉ) หมายถึง เรือนที่ยกช่อฟ้าอย่างสวยงาม หมายถึง สิริมงคล

๓ รูปดอกพุดซ้อน (นนฺทิยาวฏฺฏํ) หมายถึง สิริมงคล

๔ รูปสวัสติกะ (โสวตฺถิกํ) คือ ลายกากบาทปลายหักมุมขวา

หมายถึง ความหมุนเวียนของกาลเวลา ความยั่งยืน

๕ รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ (วฏํสกํ) เป็นเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ มีความหมายในทางยศศักดิ์

๖ รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วฑฺฒมานํ) มีความหมายถึงสิริมงคล ความอุดมสมบูรณ์ เพราะถ้วยใส่เครื่องสังเวยมักใช้ในพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๗ รูปตั่งทอง (ภทฺทปีจํ) ตั่งทองเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ มีความหมายถึงยศศักดิ์และอำนาจสูงสุด

๘ รูปขอช้าง (องฺกุโส) ขอช้างเป็นเครื่องหมายประจำตำแหน่งของกษัตริย์ เพราะกษัตริย์ในสมัยโบราณต้องเรียนรู้วิชาบังคับช้างเพื่อทำสงคราม หมายถึง อำนาจและยศศักดิ์ที่สูงสุด

๙ รูปปราสาท (ปาสาโท) ปราสาทเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ หมายถึง ยศศักดิ์และอำนาจสูงสุด

๑๐ รูปเสาระเนียด (โตรณํ) หมายถึง ความมั่นคง

๑๑ รูปเศวตฉัตร (เสตจฺฉตฺตํ) เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นกษัตริย์ หมายถึง ยศศักดิ์และอำนาจ

๑๒ รูปพระขรรค์ (ขคฺคํ) เป็นอาวุธประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ มีความหมายถึงยศศักดิ์และอำนาจ

๑๓ รูปพัดใบตาล (ตาลวณฺฏํ) เป็นเครื่องใช้ของพระภิกษุ

เป็นเครื่องหมายถึงความดี ความมีสิริมงคล

๑๔ รูปพัดหางนกยูง (โมรหตฺถํ) เป็นเครื่องประกอบอิศริยยศของกษัตริย์ มีความหมายถึงยศศักดิ์

๑๕ รูปกรอบหน้า (อุณฺหีสํ) เป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นกษัตริย์ หมายถึง ยศศักดิ์และอำนาจสูงสุด (เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ คือ พระขรรค์ เศวตฉัตร กรอบหน้า ฉลองพระบาท และพัดหางจามรี)

๑๖ รูปบาตร (ปตฺตํ) เป็นเครื่องบริขารของพระภิกษุ หมายถึงความดีความมีสิริมงคล

๑๗ รูปแก้วมณี (มณิ) หมายถึง ความมั่งคั่งร่ำรวย

๑๘ รูปพวงดอกมะลิ (สุมนทามํ) หมายถึง ความมีสิริมงคล เนื่องเพราะดอกมะลิมีกลิ่นหอมมากที่สุดในบรรดาดอกไม้หอมทุกชนิด ดังพระพุทธดำรัสในสังยุตตนิกาย มหาวรรค[๑๙]

๑๙ รูปดอกบัวขาบ (นีลุปฺปลํ) ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง และความบริสุทธิ์

๒๐ รูปดอกบัวแดง (รตฺตุปฺปลํ) ความหมายเช่นเดียวกับข้อ ๑๙

๒๑ รูปดอกบัวขาว (เสตุปฺปลํ) ความหมายเช่นเดียวกับข้อ ๑๙

๒๒ รูปดอกปทุม (ปทุมํ) ความหมายเช่นเดียวกับข้อ ๑๙

๒๓ รูปดอกบุณฑริก (ปุณฺฑรีกํ) คือ บัวเผื่อนหรือบัวขาว ซึ่งมี

ความหมายเช่นเดียวกับข้อ ๑๙

๒๔ รูปหม้อใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณฆโฏ) หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญ และความโชคดี

๒๕ รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปุณฺณปาติ) มีความหมายเหมือนข้อ ๒๔

๒๖ รูปมหาสมุทร (สมุทฺโท) หมายถึง มหาสมุทรทั้ง ๔ ได้แก่

ก. นีลสาคร มหาสมุทรสีเขียว อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุที่มีสีเขียวเหมือนแก้วอินทนิล

ข. ขีรสาคร มหาสมุทรสีขาว อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุที่มีสีเงิน

ค. ปีตสาคร มหาสมุทรสีเหลือง อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุที่มีสีทอง

ฆ. ผลิกสาคร มหาสมุทรสีแก้วผลึก อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุที่มีสีเหมือนแก้วผลึก เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปกติสาคร คือ มหาสมุทรตามปกติ

๒๗ รูปเขาจักรวาล (จกฺกวาฬ) คือ เขาซึ่งเป็นขอบของจักรวาล โอบล้อมมหาสมุทรทั้ง ๔ ด้าน เขาจักรวาลนี้สูงพ้นจากน้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ และจมอยู่ใต้น้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์

๒๘ รูปเขาหิมพานต์ (หิมวา) ตั้งอยู่ในชมพูทวีป

๒๙ รูปเขาสิเนรุ (เมรุ) เป็นแกนหลักของจักรวาลตามความเชื่อ

ในศาสนาพุทธ มีความสูง ความหนา และความลึกคือส่วนที่จมลงไปใต้น้ำได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ส่วนยอดเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ กึ่งกลางเป็นที่ตั้งของไพชยนต์มหาปราสาท ซึ่งเป็นวิมานที่ประทับของพระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์

๓๐ รูปดวงอาทิตย์ (สูริโย) เป็นดาวที่โคจรอยู่โดยรอบเขาพระสุเมรุในระดับยอดเขายุคันธรซึ่งต่ำกว่าเขาพระสุเมรุ ทำให้เกิดฤดูกาล คือ ฤดูหนาวเดือน ๑๒ - ๑ - ๒ - ๓ ดวงอาทิตย์โคจรในโคณ-วิถี, ฤดูร้อนเดือน ๔ - ๕ - ๖ - ๗ ดวงอาทิตย์โคจรในอชวิถี, ฤดูฝนเดือน ๘ -๙ - ๑๐ - ๑๑ ดวงอาทิตย์โคจรในนาควิถี

๓๑ รูปดวงจันทร์ (จนฺทิมา) เป็นดาวที่โคจรอยู่โดยรอบเขาพระสุเมรุเช่นเดียวกัน แต่มีวงโคจรต่ำลงจากพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ โยชน์

๓๒ รูปดาวนักษัตร (นกฺขตฺตํ) หมายถึง หมู่ดาวฤกษ์ ๒๗ หมู่ คือ ๑. อัศวินี ๒. ภรณี ๓. กฤติกา ๔. โรหิณี ๕. มฤคศิร ๖. อาทรา ๗. ปุนัพพสุ ๘. บุษยะ ๙. อาศเลษา ๑๐. มฆา ๑๑. บุรพผลคุนี ๑๒. อุตรผลคุนี ๑๓. หัสตะ ๑๔. จิตระ ๑๕. สวาติ ๑๖. วิศาขา ๑๗. อนุราธ ๑๘. เชฏฐา ๑๙. มูละ ๒๐. ปุรพษาฒ ๒๑. อุตรษาฒ ๒๒. ศวรณะ ๒๓. ธนิฏฐะ ๒๔. ศตภิษัช ๒๕. บุรพภัทรบท ๒๖. อุตรภัทรบท ๒๗. เรวดี

๓๓-๓๖ รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย (จตฺโร มหาทีปา ปริตฺตทีปา) คือ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ อันเป็นแดนเกิดของมนุษย์ และทวีป

น้อยซึ่งเป็นบริวารอยู่โดยรอบทวีปทั้ง ๔ ทวีปละ ๕๐๐ มีสัญลักษณ์เป็นต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกัป ทวีปใหญ่นั้นตั้งอยู่ทั้ง ๔ ด้านของเขาพระสุเมรุ ได้แก่

ก. ชมพูทวีป อยู่ทางทิศใต้ มีต้นหว้าเป็นสัญลักษณ์ เป็นทวีปที่คนเราอาศัยอยู่ และเป็นสถานที่อุบัติเกิดของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พุทธสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ มีสัณฐานเป็นรูปเกวียน กว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์เท่ากับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมืองอสูร และอเวจีนรก ผู้คนที่อาศัยอยู่มีใบหน้าเหมือนรูปเกวียน

ข. บุรพวิเทหทวีป อยู่ทางทิศตะวันออก มีต้นซึกเป็นสัญลักษณ์ มีสัณฐานเหมือนจันทร์แรม กว้าง ๗,๐๐๐ โยชน์ ผู้คนมีใบหน้ารูปจันทร์แรม

ค. อปรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตก มีต้นกระทุ่มเป็นสัญลักษณ์ มีสัณฐานเหมือนกระจก กว้าง ๗,๐๐๐ โยชน์ ผู้คนมีใบหน้ารูปกระจก

ฆ. อุตตรกุรุทวีป อยู่ทางทิศเหนือ มีต้นกัลปพฤกษ์เป็นสัญลักษณ์ มีสัณฐานรูปสี่เหลี่ยมเหมือนตั่ง กว้าง ๘,๐๐๐ โยชน์ ผู้คนมีใบหน้ารูปสี่เหลี่ยม กว้างและยาวเท่ากัน เป็นแดนเกิดของผู้บำเพ็ญกุศลไว้ยิ่งกว่าทวีปอื่นๆ กล่าวคือ ทุกคนมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม บุรุษมีวัยเหมือนคนอายุ ๒๕ ปี สตรีมีวัยเหมือนคนอายุ ๑๖ ปีเสมอไปตั้งแต่เวลาเจริญวัยจนถึงเวลาเสียชีวิต ไม่มีภัยจากธรรมชาติหรือสัตว์ร้าย

มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มที่เกิดจากบุญโดยไม่ต้องทำงาน มีฤดูกาลที่สบายไม่เย็นหรือร้อนมากนัก เมื่อเสียชีวิตแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์เพราะรักษาศีล ๕ เป็นนิตย์

๓๗ รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร (สปริโส จกฺกวตฺติ) พระเจ้าจักรพรรดิ คือ ราชาของกษัตริย์ทั่วโลก มีกำเนิดในชมพูทวีป ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในระหว่างที่ไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ในโลก บางคราวจะมีพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปราบทั้งสี่คาบสมุทรอุบัติขึ้น พระองค์จะเป็นผู้ทรงธรรมสั่งสอนชนทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมและจริยธรรม เป็นผู้มีทรัพย์มั่งคั่ง มีบริวารมากมาย

๓๘ รูปสังข์ขาวเวียนขวา (ทกฺขิณาวตฺตเสตสงฺโข) คือ สังข์ขาวที่มีลักษณะเวียนขวา สังข์เป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ใช้ในพิธีพราหมณ์ต่าง ๆ หมายถึง ความเป็นสิริมงคล

๓๙ รูปปลาทองคู่ (สุวณฺณมจฺฉยุคลํ) เป็นสัญลักษณ์ของน้ำและชีวิต หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม และความร่ำรวย

๔๐ รูปกงจักร (จกฺกํ) เป็นเครื่องหมายแห่งการกำจัดศัตรู ซึ่งหมายถึง ชัยชนะ

๔๑-๔๗ รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย (สตฺต มหาคงฺคา) คือ ทะเลสีทันดรทั้ง ๗ อยู่ระหว่างเขาสัตบริภัณฑ์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ในบางแห่งเรียกว่า สีทา แปลว่า แม่น้ำจมเรือ เพราะมีน้ำละเอียดมาก

จนไม่มีสิ่งใดลอยอยู่เหนือน้ำได้แม้กระทั่งหางนกยูง

๔๘-๕๔ รูปขุนเขา ๗ ลูก (สตฺต มหาเสลา) คือ เขาสัตบริภัณฑ์ ๗ ทิวล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ได้แก่

ก.	ยุคันธระ	ภูเขายุคันธร
ข.	อิสินธระ	ภูเขาอิสินธร
ค.	กรวีกะ	ภูเขากรวีก
ฆ.	สุทัสสนะ	ภูเขาสุทัสสนะ
ง.	เนมินธระ	ภูเขาเนมินธร
จ.	วินตกะ	ภูเขาวินตกะ
ฉ.	อัสสกัณณะ	ภูเขาอัสสกรรณ

ลำดับของภูเขาทั้ง ๗ นี้ กล่าวตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๒๐] และสมันตปาสาทิกา[๒๑] แต่ในนิมิชาดก[๒๒] จะพบลำดับเริ่มจากภูเขาสุทัสสนะ ภูเขากรวีก ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัสสกรรณ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา (หน้า ๖๒) อธิบายเรื่องนี้ว่า พระเจ้าเนมิราชตรัสถามชื่อเขาสัตบริภัณฑ์ในขณะที่มาถึงภูเขาสุทัสสนะแล้ว มาตลิเทพบุตรจึงกล่าวชื่อภูเขาเริ่มตั้งแต่ภูเขาสุทัสสนะที่อยู่ตรงหน้าแล้วโดยย้อนลำดับแบบปฏิโลมนัย หลังจากนั้นจึงกล่าวชื่อภูเขาอื่นที่ผ่านมาแล้วตามลำดับแบบอนุโลมนัย

๕๕-๖๑ รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง (สตฺต มหาสรา) คือ สระน้ำใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์ ได้แก่

ก.	อโนตัตตะ	อโนดาต
ข.	กัณณมุณฑะ	กัณณมุณฑะ
ค.	รถการะ	รถการะ
ฆ.	ฉัททันตะ	ฉัททันต์
ง.	กุณาละ	กุณาละ
จ.	มัณฑากินี	มัณฑากินี
ฉ.	สีหัปปปาตะ	สีหัปปปาตะ

๖๒ รูปพญาครุฑ (สุปณฺณราชา) พญาครุฑเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก มีลักษณะเป็นคนผสมนก มีกายสูงใหญ่กว่า ๕๐ โยชน์ มีความเป็นอยู่เหมือนเทพ อาศัยอยู่บริเวณป่างิ้วรอบสระฉิมพลีในป่าหิมพานต์ ในคติพราหมณ์ครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์

๖๓ รูปจระเข้ (สุสุมารโก) จระเข้เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ หมายถึงความอุดมสมบูรณ์

๖๔ รูปธงชัย (ธโช) มีความหมายถึงยศศักดิ์ อำนาจ ความมีชัย

๖๕. ธงผืนผ้า (ปฏากํ) หมายถึง เกียรติยศชื่อเสียง

๖๖ รูปวอแก้ว (รตนปาฏงฺกี) เป็นที่ประดับของกษัตริย์ ซึ่งมีความหมายถึงยศศักดิ์ และอำนาจสูงสุด

๖๗ รูปแส้จามรทอง (สุวณฺณวาลวีชนี) เป็นเครื่องสูงใช้สำหรับ

พระมหากษัตริย์ หมายถึง อำนาจและยศศักดิ์

๖๘ รูปภูเขาไกรลาส (เกลาสปพฺพโต) ตั้งอยู่ในเทือกเขาหิมาลัย ในคติของพราหมณ์เป็นเขาซึ่งเป็นแกนของจักรวาล เป็นที่ประทับของพระอิศวร แสดงถึงบารมีของพระพุทธเจ้าอันมีอยู่เหนือเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์

๖๙ รูปพญาราชสีห์ (สีหราชา) เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงอำนาจ หมายถึง ไกรสรราชสีห์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มี ๒ ลักษณะ จำพวกหนึ่งมีปากหลังและเท้าทั้งสี่สีแดง อีกจำพวกหนึ่งมีสีขาวทั้งกาย กินเนื้อเป็นอาหาร อาศัยอยู่ในถ้ำทอง ถ้ำเงิน มีฤทธิ์มาก

๗๐ รูปพญาเสือโคร่ง (พฺยคฺฆราชา) เป็นสัตว์ซึ่งอาศัยอยู่ที่ป่าหิมพานต์

๗๑ รูปพญาม้าวลาหก (วลาหโก อสฺสราชา) เป็นม้าในตระกูลม้าแก้ว เกิดในป่าหิมพานต์ ลักษณะมีสีดังเมฆและหมอกขาว หน้าผากและกลีบเท้าทั้งสี่สีแดงดังน้ำครั่ง สันหลังขาว ขนหัวดำ ขนดำอ่อน มีฤทธิ์เหาะได้ เป็นม้าคู่บารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ

๗๒ รูปพญาช้างอุโบสถ (อุโปสถวารณราชา) ช้างตระกูลอุโบสถ เป็น ๑ ใน ๑๐ ตระกูลช้างแก้ว อันเกิดในป่าหิมพานต์ มีลักษณะสีกายขาวดังเดือนเพ็ญ เท้าและงวงเป็นสีแดง มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ เป็นช้างคู่บารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ

๗๓ รูปพญานาควาสุกี (วาสุกี อุรคราชา) ตามคติพราหมณ์ว่าเป็นนาคอาวุโสที่มีอายุยืนยาวนาน มักมีบทบาทช่วยเหลือพระผู้เป็นเจ้าบ่อยๆ เช่น ในการกวนเกษียรสมุทร เป็นต้น

๗๔ รูปพญาหงส์ (หํสราชา) อาศัยอยู่ในคูหาทองบนเขาจิตรกูฏในป่าหิมพานต์

๗๕ รูปพญาวัว (อุสภราชา) เป็นวัวจ่าฝูงในหมู่วัวจำนวนร้อย มีกำลังเทียบเท่ากับวัวทั่วไปถึง ๕๐๐ ตัว สามารถป้องกันภัยจากสัตว์ร้ายทั้งหมด เป็นสัญลักษณ์ของความมีสิริ และความอุดมสมบูรณ์

๗๖ รูปพญาช้างเอราวัณ (เอราวโณ นาคราชา) ไอยราวรรณ-เทวบุตรเนรมิตร่างเป็นช้างเผือก เป็นพาหนะของพระอินทร์ มีรูปกายสูงใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ มี ๓๓ เศียร แต่ละเศียรมี ๗ งา แต่ละงามี ๗ สระ แต่ละสระมีบัว ๗ กอ แต่ละกอมีบัว ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีนางฟ้า ๗ องค์เศียรกลางของช้างเอราวัณเป็นที่ประทับของพระอินทร์

๗๗ รูปมังกรทอง (สุวณฺณมกโร) หมายความถึงยศศักดิ์ อำนาจ ความโชคดี มั่งคั่งร่ำรวย

๗๘ รูปสำเภาทองสี่หน้า (จตุมุขา สุวณฺณนาวา) เป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ

๗๘ รูปแม่โคนม (สวจฺฉกา คาวี) มีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์

๘๐ รูปกินนร (กินฺนโร) เป็นรูปกึ่งคนกึ่งสัตว์ มีลำตัวเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก เพศผู้ อาศัยอยู่บนเขาไกรลาส มีเมืองอันรุ่งเรือง งดงามเหมือนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คำนี้แปลตามศัพท์ว่า "ผู้ที่คล้ายกับคน" ตามคติพราหมณ์กล่าวว่ามีหน้าเหมือนคน ลำตัวเหมือนม้า หรือมีหน้าเหมือนม้า ลำตัวเหมือนคน เสวยทิพยสมบัติ ตามนัยนี้แปลว่า "คนที่น่าเกลียด"

๘๑ รูปกินนรี (กินฺนรี) มีลักษณะเหมือนกินนร แต่เพศหญิง

๘๒ รูปนกการเวก (กรวีโก) เป็นนกที่มีเสียงไพเราะ ผู้ที่ได้ยินเสียงของนกชนิดนี้แล้ว จะหลงเพลินจนลืมทุกสิ่งที่ทำอยู่ เสียงของนกการเวกนี้ใช้เปรียบกับเสียงของพรหมและเสียงของพระพุทธเจ้า

๘๓ รูปพญานกยูง (มยูรราชา) เป็นสัญลักษณ์ของความงามสง่าสิริมงคล

๘๔ รูปพญานกกระเรียน (โกญฺจราชา) เป็นสัญลักษณ์ของความมีสิริมงคล

๘๕ รูปพญานกจากพราก (จกฺกวากราชา) เป็นสัญลักษณ์ของความมีสิริมงคล

๘๖ รูปพญานกโพรดก (ชีวญฺชีวกราชา) เป็นสัญลักษณ์ของความมีสิริมงคล

๘๗-๙๒ รูปเทวโลก ๖ ชั้น (ฉ กามาวจรเทวโลกา) คือ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น เป็นแดนเกิดของผู้สร้างบุญกุศลในระดับทาน ศีล

ภาวนา ที่ยังมิได้บรรลุฌาน ได้แก่

ก. สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

ข. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ค. สวรรค์ชั้นยามา

ฆ. สวรรค์ชั้นดุสิต

ง. สวรรค์ชั้นนิมมานรดี

จ. สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวดี

๙๓-๑๐๘ รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น (โสฬส พฺรหฺมโลกา) แบ่งออกเป็น ๔ ภูมิ คือ

ก ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ชั้น คือ พรหมชั้นปาริสัชชา พรหมชั้นปุโรหิตา และพรหมชั้นมหาพรหม

ข. ทุติฌานภูมิ มี ๓ ชั้น คือ พรหมชั้นปริตตาภา พรหมชั้นอัปปมาณาภา และพรหมชั้นอาภัสสรา

ค. ตติฌานภูมิ มี ๓ ชั้น คือ พรหมชั้นปริตตสุภา พรหมชั้นอัปปมาณสุภา และพรหมชั้นสุภกิณหา

ฆ. จตุตถฌานภูมิ มี ๓ ชั้น คือ พรหมชั้นเวหัปผลา พรหมชั้นอสัญญสัตว์ และพรหมชั้นสุทธาวาสซึ่งแบ่งย่อยเป็น ๕ ชั้น คือ พรหมชั้นอวิหา พรหมชั้นอตัปปา พรหมชั้นสุทัสสา พรหมชั้นสุทัสสี และพรหมชั้นอกนิฏฐา

สรุปความว่ามงคล ๑๐๘ นี้ประกอบด้วยรูปมงคลประเภทใหญ่ๆ ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑. กลุ่มสัญลักษณ์ของโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ เช่น เรือนยอด ดอกพุดซ้อน สวัสติกะ หม้อใส่น้ำเต็ม ถ้วยใส่น้ำเต็ม ปลาคู่ แก้วมณี ดอกบัว เป็นต้น

๒. กลุ่มเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นสัญลักษณ์ของยศศักดิ์ อำนาจ และความสูงส่ง เช่น ดอกไม้กรองบนศีรษะ ตั่งทอง ขอช้าง ปราสาท พระขรรค์ พัดหางนกยูง พัดหางจามรี เป็นต้น

๓. กลุ่มบริขารของพระภิกษุ เป็นสัญลักษณ์ของความดีความมีสิริมงคล เช่น บาตร พัดใบตาล

๔. กลุ่มสัตว์ราชาที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ เช่น พญาครุฑ พญาเสือโคร่ง พญาม้าวลาหก พญาช้างอุโบสถ พญานาควาสุกี พญาวัว พญาช้างเอราวัณ เป็นต้น

๕. กลุ่มภพภูมิในระดับจักรวาลตามความเชื่อทางพระพุทธ-ศาสนา เช่น มหาสมุทร เขาจักรวาล เขาหิมพานต์ เขาสิเนรุ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวนักษัตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ตลอดไปจนถึงเทวโลก ๖ ชั้นและพรหมโลก ๑๖ ชั้น

รูปแสดงมงคลเหล่านี้ จัดเรียงกันบนฝ่าเท้าในพื้นที่ซึ่งแบ่งเป็นตาราง ระเบียบของมงคลมักสร้างขึ้นตามที่บรรยายไว้ในคัมภีร์อรรถ-กถาและฎีกาเริ่มตั้งแต่รูปหอกและเรือนยอดเป็นต้นไป การจัดเรียงเริ่มต้นที่ใต้หัวนิ้วโป้งทั้งซ้ายและขวาตามแนวนอนแล้วเวียนไปโดยรอบทำวงแคบเข้าหาจุดศูนย์กลางคือกงจักร มงคล ๑๐๘ นี้เป็นแผนผังของสุคติภูมิในจักรวาล เริ่มตั้งแต่สิ่งที่ดีมีมงคลในแดนมนุษย์ อันประกอบด้วยดอกไม้และน้ำที่แสดงถึงธาตุแห่งความอุดมสมบูรณ์ พร้อมด้วยทวีปทั้ง ๔ มหาสมุทร เขาจักรวาล เขาหิมพานต์ และเขาสิเนรุอันเป็นแกนของจักรวาล มีพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่โดยรอบ เป็นที่พำนักอาศัยของพวกกึ่งเทวดา เช่น ครุฑ กินนร กินนรี และสัตว์ราชาอื่นๆ เรื่อยไปจนถึงเทวโลก ๖ ชั้น และพรหมโลก ๑๖ ชั้นอันเป็นที่พำนักของท่านผู้มีบุญญาธิการทั้งหลาย

เมื่อนับรวมกันแล้วมงคลทั้งหมดนี้แสดงถึงความมีสภาวะครอบจักรวาลของพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่เหนือกว่าโลกทั้งสาม คือ สัตวโลก (โลกคือเหล่าสัตว์) สังขารโลก (โลกคือสังขาร) และโอกาสโลก (โลกคือสถานที่อยู่ของเหล่าสัตว์) ด้วยบุญบารมีที่ทรงบำเพ็ญไว้นับไม่ถ้วน ความจริงแล้วมงคลเหล่านี้ปรากฏในฝ่าพระบาทเท่านั้น มิได้ปรากฏที่ฝ่าพระหัตถ์ จึงแสดงถึงความเป็นใหญ่ที่เปรียบดั่งเหยียบโลกสามไว้ใต้ฝ่าพระบาทของพระองค์

มงคล ๑๐๘ ตามข้อความในคัมภีร์ปัชชมธุ

มงคล ๑๐๘ ตามที่แสดงไว้ข้างต้น กล่าวตามข้อความในอรรถกถาของอนาคตวงศ์และชินาลังการฎีกาซึ่งใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการสร้างรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย พม่า และลังกาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ปัชชมธุที่แต่งในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ แตกต่างออกไป สันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งคงจะพบหลักฐานจากคัมภีร์มหาอรรถกถาเล่มใดเล่มหนึ่ง จึงแสดงมงคล ๑๐๘ ตามหลักฐานที่พบในสมัยนั้น มงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์ปัชชมธุ คือ

๑.	รูปเรือนยอด	(สิริวจฺโฉ)
๒.	รูปสวัสติกะ	(โสวตฺถิ)
๓.	รูปดอกพุดซ้อน	(นนฺทิวตฺติ)
๔.	รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ	(วตํสโก)
๕.	รูปตั่งทอง	(ภทฺทปีจํ)
๖.	รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย	(วทฺธมานํ)
๗.	รูปหม้อใส่น้ำเต็ม	(ปุณฺณกุมฺโภ)
๘.	รูปถ้วยน้ำ	(ปาติ)
๙.	รูปเศวตฉัตร	(เสตาตปตฺตํ)
๑๐.	รูปพระขรรค์	(ขคฺโค)
๑๑.	รูปพัดใบตาล	(สตาลวณฺฏสํวีชนี)
๑๒.	รูปพัดหางนกยูง	(โมรหตฺโถ)

๑๓.	รูปขอช้าง	(องฺกุโส)
๑๔.	รูปปราสาท	(ปาสาโท)
๑๕.	รูปเครื่องบรรณาการ	(ปุณฺณปตฺโต)
๑๖.	รูปดอกมะลิ	(ทามํ)
๑๗.	รูปกรอบหน้า	(อุณฺหีสํ)
๑๘.	รูปดอกอุบล	(อุปฺปลํ)
๑๙.	รูปแก้วมณี	(มณิ)
๒๐.	รูปดอกปทุม	(ปทุมํ)
๒๑.	รูปมหาสมุทร	(สมุทฺโท)
๒๒.	รูปขุนเขาสุเมรุ	(เมรุ)
๒๓.	รูปภูเขาล้อมจักรวาล	(จกฺกวาฬสิขรี)
๒๔-๒๗.	รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔	(ทีปา ปฺฏูปิ จตุโร)
๒๘.	รูปทวีปบริวารสองพัน	(ทฺวิสหสฺสขุทฺทา)
๒๙.	รูปดวงอาทิตย์	(สูโร)
๓๐.	รูปดวงจันทร์	(จนฺโท)
๓๑.	รูปหมู่ดารา	(นกฺขตฺตชาตํ)
๓๒.	รูปกงจักร	(จกฺกํ)
๓๓.	รูปธงชัย	(ธชํ)
๓๔-๓๕.	รูปพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงแวดล้อมด้วยบริวาร	(ปริสาวุตจกฺกวตฺติ)
๓๖.	รูปสังข์	(สงฺขํ)

๓๗-๓๘.	รูปปลาตะเพียนทองคู่	(โสวณฺณมจฺฉยุคลํ)
๓๙.	รูปจระเข้	(กุมฺภีโล)
๔๐-๔๖.	รูปแม่น้ำสีทันดร ๗ สาย	(สตฺตาปคา)
๔๗-๕๓.	รูปสระน้ำ ๗ แห่ง	(สตฺต ทหา)
๕๔-๖๐.	รูปเขาสัตบริภัณฑ์ ๗ ทิว	(สตฺต เสลา)
๖๑.	รูปธงแผ่นผ้า	(ปตากา)
๖๒.	รูปวอทอง	(ปาฏงฺกี)
๖๓.	รูปพัดหางจามรี	(จามรํ)
๖๔.	รูปเสาระเนียด	(โตรณํ)
๖๕.	รูปพญาราชสีห์	(มิคินฺโท)
๖๖.	รูปพญาครุฑ	(สุปณฺณราชา)
๖๗.	รูปพญาเสือโคร่ง	(พฺยคฺฆาธิโป)
๖๘.	รูปพญาม้าวลาหก	(วลาหอสฺสปติ)
๖๙.	รูปพญาช้างฉัททันต์	(ฉทฺทนฺตหตฺถิปติ)
๗๐.	รูปพญาช้างอุโบสถ	(อุโปสถหตฺถิราชา)
๗๑.	รูปภูเขาไกรลาส	(เกลาสเสโล)
๗๒.	รูปพญาหงษ์	(หํโส)
๗๓.	รูปพญาช้างเอราวัณ	(เอราวโณ กริวโร)
๗๔.	รูปพญานาควาสุกี	(วาสุกินาคราชา)
๗๕.	รูปนกยูงทอง	(โมรราชา)
๗๖.	รูปสำเภาทอง	(จตุมฺมุขเหมนาวา)

๗๗.	รูปขุนเขาหิมาลัย	(หิมวตฺทฺทิ)
๗๘.	รูปนกการเวก	(กรวีกปกฺขี)
๗๙.	รูปนกจากพราก	(จกฺกวาโก)
๘๐.	รูปมังกร	(มกโร)
๘๑.	รูปนกกระเรียน	(โกญฺโจ)
๘๒.	รูปนกโพรดก	(ชีวญฺชีโว)
๘๓.	รูปกินนร	(กินฺนโร)
๘๔.	รูปกินนรี	(กินฺนรี)
๘๕.	รูปพญาวัว	(อุสโภ)
๘๖-๘๗.	รูปแม่โคนมที่มีลูกโค	(สวจฺฉเธนุ)
๘๘-๙๓.	รูปเทวโลก ๖ ชั้น	(ฉ กามสคฺคา)
๙๔-๑๐๘.	รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น	(โสฬส ธาตุธามา)

ในที่นี้ผู้วิจัยจึงขอนำมงคล ๑๐๘ ประการที่พบในคัมภีร์ปัชชมธุมาประพันธ์เป็นคาถา ดังนี้

๑. ติโลกครุโน ยสฺส ปาทฺทฺวนฺเท สปุญฺญโต
นานากาเรหิ สมฺปุณฺณํ ชาตํ จกฺกทฺวยํ นเม.

“ลายกงจักรทั้งสองอันสมบูรณ์ด้วยลักษณะต่างๆ ปรากฏแล้วด้วยกรรมของตน ในฝ่าพระบาทคู่ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นครูของไตรโลกพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๒. สิริวจฺโฉ จ โสวตฺถิ นนฺทิวตฺติ วตํสโก
ภทฺทปีฐํ ตถา วทฺธ- มานญฺจ ปุณฺณกุมฺภโก.

“รูปเรือนยอด รูปสวัสติกะ รูปดอกพุดซ้อน รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปตั่งทอง รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย รูปหม้อใส่น้ำเต็ม (๑-๗)”

๓. ปาติ เสตาตปตฺตํ ขคฺโค สวณฺฏวีชนี
โมรหตฺโถ ตถางฺกุโส ปาสาโท ปุณฺณปตฺตโก.

“รูปถ้วยน้ำ รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปพัดหางนกยูง รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเครื่องบรรณาการ (๘-๑๕)”

๔. ทามํ อุณฺหีสํ อุปฺปลํ มณิ ปทุมํ จ สาคโร
เมรุ จกฺกวาฬสิขรี จตุทีปา ปริตฺตกา
ทฺวิสหสฺสํ สูริโย จนฺโท ตาราคโณปิ จ.

“รูปดอกมะลิ รูปกรอบหน้า รูปดอกอุบล รูปแก้วมณี รูปดอกปทุม รูปมหาสมุทร รูปขุนเขาสุเมรุ รูปภูเขาล้อมจักรวาล รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปบริวารสองพัน รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปหมู่ดารา (๑๖-๓๑)”

๕. จกฺกํ ธชํ สปริสา จกฺกวตฺติ จ สงฺขกํ
โสวณฺณมจฺฉยุคลํ กุมฺภีโล สตฺต อาปคา.

"รูปกงจักร รูปธงชัย รูปพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยบริวาร รูปสังข์ รูปปลาตะเพียนทองคู่ รูปจระเข้ รูปแม่น้ำสีทันดร ๗ สาย (๓๒-๔๖)"

๖. สตฺต ทหา ตถา เสลา ปตากา สิวิกาปิ จ
จามรํ โตรณํ สีโห สุปณฺโณ พฺยคฺฆวลาหกา.

"รูปสระน้ำ ๗ แห่ง รูปเขาสัตบริภัณฑ์ รูปธงแผ่นผ้า (ปตากา) รูปวอทอง รูปพัดหางจามรี รูปเสาระเนียด (โตรณํ) รูปพญาราชสีห์ รูปพญาครุฑ รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาม้าวลาหก (๔๗-๖๘)"

๗. ฉทฺทนฺโตโปสโถ หตฺถี เกลาสปพฺพโต ตถา
หํโส เจว เอราวโณ วาสุกี จ สิขณฺฑิโก.

"รูปพญาช้างฉัททันต์ รูปพญาช้างอุโบสถ รูปขุนเขาไกรลาส รูปพญาหงษ์ รูปพญาช้างเอราวัณ รูปพญานาควาสุกี รูปนกยูงทอง (๖๙-๗๒)"

๘. จตุมฺมุขเหมนาวา หิมวา กรวีกปกฺขิโก
จกฺกวาโก มกโร จ โกญฺโจ ชีวญฺชีวโกปิ จ.

“รูปสำเภาทอง รูปขุนเขาหิมาลัย รูปนกการเวก รูปนกจากพราก รูปมังกร รูปนกกระเรียน รูปนกโพรดก (๗๓-๘๒)”

๙. กินฺนโร กินฺนรี เจว อุสโภ สวจฺฉเธนุกา
ฉพฺพิธา กามสคฺคา จ ธาตุธามา จ โสฬส.

“รูปกินนร รูปกินนรี รูปพญาวัว รูปแม่โคนม รูปเทวโลก ๖ ชั้น รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น (๘๓-๑๐๘)”

๑๐. อฏฺฐาธิกสตํ ยสฺส ปาททฺวนฺเท ปทิสฺสเร
ลกฺขณาเนตานิ ตํ พุทฺธํ วนฺทามิ สิรสาทรํ.

“ลักษณะ ๑๐๘ เหล่านี้ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทคู่ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น โดยเคารพด้วยเศียรเกล้า”

มงคล ๑๐๘ ตามศิลาจารึกของไทย

มงคล ๑๐๘ ประการนี้ยังพบในศิลาจารึกและใบลานของไทยอีกสามฉบับ แต่งเป็นร้อยกรอง มีข้อความในบางที่ต่างจากคัมภีร์ที่กล่าวไว้แล้ว บางฉบับก็แต่งไม่ครบมงคล ๑๐๘ เข้าใจว่าอักษรบางส่วนที่จารึกไว้บนแผ่นหินคงจะเลือนหายไปตามกาลเวลา ทำให้มีข้อความไม่ครบ ผู้วิจัยขอรวบรวมนำมาแสดงไว้ในที่นี้เพื่อรักษามรดกความรู้ของบรรพบุรุษไทย โดยได้ชำระภาษาให้ถูกต้องจากการเทียบเคียงหนังสือประชุมศิลาจารึก, จารึกในประเทศไทย, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย และ พุทฺธปาทลกฺขณ มีข้อความและคำแปลตามความเห็นของผู้วิจัย ดังนี้

ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒ ภูเขาไกรลาส พ.ศ. ๑๙๒๒

๑. ปาเทสุ ยสฺส ชาตานิ เทฺว จกฺกานิ มเหสิโน
เอกเมกมฺปิ เอเตสุ สหสฺสารํ สเนมิกํ.

๒. สพฺพาการหิ สมฺปนฺนํ สุสณฺฐานํ สนาภิกํ
ตสฺส ปาทตเลเสฺวว สมฺภูตานิ อิมานิ จ.

"ลายกงจักรทั้งสองปรากฏแล้วในฝ่าพระบาทของพระพุทธ-เจ้า ลายกงจักรแต่ละข้างมีซี่ ๑,๐๐๐ พร้อมด้วยกงและดุม ซึ่งบริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง มีรูปร่างงดงาม ลายกงจักรดังกล่าวที่พบในฝ่าพระบาทของพระองค์ มีดังนี้"

๓. สิริวจฺโฉ จ โสวตฺถิ นนฺทิยาวฏฺฏวฏํสกํ
องฺกุโส เจว ปาสาโท โตรณํ วทฺธมานกํ.

"รูปเรือนยอด รูปสวัสติกะ รูปดอกพุดซ้อน รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเสาระเนียด รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย"

๔. เสตจฺฉตฺตญฺจ ขคฺโค จ ตาลวณฺฏญฺจ วีชนี
โมรหตฺถกมุณฺหิสํ ปตฺโต ทามมณิมฺปิ จ.

"รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค รูปพัดใบตาล รูปพัดหางนกยูง รูปกรอบหน้า รูปบาตร รูปดอกมะลิ และรูปแก้วมณี"

๕. อุปฺปลํ นีลรตฺตญฺจ ปทุมมฺปิ ตเถว จ
สมุทฺโท ปุณฺณปาติ จ ปุณฺณฆโฏ จ หิมวา.

“รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกปทุม รูปมหาสมุทร รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปหม้อใส่น้ำเต็ม รูปเขาหิมพานต์”

๖. จกฺกวาฬา จ นกฺขตฺตา เมรุสูริยจนฺทิมา
จตุโร จ มหาทีปา ทฺวิสหสฺสปริตฺตกา.

“รูปเขาจักรวาล รูปดาวนักษัตร รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐”

๗. ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺโข จ สปริโส จกฺกวตฺติ จ
ยมกํ เหมมจฺฉญฺจ จกฺกธชญฺจ กุมฺภิโล.

“รูปสังข์เวียนขวา รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร รูปปลาทอง คู่ รูปกงจักร รูปธง และรูปจระเข้”

๘. สตฺต คงฺคา มหาเสลา ตถา สตฺต มหาสรา
ปฏาโก สุสุปาฏงฺกี สุวณฺณวาลวีชนี.

“รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย รูปขุนเขา ๗ ทิว รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง รูปธงผืนผ้า รูปวอใหม่ (วอทอง) รูปแส้จามรทอง”

๙. สุวณฺณสีหพฺยคฺฆา จ　　วลาโห อสฺสุโปสโถ
วารโณปิ จ สพฺเพ เต　　ราชสทฺเทน อวฺหยา.

"รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาม้าวลาหก รูปพญาช้างอุโบสถ ทั้งหมดนั้นเรียกด้วยราชาศัพท์"

๑๐. เกลาสปพฺพโต หํโส　　จกฺกวาโก จ วาสุกี
เอราวโณ กรวีโก　　สุวณฺณมกโร ตถา.

"รูปภูเขาไกรลาส รูปพญาหงส์ รูปพญานกจากพราก รูปพญานาควาสุกี รูปพญาช้างเอราวัณ รูปนกการเวก รูปมังกรทอง"

๑๑. กุกฺกุฏฺฐสูโร โกญฺโจ จ　　หรินาวา จตุมฺมุขา
กินฺนโร กินฺนรี ปกฺขี　　ชีวญฺชีวกนามกา
ฉ กามาวจรา โลกา　　พฺรหฺมโลกา จ โสฬส.

"รูปพญาไก่ รูปพญานกกระเรียน รูปสำเภาทองสี่หน้า รูปกินนร รูปกินนรี รูปพญานกโพรดก รูปเทวโลก ๖ ชั้น รูปพรหมโลก ๑๖ ชั้น"

๑๒. อฏฺฐุตฺตรสตํ ตสฺส　　มงฺคลานิ อิมานิ จ
ปริวารานิ จกฺกสฺส　　จกฺกปาทํ นมามหํ.[๒๓]

"มงคล ๑๐๘ เหล่านี้แวดล้อมลายกงจักรไว้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบาทที่กอปรด้วยลายกงจักรนั้น"

จารึกมงคลรอยพระพุทธบาท ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐

๑. สตฺติ จ สิริวจฺโฉ จ นนฺทิยา จ สุวตฺถิโก
วฏํสโก จ วทฺธมาโน ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปหอกรูปเรือนยอด รูปดอกพุดซ้อน รูปสวัสติกะ รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๒. ภทฺทปีฐญฺจ ปาสาโท องฺกุโส โตรณํ ตถา
เสตฉตฺตญฺจ ขคฺคญฺจ ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปตั่งทอง รูปปราสาท รูปขอช้าง รูปเสาระเนียด รูปฉัตร รูปพระขรรค์ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๓. โมรหตฺโถ จ อุณฺหีโส รตนวลิโย ตถา.
มณิ วาลวีชนี จ ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปพัดใบตาล รูปพัดหางนกยูง รูปพวงแก้ว รูปแก้วมณี รูปแส้จามร ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๔. สุมนทามํ ปทุม- รตฺตุปฺปลนิลุปฺปลํ
เสตุปฺปลปุณฺฑรีกา ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกปทุม รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวขาว รูปดอกบุณฑริก ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๕. ปุณฺณฆโฏ ปุณฺณปาติ สมุทฺทา จตุโร ตถา
จกฺกวาโฬ ตถา เอว ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปหม้อใส่น้ำเต็ม รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปมหาสมุทรทั้ง ๔ รูปเขาจักรวาล ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๖. หิมวา เนรุ สูริโย จนฺทิมา สนกฺขตฺตโก
จตฺตาโร จ มหาทีปา ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๗. สหทฺวิสหสฺสา ทีป- ปริวารา สมนฺตโต
ตา กินฺนรกินฺนรีโย ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปทวีปที่เป็นบริวาร ๒,๐๐๐ โดยรอบ รูปกินนร รูปกินนรี ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๘. จกฺกวตฺติ มหาราชา เสนาย ปริวาริโต
ทกฺขิณาวตฺตสงฺโข จ ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปพระเจ้าจักรพรรดิที่มีกองทัพแวดล้อม รูปสังข์ขาวเวียนขวา ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๙. สุวณฺณมจฺฉยุคลํ   จกฺกํ สตฺต มหานที
สตฺต มหาสรา เอว   ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“รูปปลาทองคู่ รูปกงจักร รูปแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย รูปสระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๑๐. มหากุลพลา สตฺตา   ปกฺขิราชา จ อุตฺตโม
สุสุมาโร ปลฺลงฺโก จ   ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.

“สัตว์ตระกูลใหญ่ที่มีกำลัง พญานกตระกูลสูง รูปจระเข้ รูปบัลลังก์ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

๑๑. ธโช รตนปาตงฺกิ   เกลาโส จามโร ตถา
สีหราชา พยคฺฆราชา   ปาเท ทิสฺสนฺติ สตฺถุโน.[๒๔]

“รูปธงชัย รูปวอแก้ว รูปภูเขาไกรลาส รูปแส้จามร รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระศาสดา”

ฉบับใบลานที่จัดพิมพ์ใน พุทฺธปาทลกฺขณ

๑. ยสฺส สตฺติ สิริวจฺโฉ นนฺทิยาวฏฺฏมงฺกุโส
ปาสาโท โตรณญฺเจว ปาเท วนฺทามฺยนฺตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปหอก รูปเรือนยอด รูปดอกพุดซ้อน รูปขอช้าง รูปปราสาท รูปเสาระเนียด ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๒. ยสฺส โสวตฺถิกํ จกฺกํ ภทฺทปีจํ วฏํสกํ
เสตจฺฉตฺตํ สุมนทามํ ปาเท วนฺทามฺยนฺตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปสวัสติกะ รูปจักร รูปตั่งทอง รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ รูปเศวตฉัตร รูปพวงดอกมะลิ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๓. ยสฺส เสตุปฺปลํ รตฺตํ ปทุมํ ปุณฺฑริกมฺปิ จ
เหมปาติฆโฏ ปุณฺโณ ปาเท วนฺทามฺยนฺตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปดอกบัวขาว รูปดอกบัวแดง รูปดอกปทุม รูปดอกบุณฑริก รูปถ้วยทองใส่น้ำเต็ม รูปหม้อทองใส่น้ำเต็ม ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๔. ยสฺส เมรุนคาทิจฺโจ นกฺขตฺตา มกราลยา
เกลาโส หิมวา จนฺโท ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปเขาสิเนรุ รูปดวงอาทิตย์ รูปดาวนักษัตร รูปมหาสมุทร รูปภูเขาไกรลาส รูปเขาหิมพานต์ รูปดวงจันทร์ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๕. ยสฺส เสลา จกฺกวตฺติ จกฺกวาฬา จตุมฺมหา
สหสฺสทีปปริวารา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปเขาจักรวาล รูปพระเจ้าจักรพรรดิ รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปแวดล้อมนับพัน ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๖. ยสฺส อุณฺหีสมกุโฏ โมรหตฺโถ วฑฺฒมานิกํ
มณิวลี มณิจกฺกํ ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

"มงคลเหล่านี้ คือ รูปกรอบหน้า รูปพัดหางนกยูง รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวย รูปพวงแก้วมณี รูปกงจักรแก้ว ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๗. ยสฺส ธชปฏากาปิ เหมนาวา มณี อสิ
มณีปลฺลงฺกปาฏงฺคี ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปธงชัย รูปธงผืนผ้า รูปสำเภาทอง รูปพระขรรค์แก้ว รูปบัลลังก์แก้ว รูปวอแก้ว ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๘. ยสฺสปิ ตาลปตฺตญฺจ จกฺกลกฺขณจามโร
ฉทฺทนฺตวารโณ ราชา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปพัดใบตาล รูปกงจักร รูปแส้จามร รูปพญาช้างฉัททันต์ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๙ ยสฺส วาลมณิวีชนี เหมมจฺฉกกจฺฉโป
ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺโขปิ ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปแส้จามรแก้ว รูปปลาทอง รูปเต่าทอง รูปสังข์ขาวเวียนขวา ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๐. สุปณฺณราชา โกญฺจา จ สุสุมาโร จ กินฺนโร
กินฺนริโก จ ราชาปิ ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปพญาครุฑ รูปพญานกกระเรียน รูปพญาจระเข้ รูปพญากินนร รูปพญากินนรี ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๑. มยูรราชา หํโส จ กรวีโก จกฺกวากิโก
ชีวญฺชีวกราชาปิ ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปพญานกยูง รูปพญาหงษ์ รูปพญานกการเวก รูปพญานกจากพราก รูปพญานกโพรดก ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๒. สีโห พฺยคฺโฆ วลาหโก อสฺสราชา อุโปสโถ
เอราวโณ นาคราชา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปพญาราชสีห์ รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาม้าวลาหก รูปพญาช้างอุโบสถ รูปพญาช้างเอราวัณ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๓. อุสโภ วจฺฉกา คาวี วาสุกี อุรโค ราชา
สุวณฺณมกโร ภมโร ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปพญาวัว รูปแม่โคนม รูปพญานาควาสุกี รูปมังกรทอง รูปแมลงภู่ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๔. ยสฺส คงฺคา ยมุนา วา สรภู วา สรสฺสตี
อจิรวตี มหี นที ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ รูปแม่น้ำคงคา รูปแม่น้ำยมุนา รูปแม่น้ำสรภู รูปแม่น้ำสรัสวดี รูปแม่น้ำอจิรวดี รูปแม่น้ำมหี ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๕. อโนตตฺโต กณฺณมุณฺโฑ รถการกุณาลกา
ฉทฺทนฺโต มณฺฑากินี สีโห ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ สระอโนดาต สระกัณณมุณฑะ สระรถการะ สระกุณาละ สระฉัททันตะ สระมัณฑากินี สระสีหัปปปาตะ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๖ ยุคนฺธโร อิสินฺธโร กรวีโก สุทสฺสโน
เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ คิรี พฺรหา
เอเต สตฺต มหาเสลา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“เขาสัตบริภัณฑ์เหล่านี้ คือ ยุคันธร อิสินธร กรวิก สุทัศนะ เนมินธร วินตกะ และอัสกัณ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๗. ยสฺส จาตุมหาราชา เตตฺตึสา ยามตุสฺสิตา
นิมฺมานรตี วสวตี ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวดี ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๘. จตุมฺมุขา จ พฺรหฺมาโน ปาริสชฺชา ปุโรหิตา
มหาพฺรหฺมา ปริตฺตาภา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“พรหมผู้มีพระพักตร์สี่ด้าน อันได้แก่ พรหมชั้นปาริสัชชา พรหมชั้นปุโรหิตา พรหมชั้นมหาพรหม พรหมชั้นปริตตาภา ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

๑๙. อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา ปริตฺตสุภา อปฺปมาณา
สุภา จ สุภกิณฺหาปิ ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ พรหมชั้นอัปปมาณาภา พรหมชั้นอาภัสสรา พรหมชั้นปริตตสุภา พรหมชั้นอัปปมาณสุภา พรหมชั้นสุภกิณหา ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธ-เจ้าพระองค์นั้น”

๒๐. เวหปฺผลา’สญฺญี พฺรหฺมา อวิหาตปฺปา สุทสฺสนา
สุทสฺสี จ อกนิฏฺฐา ปาเท วนฺทามฺยนุตฺตเร.

“มงคลเหล่านี้ คือ พรหมชั้นเวหัปผลา พรหมชั้นอสัญญ-สัตว์ และพรหมชั้นสุทธาวาสอันได้แก่ พรหมชั้นอวิหา พรหมชั้นอตัปปา พรหมชั้นสุทัสสา พรหมชั้นสุทัสสี และพรหมชั้นอกนิฏฐา ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธ-เจ้าพระองค์นั้น”

๒๑. อฏฺฐุตฺตรสตํ ยสฺส มงฺคลํ จรณทฺวเย
จกฺกลกฺขณสมฺปนฺนํ นเม ตํ โลกนายกํ.[๒๕]

“มงคล ๑๐๘ ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทคู่ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วยลายกงจักรพระองค์นั้น”

ลายกงจักรที่พบในคัมภีร์ฝ่ายมหายาน

เนื้อความเรื่องมงคล ๑๐๘ ประการในรอยพระบาทดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้มาจากมติฝ่ายเถรวาท แต่ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤต มีการกล่าวถึงมงคลเพียงสองประการ มิได้ระบุจำนวนมงคล ๑๐๘ โดยละเอียด เช่น คัมภีร์ลลิตวิสตระ (อัธยายะ ๒๖) กล่าวว่า

ทีรฺฆราตฺรํ ตฺยาคศีลตโปวฺรตพฺรหฺมจรฺยทฤฒสมาทานาจลาปฺรกมฺปฺยตฺวาทฺวิจิตฺรสฺวสฺตินนฺทฺยาวรฺคสหสฺรารจกฺรางฺกิตปาทตลอิตฺยุจฺยเต.[๒๖]

"ผู้ที่หมุนจักรได้ชื่อว่า ผู้มีพระบาทประดับด้วยจักรซึ่งมีซี่กำพันหนึ่งอันกอปรด้วยรูปสวัสติกะและรูปดอกพุดซ้อน เพราะสมาทานการบริจาค ศีล การประพฤติตบะ และพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหว"

ในคัมภีร์มหาวัสตุอวทานมีการกล่าวถึงมงคลสองประการดังกล่าวเช่นกัน ดังข้อความว่า

เหษฺฏา ปาทตลา ชาตา สฺวสฺติไกรฺ อุปโศภิตาะ
ปาทงฺคุลีษุ สรฺวตฺร นนฺทิยาวรฺต อุทฺธตา.[๒๗]

"ใต้ฝ่าพระบาทปรากฏงดงามด้วยรูปสวัสติกะ รูปดอกพุดซ้อนปรากฏแล้วที่พระองคุลีทั้งหมด"

หลักฐานจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานทั้งสองนี้ระบุว่า ฝ่าพระบาทของพระพุทธองค์มีเพียงรูปสวัสติกะ ส่วนรูปดอกพุดซ้อนปรากฏที่พระองคุลีทั้งสิบแห่ง ข้อนี้เป็นมติที่แตกต่างกันระหว่างฝ่ายเถรวาทและมหายาน

สรุปความว่ารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าตามมติฝ่ายเถรวาทจะประดับด้วยลายกงจักรที่มีซี่กำนับพัน และมีมงคล ๑๐๘ ประการปรากฏเวียนขวาล้อมรอบลายกงจักร ส่วนตามมติฝ่ายมหายานจะมีรูปสวัสติกะในฝ่าพระบาทล้อมรอบลายกงจักร และมีรูปดอกพุดซ้อนที่พระองคุลี

บุคคลใดมีจิตศรัทธาเชื่อมั่นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำการนอบน้อมบูชาพระพุทธบาทด้วยจิตศรัทธานั้น เขาย่อมได้รับประโยชน์สุขในปัจจุบันภพและสัมปรายภพ พร้อมทั้งบรรลุพระนิพพานอันเป็นบรมสุขหลุดพ้นจากสาครแห่งภพเป็นนิรันดร์

คำอธิบายศัพท์ในมงคล ๑๐๘

ศัพท์บางศัพท์ในมงคล ๑๐๘ เหล่านี้เป็นศัพท์เฉพาะที่แปลยาก ฉบับไทยและพม่าแปลไว้หลากหลายไม่เหมือนกัน ขอวิจารณ์เฉพาะศัพท์ยากบางศัพท์ ดังต่อไปนี้

สิริวจฺฉ (รูปเรือนยอด)

คำว่า สิริวจฺฉ ฉบับพม่าแปลว่า รูปเรือนยอด หมายถึง เรือนที่ยกช่อฟ้าอย่างสวยงาม ฉบับไทยบางฉบับแปลว่า รูปแว่นส่องพระพักตร์ บ้าง รูปนางฟ้า บ้าง รูปนามธรรมแทนองค์พระนางศรีลักษมี เทวีแห่งโชคลาภ บ้าง สันสกฤตใช้เป็น ศฺรีวตฺส แปลว่า พระโลมาสีขาวรูปกากบาทเวียนขวาเป็นเกลียวงอกระหว่างกลางอุระของพระวิษณุ หรือพระกฤษณะ ดังหลักฐานในพจนานุกรมสันสกฤตว่า

ศฺรีวตฺส. ปุ. วทติ มหตฺตฺวํ วท-ส ศฺรียุกฺโต วตฺสะ. มหตฺตฺวลกฺษณ-เศฺวตโรมาวรฺตฺตวิเศเษ. ส อสฺตฺยสฺย อจฺ. วิศฺเณา.[๑]

"ศฺรีวตฺส. ปุงลิงค์. [คำว่า วตฺส มีรูปวิเคราะห์ว่า] วทติ มหตฺตฺวํ (แสดงความยิ่งใหญ่) วท ธาตุ + ส ปัจจัย [คำว่า ศฺรีวตฺส มีรูปวิเคราะห์ว่า] ศฺรียุกฺโต วตฺสะ (พระอุระอันทรงสิริ) ย่อมเป็นไปในลักษณะเวียนขวาเป็นเกลียวของพระโลมาสีขาวอันเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ [อีกนัยหนึ่ง คำว่า ศฺรีวตฺส มีรูปวิเคราะห์ว่า] ส อสฺตฺยสฺย (พระโลมานั้นแห่งพระวิษณุพระองค์ใดมีอยู่) ลง อจฺ ปัจจัย ย่อมเป็นไปในพระวิษณุ"

ศฺรีวตฺสะ, ปุํ, (ศฺรียุกฺตํ วตฺสํ วกฺโษ ยสฺย) วิษฺณุะ, วิษฺณุจิหฺนวิเศษะ. ส ตุ วกฺษสฺย ศุกฺลวรฺณทกฺษิณาวรฺตฺตโลมาวลี.[๒]

"ศฺรีวตฺสะ, ปุํ [คำว่า ศฺรีวตฺส มีรูปวิเคราะห์ว่า] ศฺรียุกฺตํ วตฺสํ วกฺโษ ยสฺย (พระอุระอันทรงสิริแห่งพระวิษณุพระองค์ใดมีอยู่) หมายถึง พระวิษณุ หรือสัญลักษณ์พิเศษของพระวิษณุ ซึ่งเป็นกลุ่มขนสีขาวเวียนขวาเป็นเกลียว ณ พระอุระ"

ตามนัยจากสันสกฤตนี้ คำว่า สิริวจฺฉ (บางฉบับมีรูปว่า สิรีวจฺฉ) มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- พระอุระอันทรงสิริ = สิริยุตฺโต วจฺโฉ สิริวจฺโฉ (มัชเฌโลปสมาส)

- พระวิษณุผู้มีพระอุระอันทรงสิริ = สิริวจฺโฉ ยสฺส อตฺถีติ สิริวจฺโฉ (สิริวจฺฉ ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)

อย่างไรก็ตาม ในฉบับแปลนี้ได้แปลว่า รูปเรือนยอด ตามฉบับพม่า พบหลักฐานในคัมภีร์ฎีกาของทีฆนิกายว่า

สิริวจฺโฉติ สิริอคารํ.[๓]

"คำว่า สิริวจฺโฉ (รูปเรือนยอด) คือ เรือนทรงสิริ"

ตามนัยนี้ คำว่า วจฺฉ ใน สิริวจฺฉ เป็นคำไวพจน์ของบ้าน คำว่า สิริวจฺฉ มีรูปวิเคราะห์ว่า สิริยุตฺโต วจฺโฉ สิริวจฺโฉ (สิริวัจฉะ คือ เรือนทรงสิริ)

อนึ่ง ในฎีกาของมัชฌิมนิกายกล่าวว่า

สิริวจฺโฉติ สิริมุขํ.[๔]

"คำว่า สิริวจฺโฉ แปลว่า ซุ้มประตูที่ทรงสิริ"

ตามคำอธิบายข้างต้น สิริวจฺโฉ แปลว่า ซุ้มประตูที่ทรงสิริ แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ข้อความนี้น่าจะคลาดเคลื่อนจากการจารกันต่อมานับพันปี เพราะข้อความอื่นในพากย์ใกล้ๆ กันของฎีกาทั้งสองฉบับเหมือนกันหมด อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ฎีกาของทีฆนิกาย ฉบับฉัฏฐ-สังคายนา และฉบับมหาจุฬาฯ ที่พิมพ์ตามฉบับสังคายนามีรูปว่า สิริ-วจฺโฉติ สิริอคา (คำว่า สิริวจฺฉ แปลว่า ภูเขาทรงสิริ) แต่รูปนี้ไม่ถูกต้อง เพราะ อค ศัพท์เป็นปุงลิงค์ ถ้าท่านผู้แต่งประสงค์ข้อความดังกล่าวต้องเขียนว่า สิริอโค หรือ สิริปพฺพโต ดังนั้น จึงควรมีรูปว่า สิริอคารํ ตามฉบับใบลานเก่าของพม่าที่อ้างอิงไว้ในหนังสือจักรลักษณะ (หน้า ๖๓)

นนฺทิยาวฏฺฏ (รูปดอกพุดซ้อน)

คำว่า นนฺทิยาวฏฺฏ บางแห่งใช้เป็น นนฺทิ บ้าง นนฺทิวตฺติ บ้าง ในสันสกฤตมีรูปว่า นนฺทฺยาวรฺตฺต ปรากฤตมีรูปว่า ณํทิยาวตฺต และอรรธมาคธีมีรูปว่า นํทิอาวตฺต, นํทิยาวตฺต ฉบับไทยและพม่าส่วนใหญ่แปลว่า รูปดอกพุดซ้อน ฉบับไทยบางฉบับแปลว่า ดอกกฤษณา คัมภีร์จักรลักษณะแปลว่า รูปผอบทองเหมือนดอกพุดซ้อน เป็นภาชนะใส่ของหอมทำด้วยทองเวียนขวาเหมือนดอกพุดซ้อน ดังหลักฐานในคัมภีร์วิมติวิโนทนีว่า

นนฺทิยาวฏฺฏนฺติ นนฺทิยาวฏฺฏปุปฺผากาเรน มงฺคลตฺถํ สุวณฺเณน กตํ.[๕]

"คำว่า นนฺทิยาวฏฺฏํ คือ ภาชนะที่ทำด้วยทองคำมีลักษณะเหมือนดอกพุดซ้อนเพื่อความเป็นมงคล"

ส่วนคัมภีร์สารัตถทีปนีกล่าวว่า เป็นภาชนะทองรูปสามแฉกเหมือนตีนกา ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า

นนฺทิยาวฏฺฏนฺติ กากปทสณฺฐานา มงฺคลตฺถํ กตา สุวณฺณภาชนวิกติ.[๖]

"คำว่า นนฺทิยาวฏฺฏํ คือ ภาชนะที่ทำด้วยทองคำมีรูปร่างเหมือนตีนกาเพื่อความเป็นมงคล"

รูปผอบทองดังกล่าวนี้เป็นของมงคลในสมัยก่อน พบในอรรถกถาพระวินัยว่าเป็นหนึ่งในวัตถุมงคลซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชส่งไปถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะร่วมกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างของกษัตริย์ ดังข้อความว่า

อโสโก ปสีทิตฺวา ตสฺส ปญฺจ ราชกกุธภณฺฑานิ ปหิณิ- ฉตฺตํ จามรํ ขคฺคํ โมฬึ รตนปาทุกํ อญฺญญฺจ อภิเสกตฺถาย พหุวิธํ ปณฺณาการํ. เสยฺยถิทํ- สงฺขํ คงฺโคทกํ วฑฺฒมานํ วฏํสกํ ภิงฺคารํ นนฺทิยาวฏฺฏํ สิวิกํ กญฺญํ กฏจฺฉุํ อโธวิมํ ทุสฺสยุคํ หตฺถปุญฺฉนํ หริจนฺทนํ อรุณวณฺณมตฺติกํ อญฺชนํ หรีตกํ อามลกนฺติ.[๗]

"พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสแล้ว ได้ส่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างไปถวายแด่ท้าวเธอ คือ เศวตฉัตร แส้จามร (วาลพีชนี) พระขรรค์ รัตนะประดับพระเมาลี และฉลองพระบาทแก้ว พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการอย่างอื่นหลายชนิดเพื่อประโยชน์แก่การอภิเษก คือ สังข์ คังโคทกวารี (น้ำที่แม่น้ำคงคา หรือน้ำที่เกิดจากสระอโนดาต) วัฑฒมานะ (ถ้วยใส่เครื่องสังเวย) วฏังสกะ (ดอกไม้ประดับพระเศียร) พระเต้าทอง ผอบทองเหมือนดอกพุดซ้อน วอ ขัตติยกุมารี ทัพพี คู่พระภูษาที่ไม่ต้องซัก ผ้าเช็ดพระหัตถ์ แก่นจันทน์แดง ดินสีอรุณ ยาหยอดพระเนตร พระโอสถสมอ และพระโอสถมะขามป้อม"

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้แปลว่า รูปดอกพุดซ้อน ตามคัมภีร์ปัชชมธุนิสสัยที่แปลจากฉบับแปลภาษาสิงหลของพระพุทธัปปิยะ และสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์เนตติอรรถกถาว่า

นนฺทิยาวฏฺโฏติอาทีสุ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส วิย อาวฏฺโฏ เอตสฺสาติ นนฺทิยาวฏฺโฏ, ยถา หิ นนฺทิยาวฏฺโฏ อนฺโตจิเตน ปธานาวยเวน พหิทฺธา อาวฏฺฏติ, เอวมยมฺปิ นโยติ อตฺโถ.[๘]

"คำว่า นนฺทิยาวฏฺโฏ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า นันทิยาวัฏฏะ คือ นัยที่มีการเวียนเหมือนการเวียนของดอกพุดซ้อน อุปมาว่า ดอกพุดซ้อนย่อมเวียนออกไปด้านนอกด้วยส่วนหลักที่อยู่ภายใน ฉันใด แม้นันทิยาวัฏฏนัยนี้ก็ฉันนั้น"

คำว่า นนฺทิยาวฏฺฏ สำเร็จรูปมาจาก นนฺทิชนก + อาวฏฺฏ มีรูปวิเคราะห์ว่า นนฺทิชนโก อาวฏฺโฏ ยตฺราติ นนฺทิยาวฏฺโฏ (นันทิยา-วัฏฏะ คือ มีการเวียนที่ยังความยินดีให้เกิดขึ้น) คำแปลว่า ดอกพุดซ้อน กล่าวตามอรรถกถาของเนตติปกรณ์ที่แสดงถึงลักษณะของดอกไม้ที่เวียนจากด้านในไปหาด้านนอกอันเป็นลักษณะของดอกพุดซ้อน แต่พจนานุกรมสันสกฤตแปลว่า กฤษณา และมีความหมายอื่นอันได้แก่คฤหาสถ์พิเศษของกษัตริย์หรือเรือนพิเศษของพระอิศวร และปลาชนิดหนึ่งที่มีคุณลักษณะประสานธาตุ ขจัดเสมหะและดี ดังข้อความว่า

นนฺทฺยาวรฺตฺต ปุ.

ทกฺษิณานุคตาลินฺทตฺ- ตฺรยํ ยตฺ ปศฺจิมามุขมฺ
ปูชนีโยตฺตรจฺฉายํ นนฺทฺยาวรฺตฺตํ วทนฺติ ตทิตฺยุกฺเต

นฤปคฤหเภเท, ตครวฤกฺเษ, มตฺสฺยเภเท จ.[๙]

"นนฺทฺยาวรฺตฺต ปุงลิงค์. ย่อมเป็นไปในคฤหาสถ์พิเศษของกษัตริย์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า

'คฤหาสถ์ใดมีระเบียงสามทางไปตามทิศใต้ และมีหน้ามุข
ในทิศตะวันตก มีร่มเงาที่ร่มรื่นควรยกย่อง คฤหาสถ์นั้น
ชื่อว่านันทยาวรรต'

และย่อมเป็นไปในต้นกฤษณา และปลาชนิดหนึ่ง"

นนฺทฺยาวรฺตฺตะ, ปุํ, (นนฺทิชนก อาวรฺตฺโต ยตฺร.) อีศฺวรสทฺยวิเศษะ อิตฺยมระ ๒.๒.๑๐ ตสฺย ลกฺษณํ ยถา,-

ทกฺษิณานุคตาลินฺทตฺ- ตฺรยํ ยตฺ ปศฺจิมามุขมฺ
ปูชนีโยตฺตรจฺฉายํ นนฺทฺยาวรฺตฺตํ วทนฺติ ตตฺ. อิติ

ภรตธฤตสาญฺชะ.

ตครทฺรุมะ อิติ วิศฺวะ. มตฺสฺยเภทะ. ตสฺย คุณะ. สํคฺราหิตฺวมฺ กผปิตฺตวินาศิตฺวญฺจ อิติ ราชวลฺลภะ.[๑๐]

“นนฺทฺยาวรฺตฺตะ ปุงลิงค์. [มีรูปวิเคราะห์ว่า] นนฺทิชนก อาวรฺตฺโต ยตฺร (นันทยาวรรต คือ มีการเวียนที่ยังความยินดีให้เกิดขึ้น) คัมภีร์อมรโกษ ๒.๒.๑๐ กล่าวว่าเป็นเรือนพิเศษของพระอิศวร ลักษณะของเรือนพิเศษนั้น พึงทราบดังคัมภีร์ภรตธฤตสาญชะกล่าวว่า

‘คฤหาสถ์ใดมีระเบียงสามทางไปตามทิศใต้ และมีหน้ามุขในทิศตะวันตก มีร่มเงาที่ร่มรื่นควรยกย่อง คฤหาสถ์นั้นชื่อว่านันทยาวรรต’

คัมภีร์วิศวะกล่าวว่าเป็นต้นกฤษณา คัมภีร์ราชวัลลภะกล่าวว่าเป็นปลาชนิดหนึ่งที่มีคุณลักษณะประสานธาตุ ขจัดเสมหะและดี”

รูปดอกพุดซ้อนนับว่าเป็นมงคลของชาวอินเดียในสมัยก่อนเหมือนปลาคู่และฉัตรเป็นต้น ดังข้อความในคัมภีร์วิมติวิโนทนีว่า

อฏฺฐ มงฺคลานิ นาม สงฺโข จกฺกํ ปุณฺณกุมฺโภ คยา สิรีวจฺโฉ องฺกุโส ธชํ โสวตฺถิกนฺติ วทนฺติ. มจฺฉยุคฬฉตฺตนนฺทิยาวฏฺฏาทิวเสนปิ วทนฺติ.[๑๑]

“ขึ้นชื่อว่ามงคล ๘ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นสังข์ กงจักร หม้อใส่น้ำเต็ม คทา เรือนยอด ขอช้าง ธง และสวัสติกะ บางอาจารย์กล่าวว่าเป็นปลาคู่ ฉัตร และดอกพุดซ้อน เป็นต้น”

มงคลเหล่านี้ยังพบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่นว่า

กายพนฺธนวิเธ อฏฺฐมงฺคลาทิกํ ยํ กิญฺจิ วิการรูปํ น วฏฺฏติ.[๑๒]

“รูปที่กระทำขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งมีมงคล ๘ เป็นต้น ย่อมไม่ควรในดุมของประคตเอว”

“อฏฺฐ มงฺคลานิ นาม สงฺโข จกฺกํ ปุณฺณกุมฺโภ คยา สิรีวจฺโฉ องฺกุโส ธชํ โสวตฺถิกนฺ”ติ วทนฺติ.[๑๓]

“ขึ้นชื่อว่ามงคล ๘ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นสังข์ กงจักร หม้อใส่น้ำเต็ม คทา เรือนยอด ขอช้าง ธง และสวัสติกะ”

ส่วนใหญ่มงคลเหล่านี้มีอยู่ในฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าร่วมกับมงคลอื่นๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และความมีสิริมงคล อนึ่ง ความเป็นมงคลนั้นขึ้นอยู่กับสถานที่แต่ละแห่งว่าคนในสถานที่นั้นๆ นิยมยกย่องสิ่งใดว่าเป็นมงคล ทำให้มงคล ๘ แตกต่างกันดังที่กล่าวไว้แล้ว แม้วรรณกรรมฝ่ายสันสกฤตและอรรธมาคธี ก็กล่าวถึงมงคล ๘ ไว้ต่างจากวรรณกรรมบาลี ขอเทียบเคียงมงคลตามมติเหล่านั้น ดังนี้

ลำดับ	วาจัสปัตยะ[๑๔]	อรรธมาคธีโกศะ[๑๕]
๑	พราหมณ์ (พฺราหฺมณ)	สวัสติกะ (โสวตฺถิก)
๒	วัว (โค)	พระโลมาสีขาวรูปกากบาทเวียนขวาเป็นเกลียว (สิริวตฺถา)
๓	ไฟ (หุตาศน)	กงจักรที่มีปลายแหลม (ณํทิยาวตฺต)
๔	ทอง (หิรณฺย)	ถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วทฺธมาณค)
๕	เนยใส (สรฺปิ)	ราชบัลลังก์ (ภทฺทาสณ)
๖	พระอาทิตย์ (อาทิตฺย)	หม้อใส้น้ำเต็ม (กลส)
๗	น้ำ (อาป)	ปลา (มจฺฉ)
๘	กษัตริย์ (ราชนฺ)	คันฉ่อง (ทปฺปณ)

วฑฺฒมาน (ถ้วยใส่เครื่องสังเวย)

คำว่า วฑฺฒมาน บางแห่งใช้เป็น วทฺธมาน บ้าง วฑฺฒมานก บ้าง (สันสกฤตมีรูปว่า วรฺทฺธมาน, วรฺทฺธมานก ปรากฤตและอัทธมาคธีมีรูปว่า วฑฺฒมาน, วฑฺฒมานย) ฉบับไทยแปลว่า รูปดอกไม้เป็นเครื่องประดับ บ้าง รูปถาดทอง บ้าง รูปภาชนะบรรจุอาหารหรือเครื่องสังเวย บ้าง ฉบับพม่ามีคำแปลว่า ถ้วยใส่เครื่องสังเวย ความหมายนี้สอดคล้องกับความหมายในสันสกฤตที่กล่าวว่า

วรฺทฺธมาน. ปุ. วฤธ-ศานจฺ. เอรณฺฑวฤกฺเษ, วฤทฺธิศีเล ตฺริ. ศราเว (มฤตฺปาตฺรเภเท) วิษฺเณา, ธนินำ คฤหเภเท, เทศเภเท, นครเภเท จ. วฤทฺธิยุกฺเต ตฺริ.[๑๖]

"วรฺทฺธมาน. ปุงลิงค์ สำเร็จรูปมาจาก วฤธ ธาตุ + ศานจฺ ปัจจัย ใช้ในความหมายว่า ต้นละหุ่ง, เมื่อเป็นไตรลิงค์ใช้ในความหมายว่า ผู้เจริญโดยปกติ และใช้ในความหมายว่า ถ้วย[ใส่เครื่องสังเวย]อย่างถ้วยดื่มน้ำอมฤต, พระวิษณุ, คฤหาสถ์ของผู้มีทรัพย์, สถานที่เฉพาะ[ที่ชื่อว่า วรรธมานะ] และนครเฉพาะ[ที่ชื่อว่า วรรธมานะ] เมื่อเป็นไตร-ลิงค์ใช้ในความหมายว่า ผู้ประกอบด้วยความจริญ"

รูปมงคลดังกล่าวตรงกับศิลปะอินเดียสมัยแรกที่ทำเป็นรูปถ้วยใส่เครื่องสังเวยตั้งไว้บูชาหน้ารูปเคารพ ในวัดฮินดูบางแห่งยังเก็บสิ่งนี้ไว้เป็นวัตถุโบราณของวัด ความหมายนี้ยังปรากฏในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา (คำอธิบายคาถา ๔๕๘) ว่า วฑฺฒมานโกปฺยตฺร (แม้ วฑฺฒมานโก ก็มีได้ในความหมายว่า ถ้วย นี้)

คำว่า วฑฺฒมาน นี้ปรากฏในเครื่องบรรณาการที่พระเจ้าอโศกส่งไปถวายแด่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ แต่ฎีกาของพระวินัยกล่าวถึงความหมายว่า ผงหอม หรือผงสำหรับสนานกาย ดังข้อความว่า

วฑฺฒมานนฺติ อลงฺกรณจุณฺณํ. อริยเทเส อตีว สมฺมตํ กิร. เอกรณเสนฺหรณา อิติ ทมิฬา.[๑๗]

"คำว่า วฑฺฒมานํ (ผงหอม) คือ ผงที่เป็นเครื่องประดับ ได้ยินว่าเป็นที่รู้จักยิ่งนักในถิ่นของชาวอารยัน ชาวทมิฬกล่าวว่าเป็นผงที่ผสานกันด้วยผงอย่างเดียวกัน"

วฑฺฒมานนฺติ อลงฺการจุณฺณํ. นหานจุณฺณนฺติ เกจิ.[๑๘]

"คำว่า วฑฺฒมานํ (ผงหอม) คือ ผงที่เป็นเครื่องประดับ บางคนกล่าวว่าเป็นผงสำหรับสนานกาย"

ในฉบับนี้แปลตามตามสันสกฤตและอภิธานัปปทีปิกาฎีกา แต่ฎีกาของพระสูตรสองฉบับที่อธิบายเรื่องนี้มีข้อความต่างกัน คือ ฎีกาของมัชฌิมนิกายมีข้อความว่า

วฑฺฒมานกนฺติ ปุริสหาริปุริสงฺคํ.[๑๙]

"คำว่า วฑฺฒมานกํ คือ ส่วนของบุรุษที่บุรุษนำไป"

คัมภีร์ปาทจักกทีปนีที่แต่งเป็นภาษาพม่า อ้างข้อความข้างต้นแล้วแปลว่า หมวก ส่วนฎีกาของทีฆนิกาย (เล่ม ๒ หน้า ๔๕) มีข้อความว่า วฑฺฒมานกนฺติ ปุริมหาทีสุ ทีปงฺกํ แต่ข้อความนี้น่าจะเกิดจากการจารจารที่ผิดพลาด เพราะแปลตามหลักภาษาไม่ได้ และข้อความอื่นในเรื่องนี้ของฎีกาทีฆนิกายและมัชฌิมนิกายตรงกันหมด นอกจากนี้ข้อความของฎีกามัชฌิมนิกายข้างต้น ก็อาจเกิดจากการจารผิดพลาดเช่นเดียวกัน ขอฝากให้ผู้รู้พิจารณา

โสวตฺถิก (รูปสวัสติกะ)

โสวตฺถิก ฉบับไทยบางฉบับแปลว่า รูปสายสร้อย บ้าง รูปสวัสติกะ บ้าง ฉบับพม่าแปลว่า รอยคอสามรอย บ้าง รูปสวัสติกะ บ้าง คำนี้ควรแปลว่า รูปสวัสติกะ คือ ลายกากบาทปลายหักมุมขวา หมายถึง ความหมุนเวียนของกาลเวลา ความยั่งยืน สันนิษฐานกันว่าเป็นรูปดวงอาทิตย์โคจรเวียนขวา (สันสกฤตมีรูปว่า สฺวสฺติก ปรากฤตมีรูปว่า โสวตฺถิอ อัทธมาคธีมีรูปว่า โสวตฺถิย) คำนี้ประกอบรูปศัพท์มาจาก สุวตฺถิ ศัพท์ + ณิก ปัจจัยใน *อาวหติ* ตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ที่กล่าวไว้ในฎีกาของมัชฌิมนิกายว่า

สุวตฺถึ อนุปทฺทวํ อาวหตีติ โสวตฺถิโก.[๒๐]

“โสวัตถิกะ คือ สิ่งที่นำความสวัสดี กล่าวคือ สิ่งที่ปราศจากอุปสรรค”

อีกนัยหนึ่ง สำเร็จรูปมาจาก โสตฺถิ ศัพท์ + ฉนฺ ปัจจัยใน *หิต* ตัทธิต มีรูปวิเคราะห์กล่าวไว้ในคัมภีร์ศัพทัสโตมมหานิธิ (หน้า ๕๐๔) ว่า โสตฺถิโน สุภาย หิตํ โสวตฺถิกํ (โสวัตถิกะ คือ สิ่งที่เกื้อกูลแก่ความสวัสดีกล่าวคือความดีงาม)

ฉบับพม่าและฉบับไทยบางฉบับมีรูปว่า โสวตฺติก รูปนี้ไม่ถูกต้องตามหลักภาษา เพราะมีรากศัพท์มาจาก สุวตฺถิ ศัพท์ที่เป็นบทนิบาตเหมือน โสตฺถิ (ความสวัสดี) ไม่ใช่มาจาก สุวตฺติ ศัพท์

วฏํสก (ดอกไม้กรองบนศีรษะ)

วฏํสก บางแห่งใช้เป็น วตํสก บ้าง วฏํส บ้าง ฉบับพม่าแปลว่า ดอกไม้กรองบนศีรษะ ฉบับไทยแปลว่า ดอกไม้กรองบนศีรษะ บ้าง พวงมาลัย บ้าง ความหมายแรกเป็นดอกไม้ทำด้วยทองใช้ประดับศีรษะ พบในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๓๐๘) ว่า อุตฺตํโส เสขราเวฬา มุทฺธมาลฺยํ วฏํสโก (อุตฺตํส, เสขร, อาเวฬ, มุทฺธมาลฺย และ วฏํสก = ดอกไม้กรองบนศีรษะ) แม้ฎีกาของพระสูตรก็อธิบายว่า

วฏํสโกติ อาเวฬํ.[๒๑]

"คำว่า วฏํสโก แปลว่า ดอกไม้กรองบนศีรษะ"

ความหมายว่า พวงมาลัย ไม่พบในคัมภีร์ใดๆ นอกจากนี้ ในคัมภีร์ฎีกาของพระวินัยยังพบความหมายว่า ต่างหู ดังข้อความว่า

วฏํสกนฺติ กณฺณปิฬนฺธนวฏํสกนฺติ วุตฺตํ โหติ. วฏํสกํ กณฺณจูฬิกฏฺฐาเน โอลมฺพกนฺติปิ วทนฺติ.[๒๒]

"คำว่า วฏํสก หมายถึง ต่างหูที่ประดับหู บางอาจารย์กล่าวว่า วฏังสกะเป็นต่างหูอันห้อยอยู่ที่ใบหู"

เครื่องประดับประเภทนี้ ปรากฏในเครื่องบรรณาการที่พระเจ้าอโศกส่งไปถวายแด่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ในฎีกาของพระวินัยแปลว่า ต่างหู แต่ฎีกาของพระสูตรที่อธิบายเรื่องนี้แปลว่า ดอกไม้กรองบนศีรษะ ในที่นี้จึงแปลตามฎีกาของพระสูตร

อุณฺหีส (กรอบหน้า)

คำว่า อุณฺหีส ฉบับไทยบางฉบับแปลว่า มงกุฎ บ้าง ผ้าโพกศีรษะ บ้าง ฉบับพม่าแปลว่า กรอบหน้า คือ เครื่องประดับหน้าผากเป็นรูปกระจัง ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๒๘๔) กล่าวว่า สิโรเวฏฺฐนมุณฺหีสํ (สิโรเวฏฺฐน, อุณฺหีส = กรอบหน้า) แม้อรรถกถาของทีฆนิกายก็กล่าวว่า

มหาปุริสสฺส หิ ทกฺขิณกณฺณจูฬิกโต ปฏฺฐาย มํสปฏลํ อุฏฺฐหิตฺวา สกลนลาฏํ ฉาทยมานํ ปูรยมานํ คนฺตฺวา วามกณฺณจูฬิกายํ ปติฏฺฐิตํ, ตํ รญฺโญ พนฺธอุณฺหีสปฏฺโฏ วิย วิโรจติ. มหาปุริสสฺส กิร อิมํ ลกฺขณํ ทิสฺวา ราชูนํ อุณฺหีสปฏฺฏํ อกํสุ.[๒๓]

“โดยแท้จริงแล้ว แผ่นเนื้อของพระมหาบุรุษเกิดขึ้นตั้งแต่ใบหูขวาไปปิดพระนลาฏทั้งหมดให้เต็มอยู่ไปจนถึงใบหูซ้าย แผ่นเนื้อนั้นย่อมงามเหมือนแผ่นกรอบหน้าที่ตั้งไว้แก่พระราชา ได้ยินว่ามหาชนเห็นลักษณะนี้ของพระมหาบุรุษแล้ว กระทำแผ่นกรอบหน้าแก่พระราชาทั้งหลาย”

คำอธิบายศัพท์ในปัชชมธุ

คาถา ๑

คำว่า อุณฺณา สำเร็จรูปมาจาก อูณุ ธาตุ (อจฺฉาทเน = ปกปิด) + อ ปัจจัย สันสกฤตใช้เป็น อูรฺณา โดยทั่วไปแปลว่า ขน คือ ขนแกะ เป็นต้น หรือขนระหว่างคิ้ว[๑] ในที่นี้ใช้ในความหมายหลัง แปลว่า พระอุณาโลม คือ ขนละเอียดอ่อนระหว่างพระขนงของพระพุทธเจ้าที่มีสีขาวสะอาดสุกใสเหมือนดาวประกายพฤกษ์ มีลักษณะเวียนขวาปลายงอนขึ้น และยาวคืบหนึ่งเมื่อจับปลายดึงออก[๒]

คำว่า คลิตฺวา เป็นปุพพกาลกิริยาใน จา ธาตุของ ทลฺหฺจ ซึ่งมาจาก ทล บทหน้า + จา ธาตุ (คตินิวตฺติมฺหิ = ห้ามการไป, ยืน) + อ ปัจจัย บทที่ลง อ ปัจจัยนี้สำเร็จรูปเป็นปุงลิงค์หรือไตรลิงค์ คือ

๑. ปุงลิงค์ลงท้ายธาตุเหล่านี้ คือ

ก. ธาตุพยางค์เดียว จำแนกเป็น

- อิ วัณณันตธาตุ (ธาตุที่มีสระ อิ วัณณะอยู่ท้าย) เช่น

ชิ ธาตุ = ชโย, วิชโย (การชนะ)

สิ ธาตุ = นิสฺสโย (ที่อาศัย), อนุสโย (อนุสัย, กิเลสชนิดหนึ่งที่นอนเนื่องอยู่ในจิต)

จิ ธาตุ = สญฺจโย (การสั่งสม, การรวบรวม), ปจฺจโย (ปัจจัย, เหตุอันเป็นแดนเกิดของผล)

ขิ ธาตุ = ขโย (การสิ้นไป)

นี ธาตุ = วินโย (วินัย, เครื่องสั่งสอน), นโย (การนำไป)

กี ธาตุ = กโย (การซื้อ), อาลโย (บ้าน, กามคุณ)

ลี ธาตุ = ลโย (บ้าน)

- อุ วัณณันตธาตุ (ธาตุที่มีสระ อุ วัณณะอยู่ท้าย) เช่น

สุ ธาตุ = อสฺสวา (ผู้ที่เชื่อฟัง), ปฏิสฺสโว (การรับปาก), อาสวา (กิเลสที่ไหลไปถึงภวัคคพรหม)

รุ ธาตุ = รโว (เสียง)

ลุ ธาตุ = ลโว (การเก็บเกี่ยว)

ภู ธาตุ = ภโว (ภพ, สิ่งที่เป็นอยู่), ปภโว (แดนเกิด)

ข. ธาตุ ๒ พยางค์มี วร ธาตุ เป็นต้นที่ไม่มีบทหน้า เช่น

วร ธาตุ = สํวโร (ความสำรวม)

คมุ ธาตุ = อาคโม (การมา)

คห ธาตุ = นิคฺคโห (การข่ม)

สปฺป ธาตุ = สปฺโป (งู)

ทิวุ ธาตุ = เทโว (เทพ)

กมุ ธาตุ = ปกฺกโม (การหลีกไป)

ทร ธาตุ = อาทโร (ความเอื้อเฟื้อ)

๒. ไตรลิงค์ ลงท้ายธาตุเหล่านี้ คือ

ก. ธาตุพยางค์เดียวที่มีบทหน้า เช่น ปพฺพตฏฺโจ ปุริโส (บุรุษผู้ยืนอยู่บนภูเขา), ปพฺพตฏฺจา นที (แม่น้ำอยู่บนภูเขา), ปพฺพตฏฺจํ โอสธํ (สมุนไพรขึ้นอยู่บนภูเขา); มคฺคฏฺโจ ปุริโส (บุรุษผู้ตั้งอยู่ในมรรค), มคฺคฏฺจา อิตฺถี (สตรีผู้ตั้งอยู่ในมรรค), มคฺคฏฺจํ ญาณํ (ญาณที่ตั้งอยู่ในมรรค)

ข. ธาตุหลายพยางค์ที่มีบทหน้า เช่น อนฺนทโท ปุริโส (บุรุษผู้ถวายอาหาร), อนฺนททา กญฺญา, (หญิงสาวผู้ถวายอาหาร) อนฺน-ททํ กุลํ (ตระกูลที่ถวายอาหาร); ธมฺมธโร ภิกฺขุ (ภิกษุผู้ทรงธรรม), ธมฺมธรา ภิกฺขุนี (ภิกษุณีผู้ทรงธรรม), ธมฺมธรํ กุลํ (สกุลที่ทรงธรรม)

คาถา ๖

คำว่า สสฺเสวิชนฺตุ มาจาก ส (ตน) + เสวี (ผู้มีปกติซ่องเสพ) + ชนฺตุ (เหล่าสัตว์) มีรูปวิเคราะห์ว่า เสวติ สีเลนาติ เสวี, สสฺส เสวี สสฺเสวี, สสฺเสวี จ โส ชนฺตุ จาติ สสฺเสวิชนฺตุ ในรูปนี้ให้รัสสะ อี ใน เสวี เป็น อิ ดังคำว่า หตฺถิปทํ (รอยเท้าช้าง) สาริปุตฺโต (บุตรของนางสารี) ชมฺพุสาขา (กิ่งของต้นหว้า)

คำว่า ชินปทา ลง โย วิภัตติ แล้วแปลง โย ที่ลงท้ายนปุงสกลิงค์ เป็น นิ ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๒๐๘) ว่า อโต นิจฺจํ (แปลง โย วิภัตติท้ายนปุงสกลิงค์ที่เป็น อ การันต์ เป็น นิ แน่นอน) แล้วแปลง นิ เป็น อา ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๑๐๗) ว่า สพฺพโยนีนมาเอ (แปลง โย และ นิ ปฐมาวิภัตติทั้งหมด ท้ายนามศัพท์ อ การันต์ เป็น อา และ เอ ได้บ้าง) ดังอุทาหรณ์ในคัมภีร์พุทธวงศ์ว่า

ยา ปุพฺเพ โพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกวรมาภุเช
นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร.[๔]

"นิมิตเหล่าใดที่เคยปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ในปางก่อน เมื่อนั่งเข้าสมาธิอันประเสริฐ นิมิตเหล่านั้นปรากฏในวันนี้"

ในตัวอย่างข้างต้น คำว่า ยา เป็นวิเสสนะของ นิมิตฺตานิ ในที่นี้ใช้เป็น ยา เพื่อให้ครบ ๘ พยางค์ในบาทคาถา อย่างไรก็ตาม อรรถกถาของพุทธวงศ์กล่าวว่าให้ลบ นิ อักษรในรูปเดิมว่า ยานิ ดังข้อความว่า

ยา ปุพฺเพติ ยานิ ปุพฺเพ. วิภตฺติโลปํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.[๓]

"คำว่า ยา ปุพฺเพ แปลว่า นิมิตเหล่าใดในกาลก่อน พึงทราบว่ากล่าวไว้โดยกระทำการลบวิภัตติ"

การกล่าวถึงการลบ นิ อักษรในเรื่องนี้ เป็นการกล่าวโดยย่อที่เห็นว่า นิ อักษรหายไป มิได้มุ่งแสดงถึงการประกอบรูปศัพท์ด้วยการลบ นิ อักษร เพราะตามหลักภาษาในบาลีและสันสกฤตไม่มีกฎที่กล่าวถึงการลบ นิ อักษรไว้

คาถา ๗

คำว่า ยทสฺสิต ตัดบทเป็น ยํ + อสฺสิต คำว่า อสฺสิต แปลตามศัพท์ว่า "อาศัย" สำเร็จรูปมาจาก อา บทหน้า + สิ ธาตุ + ต ปัจจัย

ตามปกติ สรรพนามคือ ย เมื่อเข้าสมาสกับบทหลัง ต้องลงนิคคหิตเป็นอาคมท้าย ย ในเพราะสระหลัง หรือซ้อนพยัญชนะสังโยคเมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง เช่น ยํขนฺธาทิ (ขันธ์เป็นต้นใด), ยํคุณา (คุณเหล่าใด), ยคฺคุณา (คุณเหล่าใด) ดังข้อความในสัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา) ว่า

ยสทฺทสฺส สมาสมฺหิ สทฺธึ ปรปเทหิ เว
นิคฺคหีตาคโม วาถ ทฺวิภาโว วา สิยา ทฺวิธา.[๕]

"ในการเชื่อม ย ศัพท์กับบทหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคม หรือซ้อนพยัญชนะ ๒ อย่างโดยแท้"

แม้ ต สรรพนามก็มีนัยเหมือน ย สรรพนาม โดยลงนิคคหิตเป็นอาคมหรือซ้อนพยัญชนะเหมือนกัน เช่น ตํปุตฺโต (บุตรของบุคคลนั้น), ตํสทิโส (เหมือนกับบุคคลนั้น), ตํนินฺโน (โน้มไปในสิ่งนั้น), ตปฺโปโณ (น้อมไปในสิ่งนั้น), ตปฺปพฺภาโร (ลุ่มลาดไปในสิ่งนั้น), ตพฺภูโต (เป็นสิ่งนั้น), ตคฺคุโณ (คุณของบุคคลนั้น), ตสฺสทิโส (เหมือนกับบุคคลนั้น) ดังข้อความในสัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา) ว่า

ตสทฺทสฺส สมาสมฺหิ สทฺธึ ปรปเทหิ เว
นิคฺคหีตาคโม ปุพฺพ- ปเท ทฺวิตฺตนฺตุ ปจฺฉิเม.[๖]

"ในการเชื่อม ต ศัพท์กับบทหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมในบทหน้า หรือซ้อนพยัญชนะในบทหลังโดยแท้"

คาถา ๙

คำว่า ตฺยงฺฆี ตัดบทเป็น เต + องฺฆี คำว่า องฺฆี นี้ไม่พบในพระไตรปิฎก จัดเป็นคำบาลีที่เปลี่ยนมาจากสันสกฤตว่า องฺฆฺริ, องฺฆ-ริสฺ แปลว่า รากไม้, ขาม้า (ขาเก้าอี้), เท้า ดังคำบาลีว่า วกฺข (ต้นไม้) ที่เปลี่ยนมาจากสันสกฤตว่า วฤกฺษ

คาถา ๑๐

คำว่า ยตฺรุลฺลสนฺติ ในบาทแรก ตัดบทเป็น ยตฺร + อุลฺลสนฺติ คำว่า อุลฺลสนฺติ สำเร็จรูปมาจาก อุ บทหน้า + ลส ธาตุ (ทิตฺติยํ = รุ่งโรจน์) + อ ปัจจัย + อนฺติ วิภัตติ

คำว่า ตานชฺช ในบาทที่ ๔ ตัดบทเป็น ตานิ + อชฺช โดยทั่วไป อชฺช ศัพท์แปลว่า "ในวันนี้" มาจาก อิม ศัพท์ + ชฺช ปัจจัยในอัพยย-ตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า อิมสฺมึ ทิวเส อชฺช (ในวันนี้ ชื่อว่า อัชชะ) แต่คำนี้แปลว่า "ในกาลนี้, ปัจจุบันกาล" ก็ได้ มีรูปวิเคราะห์ว่า อิมสฺมึ กาเล อชฺช (ในกาลนี้ ชื่อว่า อัชชะ) ความหมายนี้ยังปรากฏในรูปที่เข้าสมาสกับคำอื่นว่า อชฺชกาล, อชฺชตนกาล ดังอุทาหรณ์ว่า

ตานิ ยาวชฺชกาลา ทียนฺติเยว.[๗]

"สลากภัต ๘ เหล่านั้น บุคคลย่อมถวายจนถึงปัจจุบันกาลนั่นแหละ"

อาจริยปรมฺปราย ยาวชฺชกาลา อาภโต.[๘]

“ลำดับอาจารย์ต่อๆ มาได้นำพุทธวงศ์มาจนถึงปัจจุบันกาล”

ตโต อุทฺธํ เตสํเยว สิสฺสานุสิสฺสสงฺขาตาย อาจริยปรมฺปรา ยาวชฺชตนกาลา อาภโต.[๙]

“ถัดจากนั้น ลำดับอาจารย์ต่อๆ มาคือศิษย์และศิษยานุศิษย์ของพระเถระเหล่านั้นได้สืบทอดพระอภิธรรมมาจนถึงปัจจุบันกาล”

คาถา ๑๒

คำว่า ปุณฺณตฺต'มงฺคิ'มนุกุพฺพตุ ตัดบทเป็น ปุณฺณตฺตํ + องฺคึ + อนุกุพฺพตุ คำว่า องฺคึ มาจาก องฺคี ศัพท์ซึ่งลง อํ วิภัตติ โดย องฺคี ประกอบรูปศัพท์มาจาก องฺค ศัพท์ + อี ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า องฺคํ อสฺส อตฺถีติ องฺคี (อังคี คือ ผู้มีอวัยวะ, ชน) คำนี้เป็นคำไวพจน์ของ สตฺต พบเป็นรูปว่า องฺคินฺ ในภาษาสันสกฤต โดยลง อินฺ ปัจจัยแทน อี ปัจจัยในบาลี รูปนี้พบในคาถา ๑๐๓ เป็นรูปปฐมาวิภัตติ พหูพจน์ว่า องฺคี

คาถา ๒๔

คำว่า ทาเหตฺตเนสุ ในบาทที่ ๒ ตัดบทเป็น ทาเห + อตฺตเนสุ ตามปกติ อตฺต ศัพท์ที่แปลว่า “ตน, จิต” มักประกอบรูปเป็นเอกพจน์ เมื่อต้องการจะเน้นความเป็นพหูพจน์ ก็มักใช้สองศัพท์ เช่น อตฺตโน อตฺตโน (ของตนๆ) มีลำดับบทในวิภัตติทั้ง ๗ หมวดกล่าวไว้ในปทรูปสิทธิปกรณ์ (สูตร ๑๒๙) ว่า

อตฺต **สทฺทปทมาลา**

วิภัตติ	เอกพจน์	พหูพจน์
ปฐมา	อตฺตา	อตฺตาโน
อาลปนะ	โภ อตฺต โภ อตฺตา	ภวนฺโต อตฺตาโน
ทุติยา	อตฺตานํ อตฺตํ	อตฺตาโน
ตติยา	อตฺตนา อตฺเตน	อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ
จตุตถี	อตฺตโน	อตฺตานํ
ปัญจมี	อตฺตนา	อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ
ฉัฏฐี	อตฺตโน	อตฺตานํ
สัตตมี	อตฺตนิ	อตฺเตสุ

แม้รูปว่า อตฺตเนสุ จะไม่กล่าวไว้ในปทรูปสิทธิปกรณ์ แต่ก็พบในคัมภีร์พาลาวตาร (หน้า ๑๘) มีรูปว่า อตฺเตสุ แม้โมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๑๙๕) ก็กล่าวว่า สุหิสุ นกฺ (ลง น อักษรเป็นอาคมท้าย อตฺต และ อาตุม ศัพท์ในเพราะ สุ และ หิ วิภัตติ) มีรูปว่า อตฺตเนสุ อตฺเตสุ (ในตนทั้งหลาย)

คำว่า สลฺโลก (ชาวโลกผู้ดีงาม, สัตบุรุษ) ในบาทที่ ๓ มาจาก สนฺต ศัพท์ + โลก ศัพท์ คำนี้เป็นคำไวพจน์ของ สปฺปุริส, สชฺชน จึงแปลว่า "สัตบุรุษ" เมื่อแปลง สนฺต เป็น ส แล้วให้ซ้อน ลฺ เป็น ลฺล ปทรูปสิทธิปกรณ์ (สูตร ๔๐) กล่าวถึงการซ้อนพยัญชนะเมื่อแปลง สนฺต เป็น ส ไว้อย่างแน่นอน เช่น

- สกฺกาโร [ส + กาโร] (การสักการะ, การบูชา)
- สกฺกโต [ส + กโต] (อันบุคคลบูชาแล้ว)
- สทฺทิฏฺฐิ [ส + ทิฏฺฐิ] (ความเห็นถูก)
- สปฺปุริส [ส + ปุริส] (คนดี)

คาถา ๒๕

คำว่า หนตา'ฆทนฺตึ ตัดบทเป็น หนตุ + อฆทนฺตึ ในที่นี้ อฆ ศัพท์ใช้ในความหมายว่า "บาป" มีคำไวพจน์ ๑๑ ศัพท์ คือ ปาป, กิพฺพิส, เวร, ทุจฺจริต, ทุกฺกฏ, อปุญฺญ, อกุสล, กณฺห, กลุส, ทุริต, และ อาคุ

คาถา ๓๓

ในคัมภีร์ชาดกชื่อสุปปารกชาดกมีเรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนายเรือชื่อสุปปาระบัณฑิต วันหนึ่งพาพ่อค้าเดินทางข้ามมหาสมุทร แต่เรือถูกลมพัดออกนอกเส้นทางปกติ เมื่อเดินทางนานต่อไปอีก ๔ เดือนได้ไปถึงมหาสมุทรเหล่านี้ คือ

๑. ขุรมาลี มีกลุ่มปลาที่เหมือนมนุษย์และจมูกคมเหมือนคมมีด เต็มไปด้วยเพชร

๒. อัคคมาลี มีคลื่นเป็นเปลวไฟ เต็มไปด้วยทอง

๓. ทธิมาลี มีสีเหมือนนมเปรี้ยว เต็มไปด้วยเงิน

๔. กุสมาลี มีสีเขียวเหมือนหญ้าคา เต็มไปด้วยทับทิม

๕. นฬมาลี มีสีเหมือนไม้อ้อ เต็มไปด้วยแก้วไพฑูรย์

๖. พลวามุขี มีน้ำวนใหญ่ที่จมเรือทุกลำ

เมื่อเรือถึงมหาสมุทรพลวามุขี สุปปาระบัณฑิตได้กระทำสัจกิริยาว่าท่านไม่เคยฆ่าสัตว์มาตั้งแต่รู้ความเลย ด้วยสัจวาจานี้ขอจงมีความสวัสดี แล้วหลั่งน้ำจากถ้วยที่มีน้ำเต็มที่หัวเรือ ด้วยสัจจานุภาพทำให้เรือที่แล่นผิดทางนานถึง ๔ เดือนสามารถไปถึงท่าภารุกัจฉะภายในวันเดียว[๑๐]

คาถา ๓๔

คำว่า ชหตาภวนฺตํ ตัดบทเป็น ชหตุ + อาภว + อนฺตํ ท่านประกอบใช้ทุติยาวิภัตติ เอกพจน์ในที่นี้ แต่อาจจะลงปัญจมีวิภัตติเป็นรูปว่า ชหตาภวนฺตา ก็ได้ เพราะบทที่เข้าสมาสกับ อา อุปสรรคที่ใช้ในความหมายว่า มริยาทา (ขอบเขต) หรืออภิวิธิ (แผ่ไป) อาจลงทุติยา-วิภัตติหรือปัญจมีวิภัตติ ดังข้อความในคัมภีร์นิรุตติทีปนีว่า

มริยาทาภิวิธีสุ ปวตฺเตหิ อาสทฺท-ยาวสทฺเทหิ โยเคปิ ปญฺจมี ทุติยา จ.[๑๑]

"ลงปัญจมีวิภัตติและทุติยาวิภัตติแม้ในการประกอบกับ อา ศัพท์และ ยาว ศัพท์ที่เป็นไปในมริยาทาและอภิวิธิ"

มริยาทา (ขอบเขต) คือ เขตแดนซึ่งเป็นภายนอกจากกิริยา เช่น อาปพฺพตา เขตฺตํ (นาจรดภูเขา) ในที่นี้ภูเขามิได้เป็นนา จึงเป็นภายในจากกิริยาตั้งอยู่ (ติฏฺฐติ) ของนา อรรถมริยาทานี้แปลว่า "จรด, ถึง"

อภิวิธิ (แผ่ไป) คือ แผ่ไปซึ่งกิริยาอยู่ภายใน เช่น อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ (เกียรติศักดิ์ฟุ้งขจรถึงพรหมโลก) ในที่นี้เกียรติ-ศักดิ์ฟุ้งขจรถึงพรหมโลก โดยมีกิริยาฟุ้งขจรอยู่ภายใน อรรถอภิวิธินี้แปลว่า "ถึง"

คาถา ๓๘

คำว่า ธาตุธามา แปลว่า พรหมโลก คำนี้สำเร็จรูปมาจาก ธาตุ ศัพท์ + ธาม ศัพท์ คำว่า ธาม เป็นศัพท์บาลีที่เปลี่ยนมาจากคำสันสกฤต ว่า ธามนฺ แปลว่า ที่อยู่, โลก ดังนั้น คำว่า ธาตุธาม จึงแปลตามศัพท์ ว่า โลกที่เกิดขึ้นด้วย[รูป]ธาตุ คือ รูปภูมิ ๑๖ ชั้นนั่นเอง มีรูปวิเคราะห์ เป็นมัชเฌโลปีตติยาตัปปุริสสมาสว่า ธาตุยา นิพฺพตฺตา ธามา ธาตุ-ธามา (ธาตุธามะ คือ โลกที่เกิดขึ้นด้วย[รูป]ธาตุ)

คาถา ๔๓

คำว่า มุเน เป็นบทอาลปนะที่ประกอบรูปศัพท์จาก มุนิ ศัพท์ + สิ อาลปนวิภัตติ แปลง สิ เป็น เอ ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๖๐) ว่า ฌพฺรหฺมาทิเตฺว (แปลง ค ท้าย ฌ และ พฺรหฺม ศัพท์เป็นต้นเป็น เอ ได้บ้าง) ดังอุทาหรณ์ในคัมภีร์อปทานว่า

จิรํ ชีว มหาวีร *กปฺปํ ติฏฺจ มหามุเน.*
สพฺพโลกสฺส อตฺถาย *ภวสฺสุ อชรามโร.*[๑๒]

"ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ขอพระองค์จงมีพระชนมชีพอยู่นานๆ ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์จงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัปเพื่อเกื้อกูลแก่ปวงชน ขออย่าให้พระองค์ทรงพระชราและปรินิพพานเสียเลย"

คาถา ๕๒

คำว่า โสรพฺภ มีรูปว่า เสารภฺย ในสันสกฤต และ โสรพฺภ ในปรากฤต สำเร็จรูปมาจาก สุรภิ ศัพท์ + ณฺย ปัจจัยในภาวตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า สุรภิโน ภาโว โสรพฺภํ (โสรัพภะ คือ ความเป็นแห่งของหอม,ความหอม) ดังคัมภีร์ศัพทกัลปทรุมะกล่าวว่า

เสารภฺยํ, กฺลี, (สุรเภรฺภาวะ. สุรภิ + ษฺยญฺ.) มโนชฺญตฺวมฺ, เสาคนฺธมฺ.[๑๓]

"เสารภฺยํ, นปุงสกลิงค์, (สุรเภรฺภาวะ = ความเป็นแห่งของหอม. สุรภิ ศัพท์ + ษฺยญฺ ปัจจัย.) แปลว่า ความน่าชอบใจ, ความหอม"

ในคัมภีร์นิรุตติทีปนี (สูตร ๔๖๕) พบรูปว่า โสรภฺย เหมือนสันสกฤต แต่ลง ณฺย ปัจจัยใน สมฺภูต ตัทธิต มีรูปวิเคราะห์ว่า สุรภิโต สมฺภูตํ โสรภฺยํ (โสรัภยะ คือ สิ่งที่เกิดจากของหอม, ความหอม)

ความจริงแล้วรูปว่า โสรพฺภ หรือ โสรภฺย เป็นคำบาลีที่เปลี่ยนมาจากสันสกฤต ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก คำว่า โสรพฺภ เป็นบาลีแท้ ส่วน โสรภฺย เป็นบาลีที่คล้ายคลึงกับสันสกฤต ดังตัวอย่างในสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา หน้า ๕๑๗-๒๐) ว่า

บาลีแท้	บาลีที่คล้ายคลึงกับสันสกฤต	สันสกฤต
กพฺพ	กาพฺย	กาวฺย
ครุ	คฺรุ	คุรุ
กิริยา	กฺริยา	กฺริยา
วุจฺจติ	อุจฺยเต	อุจฺยเต
วุตฺต	อุตฺต	อุกฺต

คาถา ๗๐

คำว่า สจฺจธิฏฺฐา ในบาทที่ ๒ เป็นสมาสกับ เมตฺตา ในบาทที่ ๓ ตามปกติการเชื่อมสนธิหรือสมาส มักนิยมเชื่อมคำระหว่างบาทที่ ๑ และที่ ๒ หรือระหว่างบาทที่ ๓ และที่ ๔ ไม่นิยมเชื่อมระหว่างบาทที่ ๒ และ ๓ เพราะถือว่าผิดยติคือการตัดคำตามหลักฉันทลักษณ์ ดังฉันท์สันสกฤตชื่อมฤตสัญชีวนีซึ่งอธิบายปิงคลฉันทสูตรกล่าวว่า

ยติ สพฺพตฺถ ปาทนฺเต　　วุตฺตฑฺเฒ ตุ วิเสสโต
สมุทฺทาทิปทนฺเต จ　　พฺยตฺตาพฺยตฺตวิภตฺติเก.[๑๔]

“ยติมีในปลายบาททั้งหมด ในครึ่งคาถาเป็นพิเศษ และในท้ายบทมี สมุทฺท เป็นต้น ที่มีวิภัตติปรากฏหรือไม่ปรากฏ”

[บทที่มีวิภัตติปรากฏคือบทที่ไม่ลบวิภัตติ ส่วนบทที่มีวิภัตติไม่ปรากฏคือบทที่ลบวิภัตติในสมาส บทชนิดนี้เรียกว่า สาภาวิกปท คือ บทโดยสภาพเดิม]

แม้คัมภีร์สุโพธาลังการก็กล่าวว่า

ยติ สพฺพตฺถ ปาทนฺเต　　วุตฺตฑฺเฒ จ วิเสสโต
ปุพฺพาปราเนกวณฺณ-　　ปทมชฺเฌปิ กตฺถจิ.[๑๕]

“ยตินั้นมีในท้ายบาททั้งหมด ในครึ่งคาถาเป็นพิเศษ และในกลางบทซึ่งมีพยางค์มากเป็นส่วนหน้าและส่วนหลังในบางแห่ง”

อย่างไรก็ตาม กฎฉันทลักษณ์นี้กล่าวตามวิธีใช้เป็นส่วนใหญ่ในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤต ในที่นี้ท่านผู้แต่งต้องการจะเชื่อมสมาสยาวๆ จึงเขียนไว้อย่างนี้

คำว่า ชนตานมตฺเต ตัดบทเป็น ชนตานํ + อตฺเต ในคำแปลของปัชชมธุฉบับพม่าที่แปลจากภาษาสิงหล ได้แปล อตฺต ศัพท์ว่า “กายและใจ” ดังนั้น อตฺต ศัพท์ในที่นี้จึงเป็นเอกเสสที่มาจาก อตฺต สองศัพท์และเข้าเชื่อมบทเป็นทวันทสมาสว่า อตฺตา จ อตฺตา จ อตฺตา (อัตตะ คือ กายและใจ)

ลำดับบทของ อตฺต ศัพท์ที่ลงทุติยาวิภัตติ ฝ่ายพหูพจน์ มีรูปว่า อตฺตาโน เท่านั้น แต่ในที่นี้ใช้เป็น อตฺเต เหมือน ปุริเส โดยคล้อยตามรูปทุติยาวิภัตติ เอกพจน์ว่า อตฺตํ ที่พบในพระบาลีว่า

นํ เว ปิยํ เมติ ชนินฺท ตาทิโส
อตฺตํ นิรงฺกจฺจ ปิยานิ เสวติ
อตฺตาว เสยฺโย ปรมา จ เสยฺโย
ลพฺภา ปิยา โอจิตตฺเถน ปจฺฉา.[๑๖]

"ดูกรพระจอมประชาชน คนเช่นพระองค์มัวพะวงอยู่ว่าเนื้อมนุษย์นี้เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดี ย่อมไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย ตนแลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยม เพราะผู้ที่อบรมตนแล้วจะพึงได้สิ่งที่รักในภายหลัง"

สเจ คจฺฉสิ ปญฺจาลํ ขิปฺปมตฺตํ ชหิสฺสติ
มิคํ ปนฺถานุพนฺธํว มหนฺตํ ภยเมสฺสติ.[๑๗]

"ถ้าพระองค์จะเสด็จไปยังปัญจาลนคร จักต้องทรงละเสียทันที ภัยใหญ่จักถึงแก่พระองค์ เหมือนภัยคือความตายถึงแก่มฤคผู้ตามไปถึงทางที่ประตูบ้าน ฉะนั้น"

คาถา ๘๑

คำว่า หิต'มาวหิตฺโถ ในบาทที่ ๒ ตัดบทเป็น หิตํ + อาวหิตฺโถ เป็นปโรกขาวิภัตติ ซึ่งเป็นวิภัตติฝ่ายอดีตนิยมใช้เมื่อผู้พูดมิได้พบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง ส่วนมากมักเป็นเรื่องเล่าต่อๆ กันมา คัมภีร์กัจจายนสาระกล่าวถึงวิสัยแห่งการลงปโรกขาวิภัตติไว้ ๓ ประการว่า

กตสฺสาสรเณ กตฺตุ　　　อจฺจนฺตจฺฉาทเนปิ จ
ทิฏฺฐาทีนมภาเว จ　　　ตีสุ เณยฺยา ปโรกฺขตา.[๑๘]

"พึงทราบว่า ปโรกขาวิภัตติใช้ใน ๓ กรณี คือ เมื่อผู้กระทำ [กิริยา] จำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ได้, เมื่อพูดถึงสิ่งที่ปกปิดไว้อย่างมิดชิด และเมื่อ[ผู้พูด]ไม่ได้เห็น[เหตุการณ์นั้น]เป็นต้น"

ท่านกล่าวถึงการใช้ปโรกขาวิภัตติใน ๓ กรณี ดังนี้

๑. เมื่อพูดถึงเหตุการณ์ที่ตนจำไม่ได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร เช่น สุปิเน อาห กิล (ได้ยินว่าเขาพูดในความฝัน) ข้อความนี้ผู้พูดไม่ทราบชัดว่าเขาพูดเมื่อไร จึงพูดเลี่ยงว่าเขาพูดในความฝัน ผู้พูดจึงต้องใช้ปโรกขาวิภัตติ (ตัวอย่างนี้ฎีกาว่านำมาจากสันสกฤต)

๒. เมื่อพูดถึงสิ่งที่ผู้พูดต้องการปกปิดไว้ เช่น นาหํ กลิงฺเค ชคมํ (ข้าพเจ้าไม่เคยไปแคว้นกลิงคะเลย) ตัวอย่างนี้ฎีกาอธิบายว่า คัมภีร์ธรรมศาสตร์ห้ามไม่ให้ชาวฮินดูไปแคว้นกลิงคะด้วยธุระอื่นนอกไปจากพิธีกรรมทางศาสนา ถ้าฝ่าฝืนกฎนี้จะถือว่าความเป็นวรรณะพราหมณ์

ได้วิบัติไป จำต้องทำพิธีชำระบาป เพื่อให้กลับคืนสู่วรรณะพราหมณ์เหมือนเดิม ผู้พูดเคยไปแคว้นนั้นมาก่อน แต่ต้องการปกปิดความนั้นไว้ จึงปฏิเสธโดยพูดประโยคนี้ขึ้น คัมภีร์ฎีกาของกัจจายนสาระอธิบายเพิ่มเติมว่า

องฺควงฺคกลิงฺเคสุ โสรฏฺฐมคเธสุ จ
ติตฺถยาตฺรํ วินา คนฺตฺวา ปุน สงฺขารมาจเร.[๑๙]

“ผู้ที่ไปในแคว้นอังคะ วังคะ กลิงคะ โสรัฏฐะ และมคธโดยมิได้แวะไปสู่สถานบวงสรวง พึงประพฤติพิธีเข้าวรรณะอีก”

๓. เมื่อผู้พูดไม่ได้เห็นเหตุการณ์นั้น เรื่องที่พูดเป็นสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาเท่านั้น เช่น เอวํ กิล โปราณา อาหุ (ได้ยินว่าพระโบราณาจารย์กล่าวแล้วอย่างนี้), โส กิล ราชา พภูว (ได้ยินว่าเขาเป็นพระราชา)

นอกจากนี้ ปโรกขาวิภัตติยังใช้เพื่อแสดงความไม่เห็นด้วยกับมติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ข้อความในอรรถกถาพระวินัย (เล่ม ๑ หน้า ๑๔๘) ว่า มหาปทุมตฺเถโร กิราห (ได้ยินว่าพระมหาปทุมเถระกล่าวไว้)

การกำหนดวิภัตติฝ่ายอดีตกาล คือ ปโรกขา หิยยัตตนี และอัชชตนี กล่าวตามไวยากรณ์สันสกฤตที่แต่งก่อนพุทธกาล ส่วนกาลาติปัตติวิภัตติจัดเป็นอดีตหรืออนาคต ไม่ใช่อดีตล้วนๆ เหมือนวิภัตติทั้งสามนั้น มีวิธีใช้ดังต่อไปนี้

๑. อัชชตนีวิภัตติ ใช้ในกิริยาที่ล่วงไปในวันนี้ที่ประจักษ์

๒. ปโรกขาและอัชชตนีวิภัตติ ใช้ในกิริยาที่ล่วงไปในวันนี้ที่ไม่ประจักษ์

๓. หิยยัตตนีและอัชชตนีวิภัตติ ใช้ในกิริยาที่ล่วงเลยไปตั้งแต่เมื่อวานนี้ที่ประจักษ์

๔. ปโรกขา หิยยัตตนี และอัชชตนีวิภัตติ ใช้ในกิริยาที่ล่วงไปตั้งแต่เมื่อวานนี้ที่ไม่ประจักษ์

อย่างไรก็ตาม ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาพบการใช้อัชชตนีวิภัตติมากที่สุด และมักพบปโรกขาวิภัตติในกรณีที่ได้ยินสืบทอดกันมา ดังนั้น คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาจึงกล่าวถึงการลงวิภัตติอาขยาตได้ตามความปรารถนาของผู้กล่าวว่า

วิวจฺฉานิพนฺธนา หิ อาขฺยาติกปฺปจฺจยานํ ปวตฺติ.[๒๐]

"ความเป็นไปแห่งวิภัตติอาขยาต มีความปรารถนาของผู้กล่าวเป็นเหตุ"

ข้อนี้หมายความว่า ผู้กล่าวสามารถประกอบวิภัตติอาขยาตฝ่ายอดีตคือปโรกขา หิยยัตตนี และอัชชตนีวิภัตติตามความต้องการของตนโดยคล้อยตามบริบทและโอกาสนั้นๆ ไม่จำเป็นต้องใช้ตามกฎไวยากรณ์ที่ระบุวิธีใช้ไว้ต่างกัน

คาถา ๙๔

ในคัมภีร์ชาดกชื่อทสรถชาดก มีเรื่องย่อว่า พระเจ้าทสรถทรงครองเมืองพาราณสีโดยธรรม มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าชายรามบัณฑิต เจ้าชายลักขณะ และมีพระราชธิดาชื่อว่าสีดา ต่อมาเมื่อพระมเหสีสวรรคตพระองค์จึงทรงมีมเหสีองค์ที่สอง ภายหลังไม่นานพระนางได้ทรงครรภ์คลอดพระโอรสชื่อว่าพระภรต พระเจ้าทสรถได้ประทานพรแก่พระนางด้วยความรักในพระโอรส เมื่อพระโอรสทรงมีพระชันษาได้ ๗ พรรษาพระนางจึงทูลถามถึงพรตามที่พระเจ้าทสรถได้ทรงสัญญาไว้โดยทูลขอให้ประทานราชสมบัติแก่พระโอรสของตน

พระเจ้าทสรถไม่ทรงยินยอม และเกรงว่าพระมเหสีจะทำร้ายพระโอรสทั้งสองและพระราชธิดา จึงรับสั่งให้ทั้งสามพระองค์ไปอยู่สถานที่อื่น ๑๒ ปี เมื่อใดได้ข่าวพระองค์เสด็จสวรรคตแล้วจงกลับมาครองราชย์ ทั้งสามพระองค์ได้ออกผนวชเป็นฤษีอยู่ในป่าหิมพานต์ เวลาผ่านไป ๙ ปี พระเจ้าทสรถเสด็จสวรรคตี อำมาตย์ไม่ยอมถวายเศวตฉัตรแด่พระภรตผู้อนุชาตามรับสั่งของพระมเหสี พระภรตเองก็มี

ประสงค์ให้พระเชฏฐากลับมาครองราชย์โดยชอบธรรมจึงเสด็จติดตามไปป่าหิมพานต์พร้อมด้วยอำมาตย์แล้วทูลวิงวอนให้พระรามบัณฑิตเสด็จกลับมาครองนคร แต่พระรามบัณฑิตตรัสถึงรับสั่งของพระราชบิดาว่าให้เสด็จกลับได้เมื่อผ่านไป ๑๒ ปี ถ้าพระองค์กลับก่อนครบกำหนดจะเป็นการขัดต่อพระราชดำรัส จึงประทานฉลองพระบาทหรือรองเท้าหญ้าให้เป็นเครื่องแทนพระองค์ เหล่าอำมาตย์นำรองเท้าหญ้าวางไว้บนแท่นราชบัลลังก์ตัดสินคดี ถ้ามีการตัดสินคดีโดยไม่ชอบธรรมรองเท้าหญ้าจะกระทบกันส่งเสียงดัง ทำให้ต้องตัดสินคดีใหม่

เมื่อเวลาผ่านไปครบ ๓ ปี พระรามบัณฑิตได้เสด็จนิวัติกลับพระนครโดยทรงพำนักอยู่ในพระราชอุทยาน พระประยูรวงศาญาติและเหล่าอำมาตย์จัดพระราชพิธีถวายการต้อนรับพระองค์แล้วประกอบพระราชพิธีอภิเษกสมรสพระองค์กับพระนางสีดา รวมทั้งตั้งพระราชพิธีราชาภิเษกไปพร้อมกัน พระองค์ทรงครองราชย์ต่อมาเป็นเวลานานถึงหนึ่งหมื่นหกพันปีจึงเสด็จสวรรคต[๒๑]

คาถา ๙๕

ในคัมภีร์ชาดกชื่อตุณฑิลชาดกมีเรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุกรพี่ชื่อมหาตุณฑิละ มีสุกรน้องชื่อจูฬตุณฑิละ วันหนึ่งหญิงชรานางหนึ่งมาพบเข้าแล้วนำไปเลี้ยงดู เมื่อสุกรทั้งสองเติบใหญ่ นางได้ขายจูฬตุณฑิละให้กับนักเลงสุราเพื่อนำไปกินเนื้อ ขณะนั้นมหาตุณฑิละได้พิจารณาบารมีทั้งสิบโดยมีเมตตาบารมีเป็นหลัก ทำให้พระราชาและชาวเมืองแตกตื่นมาประชุมกันที่บ้านหญิงชรา พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่จูฬตุณฑิละไม่ให้หวาดหวั่นต่อความตาย พระราชาและชาวเมืองฟังธรรมแล้วเกิดความนิยมนับถือ จึงเชิญไปเลี้ยงดูภายในพระนคร พระโพธิสัตว์ได้ให้ศีลและสอนธรรม พร้อมทั้งช่วยตัดสินคดีความในศาลอีกด้วย ต่อมาพระราชาเสด็จสวรรคต หลังการถวายพระเพลิงแล้วพระโพธิสัตว์ได้ดำเนินการให้มีการเขียนกฎหมายชื่อว่าคัมภีร์ธรรมศาสตร์ไว้ในใบลานเพื่อให้อำมาตย์ใช้อ้างอิงในการตัดสินคดีต่อไป แล้วพระองค์พร้อมด้วยจูฬตุณฑิละได้ออกไปอยู่ในป่า คัมภีร์ธรรมศาสตร์ที่ให้เขียนไว้นั้นดำรงอยู่ ๖ หมื่นปีจึงหายสาบสูญไป[๒๒]

คาถา ๙๗

คำว่า จยฺยา ในบาทที่ ๒ มาจากคำสันสกฤตว่า จรฺยา คำบาลีจริงๆ คือ จริยา แต่ท่านใช้เป็น จยฺยา เพื่อรักษาคณะฉันท์ให้คำนี้มีเพียง ๒ พยางค์ แต่ความจริงแม้จะใช้เป็น จริยา ก็จัดเป็นสองพยางค์เช่นเดียวกัน เพราะไวยากรณ์บาลีกับคัมภีร์ฎีกาอนุญาตให้มีพยางค์เกินมาได้ในที่มีคำว่า อริย, จริยา, กิริยา, วีริย, อาจริย, วิปริยาย, อรห เป็นต้น พึงรวมคำเหล่านี้ให้มีพยางค์สั้นกว่าเดิม กล่าวคือ ถ้ามี ๔ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือถ้ามี ๓ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากภาษาสันสกฤตมักใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตามภาษานั้น รูปที่กล่าวมาแล้วมีรูปตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ว่า อรฺยฺย, จรฺยา, กฺริยา, วีรฺย, อาจารฺย, วิปรฺยาย, อรฺห ดังสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา) กล่าวว่า

คาถาปเทสุ อริยารหจริยาทิโยเค อธิกฺกขโรปิ ปาโท อนุปวชฺโช.[๒๓]

“ในบาทคาถา แม้บาทที่มีพยางค์เกินในที่ประกอบกับ อริย, อรห และ จริยา เป็นต้น ก็หาโทษมิได้”

คัมภีร์ฎีกาของสีลักขันธวรรคก็กล่าวข้อความนี้ว่า

กิริยารหาทิโยเค วิย จ อนุตรโยเค อธิกกฺขรปาโท อนุปวชฺโช.[๒๔]

“อนึ่ง บาทที่มีพยางค์เกินในการประกอบกับ อนุตร ศัพท์ ย่อมไม่มีโทษ เหมือนในการประกอบกับ กิริยา และ อรห เป็นต้น”

ปาวจเน หิ จริยาริยกิริยารหาทิโยคาสุ ปกติคาถาสุ อุปชาติยญฺ-จาธิกกฺขโรปิ ปาโท อนุปวชฺโช.[๒๕]

“โดยแท้จริงแล้ว ในพระพุทธพจน์ แม้บาทที่มีพยางค์เกินในคาถาทั่วไปและอุปชาติคาถาที่ประกอบกับ จริยา, อริย, กิริยา และ อรห เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ”

ขอยกอุทาหรณ์ที่มีพบในพระบาลีมาแสดงโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ตโป จ พฺรหฺมจริยญฺจ อริยสจฺจาน ทสฺสนํ

๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ.[๒๖]

๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒

บาทที่ ๑-๓ ในคาถานี้ มี ๙ พยางค์ แต่ถือว่ามี ๘ พยางค์ คือ คำว่า จริยญฺ นับรวมเป็น ๒ ๒, คำว่า อริย นับรวมเป็น ๒ ๑, คำว่า กิริยา นับรวมเป็น ๒ ๒ คาถานี้จึงเป็นปัฐยาวัตคาถาที่มี ย, ช, ย, ช คณะ ท้าย ๔ พยางค์แรกในทุกบาท

สาธุ ทสฺสนมริยานํ [๒๗]

๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒

สงฺกสฺสรํ พฺรหฺมจริยํ [๒๘]

๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ[๒๙]

๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑

เอกจริยํ ทพฺหํ กยิรา[๓๐]

๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒

ตมริยสํฆํ สิรสา นมามิ [๓๑]

๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

ทีปํ กยิราถ เมธาวี [๓๒]

๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒

อตฺตานํ เจ ตถา กยิรา[๓๓]

๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒

น โส กาสาวมรหติ [๓๔]

๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑

คาถา ๑๐๓

คำว่า เสวตงฺคี ในบาทที่ ๒ ตัดบทเป็น เสวตา + องฺคี (ดูคำอธิบาย องฺคี ศัพท์ในคาถา ๑๒) ส่วนคำว่า เสวตา (เสวนฺต ศัพท์ + นา วิภัตติ) เป็นวิเสสนะของ เถราลินา ซึ่งเป็นอนภิหิตกัตตาของ รจิต ใน รจิตปชฺชมธุํ

เชิงอรรถลายกงจักรในฝ่าพระบาท

๑ ขุทฺทก. อ. หน้า ๑๐๕

๒ ที. อ. ๑.๒๒๔, ม. อ. ๓.๒๖๒-๖๓

๓ ที. มหา. ๑๐.๓๕.๑๕

๔ ที. ปา. ๑๑.๒๐๐.๑๒๓-๒๔

๕ ม. ม. ๑๓.๓๘๖.๓๖๙

๖ ลลิตวิสุตร. ๑.๕๙๙

๗ ที. ปา. ๑๑.๒๐๐.๑๒๓-๒๔

๘ ขุ. อป. ๓๓.๑๓๘.๓๑๔

๙ สารตฺถ. ๓.๒๙๘

๑๐ ขุ. พุทฺธ. ๓๒.๓๖-๓๗.๔๔๒

๑๑ ที. อ. ๒.๔๐

๑๒ ม. อ. ๓.๒๗๑

๑๓ อนาคตวํส. อ. หน้า ๑๔๗

๑๔ ชินาลงฺการ. ฏี. หน้า ๑๗๗

๑๕ ปาทเจติยวนฺทนา. หน้า ๑๐๘

๑๖ ที. อ. ๒.๔๐

๑๗ ขุ. อป. ๓๓.๑๓๘.๓๑๔

๑๘ ที. มหา. ๑๐.๒๔๖.๑๕๒

๑๙ สํ. มหา. ๑๙.๑๔๔.๔๑

๒๐ วิสุทฺธิ. ๑.๒๒๕

๒๑ วิ. อ. ๑.๑๑๑

๒๒ ขุ. ชา. ๒๘.๕๖๘.๑๘๕

๒๓ ประชุมศิลาจารึก. ๔.๑๐๒-๔, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย. หน้า ๔๖-๔๗, พุทฺธปาทลกฺขณ. หน้า ๑๑

๒๔ จารึกในประเทศไทย. ๕.๑๒๐-๒๓, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย. ๖๗, พุทฺธปาทลกฺขณ. หน้า ๙

๒๕ พุทฺธปาทลกฺขณ. หน้า ๑๖-๑๘

๒๖ ลลิตวิสฺตร. ๑.๔๖๔

๒๗ มหาวสฺตุอวทาน. ๒.๔๑๕

๑ ศพฺทสฺโตมมหานิธิ. หน้า ๔๔๒

๒ ศพฺทกลฺปทฺรุม. ๕.๑๖๙

๓ ที. ฏี. ๒.๔๕

๔ ม. ฏี. ๓.๒๐๔

๕ วิมติ. ๑.๔๓

๖ สารตฺถ. ๑.๒๐๓

๗ วิ. อ. ๑.๖๘

๘ เนตฺติ. อ. หน้า ๑๙

๙ ศพฺทสฺโตมมหานิธิ. หน้า ๒๓๖

๑๐ ศพฺทกลฺปทฺรุม. ๒.๘๒๖

๑๑ วิมติ. ๑.๒๑๖

๑๒ วิ. อ. ๑.๓๑๔

๑๓ สารตฺถ. ๒.๑๔๗

๑๔ วาจสฺปตฺย. ๖.๔๗๑๔ มีข้อความในสันสกฤตว่า

โลเกสฺมินฺ มงฺคลานฺยษฺเฏา พฺราหฺมโณ เคารฺหุตาศนะ
หิรณฺยํ สรฺปิราทิตฺย- อาโป ราชา ตถาษฺฏมะ

เอตานิ สตตํ ปศฺเยนฺ นมสฺเยทรฺจเยตฺตตะ
ปฺรทกฺษิณนฺตุ กุรฺวีต ตถา จายุรฺ น หียเต.

"มงคล ๘ ในโลก คือ พราหมณ์ วัว ไฟ ทอง เนยใส พระอาทิตย์ น้ำ และกษัตริย์อันเป็นลำดับที่ ๘ บุคคลพึงพบเห็นและนอบน้อมบูชามงคลเหล่านี้เสมอ พึงทำความดี และมีอายุยืนนานด้วยกรรมนั้น"

๑๕ อ้างในปทานุกรมพระไตรปิฎก บาลี-พม่า ๑.๓๒๓

๑๖ ศพฺทสุโตมมหานิธิ. หน้า ๓๘๒

๑๗ วชิร. หน้า ๓๕

๑๘ สารตฺถ. ๑.๒๐๒, วิมติ. ๑.๔๒

๑๙ ม. ฏี. ๓.๒๐๔

๒๐ ม. ฏี. ๒.๘๘

๒๑ ที. ฏี. ๒.๔๕, ม. ฏี. ๓.๒๐๔

๒๒ สารตฺถ. ๑.๒๐๒-๓

๒๓ ที. อ. ๒.๔๗

เชิงอรรถคำอธิบายศัพท์ในปัชชมธุ

๑ อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๘๗๖

๒ ที. อ. ๒.๔๖, ม. อ. ๓.๒๗๘

๓ ขุ. พุทฺธ. ๓๓.๘๒.๔๕๕

๔ พุทฺธวํ. อ. หน้า ๑๕๑

๕ นีติ. ปท. หน้า ๔๕๓

๖ นีติ. ปท. หน้า ๔๕๘

๗ ธมฺม. อ. ๑.๔๙

๘ พุทฺธวํ. อ. หน้า ๖

๙ อภิ. อ. ๑.๓๓

๑๐ ชา. อ. ๖.๖๐-๖๘

๑๑ นิรุตฺติทีปนี. สูตร ๓๑๗

๑๒ ขุ. อป. ๓๓.๑๖๘.๓๑๗

๑๓ ศพฺทกลฺปทฺรุมะ. ๕.๔๒๖

๑๔ มฤตสญฺชีวนี. คำอธิบายคาถา ๔๘ มีข้อความในต้นฉบับว่า

ยติะ สรฺวฺวตฺร ปาทานฺเต โศฺลการฺทฺเธ ตุ วิเศษตะ

สมุทฺราทิปทานฺเต จ วฺยกฺตาวฺยกฺตวิภกฺติเก.

๑๕ สุโพธาลงฺการ. คาถา ๔๘

๑๖ ขุ. ชา. ๒๘.๔๖๑.๑๒๑

๑๗ ขุ. ชา. ๒๘.๖๐๘.๑๘๙

๑๘ กจฺจายนสาร. คาถา. ๒๓

๑๙ กจฺจายนสาร. นวฏี. คำอธิบายคาถา ๒๓

๒๐ โมคฺ. ปญฺจิกา. ๖.๔

๒๑ ชา. อ. ๖.๔๔-๕๓

๒๒ ชา. อ. ๕.๖๗-๗๕

๒๓ นีติ. สุตฺต. หน้า ๔๙๖

๒๔ สี. นวฏี. ๒.๓๖๘

๒๕ กวิสาร. ๒.๖๕

๒๖ ขุ. ขุ. ๒๕.๑๑.๔

๒๗ ขุ. ธ. ๒๕.๒๐๖.๕๓

๒๘ ขุ. ธ. ๒๕.๓๑๒.๗๐

๒๙ ขุ. ขุ. ๒๕.๗.๔

๓๐ ขุ. ธ. ๒๕.๖๑.๒๗

๓๑ วิ. อ. ๑.๑

๓๒ ขุ. ธ. ๒๕.๒๕.๒๐

๓๓ ขุ. ธ. ๒๕.๑๕๙.๔๕

๓๔ ขุ. ธ. ๒๕.๑๐.๑๖

นิคมนํ

๑. เขฬางฺคนคเร รมฺเม *ท่ามะโอ*ติ สมญฺญิเต
อาราเม นิวสนฺตสฺส มหาเถรสฺส ธีมโต.

๒. สสตฺติ'มนุคมฺมคฺค- มหาปณฺฑิตลญฺฉิโน
ปาเยสิ โย สสิสฺสานํ ญาณขีร'มนคฺฆิยํ.

๓. คนฺธสาราภิวํเสน ธมฺมนฺเตวาสิภิกฺขุนา
หิตจิตฺเตนิทํ สตฺถํ กตํ ยาติ สมตฺตตํ.

๔. สีลาทิธมฺมสุวิสุทฺธคุโณฆธารี
โปราณิกา สกปรตฺถหิตาภิรามา
เถราสภา ปวรสาสน'มานยึสุ
ยาวชฺชกาล'มนุรกฺขิย ทิตฺติการา.

๕. เอวมฺปิ สฺยามวิชิเต ชินสาสนสฺส
วุทฺธึ วิรูฬฺหิ'มภิลาสมโน ยตฺตฺโต
สิสฺสทฺวิชาน'มิห นิสฺสยรุกฺขตุลฺโย
อาเจรเกสริ มุนินฺทวจาภิกนฺโต.

๖. คนฺธาทิสารยตินา อุปการกญฺญุ-
สิสฺเสน ตสฺส มติขีรสุปายินา เว
สนฺตาวโพธกวิมานสหาสนาย
พฺยาขฺยา กตา มุติทฺทา สวโจปณีตา.

คนฺธสาราภิวํโส

คำลงท้าย

๑-๓. พระมหาเถระผู้ทรงปัญญา พำนักอยู่ ณ วัดท่ามะโอ นครลำปางที่น่ารื่นรมย์ ดำรงสมณศักดิ์ว่า อัครมหาบัณฑิต โดยอาศัยความสามารถของท่าน ยังศิษย์ให้ดื่มน้ำนมคือปรีชาอันทรงค่า พระคันธสาราภิวงศ์ศิษย์ของท่านแต่งคัมภีร์แปลนี้ด้วยจิตเกื้อกูล บรรลุความสำเร็จ

๔. พระเถระผู้ประเสริฐในปางก่อนผู้ทรงคุณธรรมอันบริสุทธิ์ดี มีศีลธรรมเป็นต้น ผู้รื่นรมย์ในประโยชน์เกื้อกูลของตนและผู้อื่น ได้สืบทอดบวรพระพุทธศาสนา กระทำการรักษาเผยแพร่ตราบจนถึงปัจจุบัน ฉันใด

๕. แม้อาจารย์ผู้ประเสริฐที่สำรวมตนแล้วก็มีใจหวังความเจริญรุ่งเรืองแห่งศาสนาของพระชินเจ้าในสยามประเทศ ฉันนั้น ท่านประดุจต้นไม้ที่อาศัยของมวลสกุณาคือศิษย์ในพระศาสนานี้ เป็นผู้เพลิดเพลินยิ่งในพระดำรัสของพระจอมมุนี

๖. พระคันธสาราภิวงศ์ศิษย์ของท่าน ผู้ดื่มน้ำนมคือปัญญาด้วยดี รู้อุปการคุณของท่านแล้ว แต่งคัมภีร์แปลอันประเทืองปัญญาไพเราะโดยภาษาของตนเพื่อความรู้ของสัตบุรุษและเพื่อยังจิตของกวีให้ชื่นชม

พระคันธสาราภิวงศ์

บรรณานุกรม

กัจจายนะ, พระ. **กัจจายนพยากรณะ.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.

เกลาส, พระ. **ประวัติฉัฏฐสังคายนา (เล่ม ๑).** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ดะโกง, ๒๕๔๑.

โกสัลละ, พระ. **มหารูปสิทธินิสสัย [ปทรูปสิทธินิสสัยใหม่].** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวตี, ๒๕๐๘.

เขมินทสามิ. พระ. **จักรลักษณะ.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กายสุขะ, ๒๕๒๔.

คันธสาระ, พระ. **กัจจายนสารมัญชรี.** กรุงเทพฯ: ธีระการพิมพ์, ๒๕๓๘.

____________. **วุตโตทยมัญชรี.** นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๕.

____________. **สุโพธาลังการมัญชรี.** นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖.

____________. **ปทรูปสิทธิมัญชรี.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๗.

คิริศจันทรวิทยารัตนะ. “มุคธโพธสงฺเกฺษปฎีกา” ใน **มุคธโพธวยากรณะ.** กัลกัตตา: โรงพิมพ์คิริศ-วิทยารัตนะ, ๒๔๔๙.

จตุรังคพล, มหาอำมาตย์. **อภิธานัปปทีปิกาฎีกา.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.

จารุณี อินเฉิดฉายและคณะ. **พุทธปาทลักขณะและรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๖.

จำรูญ ธรรมดา. “ปัชชมธุ แปล” ใน **คัมภีร์นมักการะปาฐะ-ปัชชมธุ**

บาลี/แปล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ญาณธชะ, พระ. **นิรุตติทีปนี.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๓.

ตารานาถะ. **ศัพทัสโตมมหานิธิ.** พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๑๑.

____________, **วาจัสปัตยะ.** พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๐๔.

นันทนา ชุติวงศ์, ดร. **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์.** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธา การพิมพ์, ๒๕๓๓.

นาเคศภัฏฏะ, **ปริภาเษนทุเสขระ.** พาราณสี: โรงพิมพ์วิชัย, ๒๔๔๒.

นารทาภิวงศ์, พระ. **ปาทเจติยวันทนา.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์เตินตันอู, ๒๕๔๘.

พุทธัปปิยะ, พระ. **ปทรูปสิทธิ.** กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

____________. **ปัชชมธุ.** ม.ป.ท., ๒๔๙๓.

พุทธรักขิตะ, พระ. **ชินาลังการฎีกา.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวตี, ๒๔๘๓.

พุทธรักขิตะ, พระ. **ชินาลังการฎีกา.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๕.

มหาอุปติสสะและอื่นๆ. **รวมตำราอริเมตเตยยพุทธวงศ์ [อนาคตวงศ์ อนาคตวงศ์อรรถกถา อนาคตวงศ์แปล และเมตเตยยพยากรณ์].** ม.ป.ท., ๒๕๔๓.

โมคคัลลาน, พระ. **โมคคัลลานพยากรณะ.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

____________. "อภิธานัปปทีปิกา" ใน **ปญฺจมูลคนฺถ.** กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

ยสะ, พระ. "กัจจายนสาระ" ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

เรวตะ, พระ. **นมักการฎีกา.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๔๙๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

ราชาราธานตเทวะ. **ศัพทกัลปทรุมะ.** นิวเดลฮี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, ๒๕๓๒.

วชิรปัญญะ, พระ. **วชิรโชติกฎีกา.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ปยีจีมัณไฑ, ๒๕๐๓.

วามนะและชยาทิตยะ. **กาศิกา.** พาราณสี: โรงพิมพ์ตารา, ๒๕๑๙.

วิสุทธาจาระ, พระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐ.** มันดเลย์: โรงพิมพ์ย่างกุ้ง-มันดเลย์ปิฎกัตสาอุตไส, ม.ป.ป.

โวปเทวะ. **มุคธโพธวยากรณะ.** กัลกัตตา: โรงพิมพ์คิริศวิทยารัตนะ, ๒๔๔๙.

ศรรววรรมัน. **กาตันตรวยากรณะ.** นิวเดลฮี: โรงพิมพ์ซีลัมเปอร์, ๒๕๓๑.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ดร. วิวัฒนาการเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ.** มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๙.

แสง มนวิทูร. ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. **คัมภีร์ลลิตวิสตระ.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

อัคคธัมมาภิวงศ์, พระ. **โมคคัลลานนิสสัย.** มันดเลย์: โรงพิมพ์มยะซ่อ. ๒๕๑๔.

อัคควังสะ, พระ. **สัททนีตีปกรณ์**, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

BUDDHAPPIYA. **PAJJAMADHU.** Ahmednagar: V. D. Kukade for Nyayasindhu Printers Ltd, 1953.

ประวัติและผลงาน
ของพระคันธสาราภิวงศ์

ชื่อ

พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร (ศุภสถาพร) อายุ ๔๖ พรรษา ๒๕ วิทยฐานะ น.ธ.เอก, ป.ธ.๘, เจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ และสาสนธชธรรมาจริยะ (เทียบเท่า ป.ธ. ๙ ของประเทศไทย)

ปัจจุบันอยู่	วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
โทรศัพท์	(๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙
โทรสาร	(๐๕๔) ๒๒๘-๘๑๙
E-mail:	tamaoh24@gmail..com

หน้าที่การงาน

● อาจารย์ใหญ่ฝ่ายการศึกษาวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

● อาจารย์บรรยายพิเศษ วิชาไวยากรณ์บาลี และวิชาวิปัสสนาของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม

● วิปัสสนาจารย์ในหลักสูตรอบรมวิทยากรของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

● กรรมการตรวจชำระพระไตรปิฎก ฝ่ายพระอภิธรรม วัดพิชยญาติการาม

บรรพชา

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตตภาวันวิทยาลัย พัทยา โดยมี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็นอุปัชฌาย์

วิทยฐานะ

พ.ศ. ๒๕๑๖	สำเร็จประถมศึกษาปีที่ ๕
พ.ศ. ๒๕๒๒	สอบได้ชั้นโสตุชนปันติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๕๒๗	เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศเมียนม่าร์ โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธารามจังหวัดแปร(prome) ๗ ปี และวัดวิสุทธาราม จังหวัดมันดเลย์ ๓ ปี
พ.ศ. ๒๕๒๙	สอบได้ชั้นพื้นฐาน ของรัฐบาลพม่า (เกียรตินิยมของภาค)
พ.ศ. ๒๕๓๐	สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมพุทธสาสนานุเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยม)
พ.ศ. ๒๕๓๑	สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ (สอบได้เป็น

	อันดับ ๓ ของประเทศ)
พ.ศ. ๒๕๓๔	สอบได้ ธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชน เจติยังคณะ ประเทศเมียนม่าร์ ได้รับเกียรติบัตรเป็น เจติยังคณะ คณวาจกธรรมาจริยะ (เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ)
พ.ศ. ๒๕๓๕	สอบได้ ธรรมาจริยะ ของรัฐบาลพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็น สาสนธชธรรมาจริยะ
พ.ศ. ๒๕๔๗	สอบได้ ป.ธ.๘ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

เกียรติคุณ

● เข็มเชิดชูเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๕๐ ปีสถาปนายุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

● เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นสาขาพระพุทธศาสนา มูลนิธิจำนงค์ ทองประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

● เสาเสมาธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

● ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี (แปล)
๒. อภิธัมมาวตาร (แปลและอธิบาย)
๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)
๔. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส
๕. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก SATIPATTHANA-THE ONLY WAY)
๒. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ
๓. การเจริญสติปัฏฐาน
๔. โพธิปักขิยธรรม
๕. วิปัสสนานัย เล่ม ๑ (แปล)
๖. อานาปานทีปนี (แปล)
๗. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. ปทรูปสิทธิมัญชรี (เล่ม ๑)
๒. กัจจายนสารมัญชรี
๓. คันถาภรณมัญชรี
๔. ถามตอบคัณฐิบทในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

๕. พาลาวตาร (ปริวรรต)

๖. ปทสังคหะ (ปริวรรต)

๗. วฤตตรัตนากร (แปล)

๘. วุตโตทยมัญชรี

๙. สุโพธาลังการมัญชรี

๑๐. สังวัณณนามัญชรี

๑๑. สังวัณณนานิยาม และสาธนะในกิตก์

ผลงานปกิณกธรรม

๑. เตลกฏาหคาถา (แปล)

๒. พระปริตรธรรม (แปล)

๓. นมักการะ มหาปณามะ (แปล)

๔. เมตตาภาวนา

๕. ทารุกขันโธปมสูตร (แปลจาก PARABLE OF THE LOG)

๖. คุณธรรมของคนดี และพรหมวิหาร ๔

๗. ปัชชมธุ (แปลและอธิบาย)

รายนามเจ้าภาพร่วมผู้บริจาคสร้างคัมภีร์

รายนามผู้บริจาค ๑๕,๐๐๐ บาท

คุณศิริพร ตั้งจีระวงษ์

รายนามผู้บริจาค ๑๐,๐๐๐ บาท

คุณดรุณี - คุณสมชาย เจริญสินค้า - ด.ญ. ชมาลักษณ์ โตสมภาค

คุณสรินนา - คุณสุภกิจ อรรถกิจโกศล

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย และคณะศิษย์

คุณสุรัตน์ - คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์

คุณศิริวรรณ ศรีทอง

รายนามผู้บริจาค ๙,๐๐๐ บาท

คุณวรเศรษฐ์ ธนาภิสิทธิกุล

รายนามผู้บริจาค ๖,๐๐๐ บาท

คุณเบญจวรรณ ธนาภิสิทธิกุล

คุณชัยณรงค์ ธนาภิสิทธิกุล

รายนามผู้บริจาค ๕,๐๐๐ บาท

คุณสุรภีร์ โรจนวงศ์

คุณแฉล่ม เลติกุล

คุณศิรินทร ซอโสตถิกุล

รายนามผู้บริจาค ๓,๐๐๐ บาท

พระมหาสงวน สุทฺธิญาโณ

คุณธนินทร์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณทินกร ธนาภิสิทธิกุล

คุณรวิวรรณ ธนาภิสิทธิกุล

คุณพรรณภา ธนาภิสิทธิกุล

คุณวิมลพรรณ ธนาภิสิทธิกุล

คุณธนะพงษ์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณอินทธนี ธนาภิสิทธิกุล

คุณพริญญ์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณปิยธิป ธนาภิสิทธิกุล

คุณปิยธัช ธนาภิสิทธิกุล

คุณพรทิพย์ นิธิกุลานนท์

คุณณุภา นิธิกุลานนท์

คุณวิวัฒน์ ลิ้มศักดากุล

คุณชนาธิป คุณากร

คณะอาจารย์อำไพ สุจริตกุล

คุณสบสันติ์ - คุณดวงกมล - คุณดนัยเดช เกตุสุวรรณ

คุณสุปรียา โชติกะพุกกณะ

คุณอุทิศ - คุณปรียา - คุณอัจฉริยา เกตุทัต

คุณสมนา พูนพิพัฒน์

คุณาสุเทพ - คุณอัมพร เหลืองคณะลาภี

รายนามผู้บริจาค ๒,๐๐๐ บาท

คุณวัชรี พันธ์วุฒิกร

คุณทิพาวดี เอมวรรธนะ

คุณสิริศักดิ์ - คุณวิลาวัลย์ นิ่มละออ

ครอบครัวทิภาคย์เศรษฐ์

คุณสุชาติ วงศ์ปาลามานนท์

คุณจารุณี อัศวกาญจน์

รายนามผู้บริจาค ๑,๗๐๐ บาท

คุณสุนทร อรรถกิจโกศล และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๑,๕๐๐ บาท

คุณดวงพร - คุณวรพจน์ จาตกานนท์

คุณพัชราวดี ธนาภิสิทธิกุล

คุณนิภา เทียมจรัส

รายนามผู้บริจาค ๑,๑๑๓ บาท

ผศ.มยุรี เจริญ

รายนามผู้บริจาค ๑,๐๐๐ บาท

พระอาจารย์เทพพนม สุทฺธิมโน

คุณเจษฎาภรณ์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณนิตญา นิธิกุลานนท์

คุณกัญญา นิธิกุลานนท์

คุณจุฑามาศ นิธิกุลานนท์

คุณเดวิด - คุณผุสดี ซอลส์เบอร์รี่

คุณจุไรรัตน์ ณ ถลาง

คุณเจิดจันทร์ ณ ถลาง

คุณธิรินทร์ ณ ถลาง

คุณอรกัญญา ประภากรพิพัฒน์

คุณผาสุข กฤษณะสมิต

คุณอัจฉริยา เกตุทัต

คุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์

คุณอภิโชติ - คุณนันทนา เชวงศักดิ์สงคราม

คุณอักษรา ศิลป์สุข - คุณเสียงพิณ อิศรางกูร ณ อยุธยา

คุณดารณี เลาหศรีวิจิตร

คุณจินตนา พืชธงชัย และครอบครัว - คุณจริยา วีระพันธ์เทพ และครอบครัว

คุณอภิญญา เรืองไพบูลย์

คุณทัศนีย์ ประจวบเหมาะ

คุณจีรสิทธิ์ พงษ์คณาพร

คุณนารี พงษ์กร

รศ.วารินทร์ มาศกุล

คุณไพลิน - คุณลักษณาวดี - คุณสวียา จารุสมบัติ

รายนามผู้บริจาค ๙๐๐ บาท

มูลนิธิพุทธาภิวัทน์

รายนามผู้บริจาค ๖๐๐ บาท

คุณณัฐมา จาติกวณิชย์ - คุณศศิธร ผลแก้ว

รายนามผู้บริจาค ๕๐๐ บาท

คุณสินีรัตน์ ศรีประทุม

คุณสุมนา กิตติเธียร

คุณรัตนา ดุมแก้ว

คุณเมี่ยวเค็ง แซ่เฮ้ง

คุณธนพงศ์ - คุณจันทร์สม แก้วพิจิตร

คุณนันทลี จารุรัตน์

คุณเบญจางค์ เตียวพิทักษ์

คุณรัชรินทร์ ลัคนานันทน์

คุณยาใจ เพ็ชรรัตน์
คุณพาลี เจนสมุทร
คุณอารยา วัฒนกิจ
คุณวัฒนี นาถประชา
คุณศรัณยา เสนวงษ์
คุณชลัช ลียะวณิช
คุณสมพร ฉิมม่วง

รายนามผู้บริจาค ๔๐๐ บาท

คุณกรกนก ดุมแก้ว

รายนามผู้บริจาค ๓๐๐ บาท

คุณสุภีร์ ทุมทอง
คุณกฤษณา สิทธิรักษ์
คุณสุนีย์ ธุระงาน
คุณสุธิดา โลจนะศุภฤกษ์
คุณชัชวาล อรรถกิจโกศล
คุณฐิติพร อรรถกิจโกศล
คุณจรุงใจ ณ นคร

รายนามผู้บริจาค ๒๐๐ บาท

พญ.ไพจิตร หิรัณยวณิชย์
คุณพวงเดือน ประชุมพันธุ์
คุณยุวดี ทองคำวรรณ
คุณสุวิทย์ วรจารุพงศ์
คุณทัศนีย์ โชคเจริญรัตน์

รายนามผู้บริจาค ๑๐๐ บาท

คุณอุบล ศรีวิศวพาณิชย์
คุณอาภรณ์ ศรีวิศวพาณิชย์
ภญ.บุญยิ้ม หวังเจริญ
คุณกรกนก ชิรวรางกรณ์
คุณอัญคณางค์ แก้วพิจิตร
คุณสัจจะพร แซ่ลิ้ม
คุณศิริวิมล - คุณทมเยศ ชัยชนะมงคล
คุณบุญยืน สาริกะภูติ
คุณโมฬี ลรรพรัตน์
คุณปลิดา หุทาปเทศ
คุณชาญวิทย์ ชุติหทัยเกียรติ
แม่ชีสุนันทา สีมุกดา
แม่ชีเพ็ญศรี ดุลธานี

รวมยอดบริจาคทั้งสิ้น	๒๒๐,๑๑๓	บาท
ค่าพิมพ์ ๕,๐๐๐ เล่ม	๑๖๐,๐๐๐	บาท
คงเหลือ	๖๐,๑๑๓	บาท

ยอดเหลือจะนำไปพิมพ์คัมภีร์มหาสติปัฏฐานสูตร (ครั้งที่ ๓) ต่อไป